

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

ПЕДЯ ЗЕМЯ

Равно плато с лозя, под платото полегат склон, яки дъбове стоят потънали до колене в земята, сякаш рисувани от Веселин Стайков и турени тук за украса. Подир дъбовете започва гъста гора, изглежда, че Златю Бояджиев си е играл да я нашари, после малко ливади са се разпръснали, зад ливадите стои смълчана липова гора. Зелено жито наднича любопитно над черни угари, в ниското се вие коларски път, мястото е спокойно и равно. Две рошави кончета теглят каруца със сено по пътя, върху сеното седи човек, дими с цигара; в безветрието пушекът дълго се точи зад него. Приглушено кънтят дзиловете на колелетата, кончетата пръхтят и теглят товара към нисък навес. Струва ми се, че Стоян Венев е нарисувал тези кончета, каруцата със сеното и човека, дето дими с цигарата. Само някаква внезапна шега липсва, за да бъде всичко като у Стоян Венев.

Но ето я и шегата. Човекът възви внезапно и рязко, извика „Бре!“ , каруцата със сеното се преобърна на равното, съвсем близко до навеса. Конете почнаха да цвилят и ритат, човекът се развика за нож, удряше се по бедрата, крещеше, че добичетата ще се издушат. Имах нож, правен от асеновградски майстор, според майстора ножът може да сече мотики така, както се секат тикви. Амунициите на конете бяха прорязани, добичетата се освободиха от впряга. „Човече -питама го, -защо преобърна каруцата на това равно място?“ -, „Гяволетината -рече човекът -я преобърна. Гяволетината подпъна колелото и я обърна. Есенес на това място две коли с тикви се преобърнаха, все гяволетините ги преобърнаха.“ -, „Ами къде са гяволетините?“ -, „Тъдява трябва да са“ -почесва се човекът и започва да се оглежда.

Вместо дяволетини липов заек се вижда как подрипва в липовата гора. А мястото наистина е такова -само за гяволетини -закътано, нежно, с меки гънки, с чудно начупен терен, с разхвърляни купчини от големи дървета, кичури нисък шумак, леска и повет, коларски път, виеща се змиеобразно река, бляскаща тук и там между дърветата; гяволетините, ако са стари гяволетини, тъкмо такова място ще изберат да се прикриват, защото никой отникъде не може да ги забележи, а пък те виждат всичко като на длан.

Пътят върви помежду гората и ливадите, в гората се виждат много птичи гнезда, напомнят изоставени къщи със заковани дъски на прозорците. Сини тръни стърчат край пътя, към плодовете им ни пиле посяга, ни човек. Затова пък трънките посягат към минаващите овце -сума кичури вълна са оскубали от тях. Тези трънки са като недружелюбен човек, ни някой го поздравява, нито някой ще спре да го заговори, или като лошо написана статия във вестник, окото на читателя само я докосва отгоре и отминава, да не би някой трън да го закачи, тъй както трънките са закачали минаващите овце... Извор по-нататък се вижда край пътя, крива пътека води до него, много свят се е отбивал край извора. Водата бълбука, движи се, ври, есенна шума спи на дъното на извора. По повърхността притичва водомерка, без да измокри краката си. Колко хора и животни са пили от извора, колко птици и диви зверове са зърнали своите отражения, преди да докоснат водата! И докато те се отдалечават от извора, техните отражения се отдалечават също така, носени от водата, навлизат в поголеми реки, спокойно и плавно се връзват в Дунава, за да продължат към морето.

Две неща могат да отбият човека от пътя: огънят и бистрият извор. Това си мисля, като гледам сиви останки от старо огнище край кладенчето. Стъквам малко дърва, малко суха шума под тях, една клечка кибрит, чува се шум, свистене и пукане -нещо се ражда върху изоставеното огнище, синя струйка дим попоглежда малко сънено и лениво, но лумва червен пламък подир нея, подгонва я, други пламъци заиграват около дървата, а аз стоя, гледам тази подвижна и топла магия и си мисля, че в момента стоя между две чудеса -между огъня и водата -че човек (дай боже да съм човек!) изпитва непрекъсната жажда и винаги има нужда от топлина. Меките гънки на котловината ме обграждат отвсякъде, на запад се е отворила една пролука, за да мога да видя очертан каменния масив на Балкана и за да може въображението да нарисува върху този каменен масив башибозук и Ботеви четници, дядо Йоцо, взрян в дефилето, баба Илийца с лодката и с четника и потъналия в барут Зли

дол. Плод на въображението ли е това или наистина чак тук, в това закътано място, кажи-речи една педя земя, при по-голяма напрегнатост човек може да усети мириса на барут?

Огънят припламва и стихва като внезапна мисъл, почувствувала се неловко затуй, че е изпреварила другите мисли или че се е повдигнала с една педя нагоре. Човек може да стои така безкрайно, потънал в съзерцание. Бяла мъгла обгръща каменния масив в далечината, виденията изчезват, в гората една вейка си маха сама, като че ми се заканва нещо с пръст. Как тъй се раздвижи тази вейка и кой я раздвижи, не зная. Може би това е работа на гяволетините, дето обърнаха каруцата със сеното!

Изоставям заспиващия огън и извора. Изворът е все така жив, огънят се загръща в сива пелена, смалява се, но продължава да диша. Отпреде ми, сред ниски храсти и камъш, виждам как нещо ме наблюдава. Колкото повече го приближавам, толкова по-любопитно става окото му: око на малко езеро, защитено от камъш, постоянно будно и отворено сред гората, око, което вижда всичко и знае всичко наоколо. Гледам да не затъна в камъша, заобикалям и тръгвам покрай реката. Вървя и имам чувството, че будното езерно око продължава да ме гледа. Обръщам се, то наистина ме гледа, но този път не ми се струва така бляскаво, ами има нещо металносиво в него. Поглеждам небето над себе си, небето е станало металносиво. То започва да сее ситна суграшица и се спуска все по-ниско и по-ниско над земята.

Вървя покрай брега на реката и се люблювам на нейните чудни извивки. В първоначалния си вид тя е проявявала почти детско любопитство.. Тук е завила наляво приамена от скупчените червени глогини, после се е върнала малко назад, сетила се за нещо, постоела е там, подълбала е малко високия бряг, подир което е хукнала, но за съвсем кратко време, защото пак нещо я е спряло или се е препънала във висок праг. Прагът е преодолян и извивка подир извивка, между ракитак и повет, край строените за почест дъбове, реката е вървяла, спирала се е, криволичела е, но ни за миг не е забравила, че трябва да стигне до голямата река и морето. Тъй и човекът криволичи в своя път, докато достигне голямата си цел. Някои успяват, други застиват в криволиците си, както застиват гънките върху вцепенено човешко лице... Та ето така ме води реката край себе си, сякаш човек ме е хванал за ръка и ме води.

Отскубвам се от тази река, излизам по склона покрай липовата гора. Ще поседя в ливадата, ще изпуша една цигара тютюн и ще погледам как суграшицата преминава в сняг и как първият сняг ще започне да застила земята. В края на долината човекът завършва копата със сено. Привързани за каруцата, конете стоят един до друг и мълчат. Снегът се засилва, моята педя земя се смалява. Не виждам вече нито лозята, нито дъбовете, нито будното езерно око; пък и то не ме вижда. Само пътят се очертава все повече и повече, най-напред той побелява. Седя, пуша, мисля си: педя земя, а в нея е отразено цялото ти отечество, тъй както в капка роса се отразява слънцето. Бил съм по други земи, с големи мерки ги мерят, на хектари и мили, на версти и километри, и трябва да кажа, че това са големи земи. Но никъде не съм видял земя, по-голяма от моята, защото това е земя, която измерваме с човешката педя.

ЙОРДАН РАДИЧКОВ

НЕЖНАТА СПИРАЛА

АВТОСТРАДАТА

Те се появяваха, преди още да е настъпил здрач, и къде с пъплене, къде с подскачане се движеха към автострадата. Тревата по полето беше опоскана от добитък, това улесняваше придвижването им. Първите се нареждаха покрай банката и заставаха неподвижно; приличаха ми на малки пъпчиви бабунки, с очи, щръкнали като главичките на кибритени клечици. Автострадата ръмжеше враждебно насреща им, но това, изглежда, че не ги плашеше, нещо повече - те дори не обръщаха никакво внимание на нейната враждебност, ами продължаваха да се трупат безспирно, сякаш извираха от полето. Не бързаха, но и не изоставаха, покатерваха се по насипа и се смесваха, побутвайки се една друга по перваза на банката. Автострадата хвърляше насреща им прах и пушек, обгръщаше ги с вихрови потоци, мъчеше се да ги оглуши с трясъка си, със смъртоносно съскане търкаляше досами тях хиляди автомобилни гуми, но малките пъпчиви бабунки не трепваха, ами продължаваха да прииждат, да се трупат една до друга и щом се сместеха върху банката, мигом заставаха неподвижно, всяка една обърната с лице към автомобилния поток, положила глава върху нежните си лапи.

Привечер полето, пресечено на две половини от автострадата, изглеждаше пустинно. Един стар дъб стърчеше само, опожаряван от светкавици, с овъглена наполовина коруба, бе влизал той неведнъж в двубой с господата, дълбоки бяха небесните рани по тялото му, но бог се бе уморил да го замеря със светкавици и се бе отказал да влиза повече в единоборство с него. Дървото стоеше унило сред опосканото от добитъци поле и служеше главно за пладнище на едно стадо шилета. Каква съдба само имаше столетникът - подир битките си с небето и с бога - да служи единствено за пладнище на едно стадо шилета, които шилегарят наричаше въшки и непрекъснато ги замерваше с тоягата си, за да ги възвръща. От тази тояга шилетата куцаха кое с лява нога, кое с дясна, кое с предна нога, кое със задна, тъй че почти всичко бе осакатено от своя пастир. Освен въшки той наричаше шилетата си още и п у п а в и, защото растяха предимно на корем (според местния диалект корем значи пупа). Пупаво или запупавяло се употребява предимно в среден род - може би, за да се подчертае по този начин неговата недоразвитост. Това понятие се разпростира само върху човека и върху домашните животни, без да засяга птиците. Ако думата не звучеше така грозно, и при по-голям късмет, тя можеше да влезе и в книжовния език; според автора тя съдържа в себе си полемичен заряд и при правилна употреба може да съсипе цяло едно реноме.

С рев и трясъци автострадата се спускаше със сто километра в час помежду хълмовете от запад, идеше тя някъде от майната си, сечеше на две равни половини живописното поле и със свирепо ръмжене плъпваше по изпечилите се на пътя й височини на изток. Това гигантско влечуго не спеше ни денем, ни нощем, хората се бояха от него, затуй го бяха оградили от двете страни с телени мрежи, за да не може да излиза извън теления коридор. Това, от една страна; от друга страна, тези телени заграждения служеха като предпазен санитарен кордон по отношение хора, добитък, диви животни и прочие. Всичко, което се опитваше да пресече пътя на влечугото, загиваше под хилядокраките му каучукови лапи. Понякога то само се спираше, в болезнена конвулсия, като че рибена кост засядаше на гърлото му. Тогава се чуваше как се разбиваха един в друг летящите автомобили, трещеше смачкана ламарина, звънтяха разбити стъкла и се разсипваха, ситни като морска сол, чуваха се човешки стонове и пшкания: "О, майчице!" - "Боже!" - "Олеле, мале!" - "Оооу!" или женски писъци. Вой на сирени се чуваше, придружаваха ги мигащи тревожно червени и сини светлини, шилегарят излизаше изпод сянката на дъба, вдигаше ръка над очите си, за да види с каква рибена кост се задави влечугото. Понякога тръгваше към автострадата, повтаряйки си на ума: "Дей, въшки, де!", но пристигаше късно. Влечугото съскаше и ръмжеше заканително, на мястото, където преди малко трещеше и се мачкаше метал, сега шилегарят виждаше как върху черната лъскава кожа на автострадата аленееха кървави петна и се съсирваха, посипани със ситно разбити стъкла.

Понякога огромни автовлакове се преобръщаха, особено когато ниски мъгли обгръщаха отвсякъде влечугото и едва видима пот избиваше по кожата му от тези мъгли, та ставаше то хлъзгаво и коварно за автомобилите. От автовлаковете се изсипваше обезумял добитък, трошеха се яки кости, мучене се носеше като от скотобойна. И се блъскаше този обезумял наранен добитък в телените огради, отвсякъде го връхлитаха с ревящите си клаксони автомобилите, скърцаха остро спирачки, съскаха гуми и оставяха въгленови следи подире си. Случваше се и ремарке да се откачи и да се понесе неуправляемо като детска блъскачка сред автомобилния поток; друг път, тъй както дисциплинирано и спокойно се движи кола, изведнъж се понася тя на едната си страна, излиза от потока, прави салто-мортале във въздуха и се блъска в телената ограда, за да легне по гръб, смачкана до неузнаваемост. Някоя пък ще се завърти внезапно в обратна посока и ще тръгне срещу автомобилите, друга се завърта подобно на пумпал, сякаш е въртоглава... Това са люспи, които гигантското влечуго отърсва от себе си, плъзгайки се със сто километра в час. Нощем то светва с жълтите си очи, без да спира да отронва метални люспи от себе си, тогава най-много напомня гигантски автозавър, тръгнал през мрака на изток. На разсъмване очите на автозавъра избледняват, гледат студено, без да мигат, тъй както и змията те гледа, без да мигне, защото няма тя клепачи, както ги имаме ние хората или пък другата твар.

Преди обаче влечугото да заопипва пътя и околността с жълтите си очи, овчарят хвърляше тоягата си подир някое от шилетата с възгласа: "Дей, въшки, де!", почваше да събира стадото и се изгубваше със своите пупави въшки между два хълма на запад, заедно с изгубването на слънцето. Зад гърба му автострадата заръмжаваше по-силно, тъй като автомобилите се разбързваха да не замръкнат по пътя. Въпреки че се разбързваха, те замръкваша. Тогава именно се появяваха откъм полето милите пъпчиви бабунки.

Може ли да каже някой къде и как майката природа си крие децата? Трудно е да се каже къде и как точно, обикновено ние казваме, че майката природа си крие децата в своята пазва. Каква пазва, господи, в това опоскано от домашния добитък и от пупавите шилета поле! Като че от нищото или от настъпващия здрач се зараждаха тези пъпчиви бабунки!

Това бяха жаби.

Някои плъзяха по корем, други се бяха повдигнали на четири крака и пристъпваха тромаво, трети подскачаха, правеха по три-четири скока и се спираха да починат. Малко почиваха, защото гледаха да не ги изпреварят. Имаше малки жабчета, на големина достигаха колкото зелен скакалец, имаше от средна големина, те бяха най-многобройните, но тук и там се забелязваше и по някоя дърта жаба, ще си помисли човек, като я види, че е на сто години. Тя също пълпеше с пъшкане към автострадата. Опожаряваният от светкавици дъб, овъглен наполовина, шумеше тихо с листата си, сякаш штъкаше някому. Дървесна жаба се криеше в клоните му между зелената шума, но тя не слизаше от дървото, ни веднъж не отиде с другите жабки при автострадата.

С какво автострадата привличаше тази земноводна твар?

Дали това не бяха търсачки на силни усещания, които си въобразяваха, че могат, като се засилят, със своите жабешки скокове да преминат от другата страна, пресичайки пътя на десетките и стотици смъртоносни автомобилни гуми, понесли се със сто километра в час по асфалта! Какъв магнетизъм или каква сила привличаше тази нежна пъпчива твар към влечугото!... Не мога да отговоря. Мога само да съчувствувам на тези мили бабунки, които стоят неподвижно една до друга и гледат хилядоокото влечуго със своите щръкнали очи. Автомобилният поток ни за миг не секва, търкалят се всички марки автомобили, кой от кой по-бесен, търкалят се стотици марки автомобилни гуми, идващи от Западна Европа на път към Изтока и към Индиите, или пък на път от Индиите и от Изтока към Западна Европа. Когато се случи извън пределите на страната ни да се появи епидемия от холера, го чуждестранният автомобилен поток пътува само нощем, затворен в санитарен кордон. Товарни коли, хладилни коли, крадени автомобили, каравани, купувани на втора и на трета ръка, всякаква моторна твар, очуквана и пребоядисвана, или пък току-що слязла от фабричния конвейер, всичко това се търкаля върху нови широки гуми, върху стари ветерани, вулканизирани в разнебитени работилници, върху износени гуми, без всякакъв грайфер, почти като стари галоши - ако една капка дъжд само капне върху автострадата, пързаят се изтърканите галоши, като че не са гуми на автомобил, ами са плазове на бобслей. Пилотни коли ще минат, ще парализират за миг потока, той се поотърсва изненадано, изръмжава, набира скорост и бърза да навакса изгубеното.

Всичко това минава пред лицето на жабите или до самото им лице - стига да може да се каже, че жабата има лице, защото у нея ни чело има, ни нос, ни брада или бузи, а само една жабешка уста и тези две щръкнали очи! И у никого никакво съчувствие към тази твар, всички я гледат като нищожество, наричат я Баба Жаба, Жаба Кекерица или просто ж а б а. Децата, щом я видят, че подскача, се струпват край нея, за да ѝ смачкат главата с камък, или пък някое от тях ще я настъпи с обувката си по главата, та очите ѝ щръкват още повече. Само едно плевенско село е проявило милост към жабата - нарича се Къртожабене, друго село не зная дали носи жабешко име. чувал съм за Жабокрек, но не зная дали това е селище, местност, махала или градски квартал... Както и да е!

Жабите въобще не знаят как се отнасяме ние хората с тях и че за нас те са синоним на грозота. В народните приказки на всички народи, щом ще се омагьосва царска дъщеря, то тя обезателно се превръща в жаба, за да могат всички да я гледат с погнуса. Жабите се превръщат отново в царски дъщери, ако срещнат хора, които без всякаква погнуса ги целуват по устата. Но питам се: кой в наше време ще седне да целува жаби и да ги превръща в царски дъщери? В най-добрия случай човек ако срещне жаба по пътя си, я ритва. И ето че тази твар, отритната отвсякъде, се нарежда край автострадата, чака тя да се съгъсти здрачът и къде поединично, къде на групички, тръгва да пресече пътя на хилядолапото влечуго. През цялата нощ милите на сърцето ми пъпчиви бабунки се навират под лапите на автомобилите, някои се снишават, други се мъчат да преминат на едри скокове, кое по-бавно, кое по-бързо, всичко се стреми да пресече автострадата и да премине от другата страна.

Кое кара тази шепа животец да пресича нощем ръмжащата заканително автострада?

Сутрин, на дневна светлина, по влажния асфалт се виждат сплескани жаби, те са плоски като динени кори, някои от тях вихровите потоци са отхвърлили извън банкета, търкулнали са се посред изгорялата трева на шанеца. Слънцето се издига бавно по небосвода, изсушава сплесканите пъпчиви бабунки, те постепенно стават леки, въртят се като пумпали из каучуковите крака на автострадата. Шилегарят се появява със своите пупави шилета, понякога се подпре на тоягата си, мисли, изглежда, колко е хубаво, че телена мрежа отделя него и шилетата му от автострадата. Ако не е тази телена мрежа, то шилетата току-виж някой път се юрнат, погнати от своя стаден инстинкт, да пресекат пътя на автомобилите и до едно ще погинат под колелетата. Умни хора много умно са измислили тая умна телена мрежа, не случайно народът е казал: Вързан поп - мирно село!... А жабите? Какво оттуй, че жабите се провират под телената ограда! Който е глупав, да гине!

Те всеки ден (по-точно, всяка нощ) гинеха под колелетата на автомобилите. Едни тръгваха откъм десния банкет на автострадата, други се запътваха откъм противоположната, лявата страна. Поединично или групово милите животинки се стремяха, с риск на животеца си, да преминат от другата страна. И ако хиляди загиваха, то дълбоко съм убеден, че единици все пак успяваха къде с подскачане, къде с пълзене или, като се снишават, та почти залепват за асфалта, да преминат от другата страна. Самият факт, че тези малки пъпчиви бабунки, с очи щръкнали като главичките на кибритени клечици, продължават да живеят и се множат и от двете страни на автострадата, показва, че автострадата не е в състояние да ги изтреби. Милите ми, те не само се множат, но всяка привечер се запътват през опосканото от добитък поле, покрай стария дъб, към ръмжащата автострада и въпреки голямата скорост и смъртоносна ѝ закана, тръгват да пресекат пътя ѝ.

Знак ли някакъв ми дават тези мили мънички бабунки, които ние наричаме гнусливо жаби, подсецат ли ме за нещо, като въпрос ли някакъв стоят в моето битие, не мога да кажа, защото сам аз седя вътре в автострадата, тътрейки се върху четири колелета, частица съм от това гигантско влечуго - сляпо, макар и хилядооко, - седя вътре в него, както Йона седеше в стомаха на кита... Къде ще имам време да видя дали отляво, или отдясно някоя жаба, ослепена от фаровете, се запътва да премине от другата страна! Ако тя се движи все покрай влечугото и не пресича пътя му, няма и да погине. Аз за всеки случай съм вътре, сместил съм се по някакъв начин, частица съм от този автозавър или влечуго, все по-често и по-често осъзнавам това. Обаче все още не мога да осъзная, дали като се носим със сто километра в час и се огъваме помежду телените предпазни огради, ние подобно на пъпчивите малки бабунки не пресичаме, без да разбираме, пътя на още по-гигантско влечуго и няма ли да станем смачкани като динени кори под лапите му?

ШИПКОВ ХРАСТ

Аз не мога да кажа колко е той стар, а и никой от разпитваните по-късно не можа да ми каже колко дълго живее, дали стига годините на столетните дъбове и чинари, или е още по-стар от тях, от времето на Атлантида, на зверогущерите и на мамонтите, и на всички ония грозни твари, чиито вкаменени кости намираме в наше време утаени в скалите, в земята или във въглищните пластове; ако шипковият храст умира непрекъснато, то той има способността и да възкръсва непрекъснато, защото на мястото на остарелите и умиращи пръчки всяка година се появяват млади издънки, те застават веднага на стража, караулят пред смъртния одър на умиращите и когато умиращите умират, то те умират прави, поддържани от жилави млади издънки. Смъртта на всяка една част от шипковия храст е продължителна, но и след смъртта си тази част остава вградена в крепостта още дълги години. Казвам крепост, защото мисля, че този храст изгражда и поддържа себе си като постоянна крепост, обърната едновременно към всичките посоки на света, и това той е започнал да прави още от самото сътворение.

Всяка година той посява сам себе си и пази ревниво своите семена, както това не може да направи никой друг храст. И ако някои храсти могат да бъдат оприличени на него, то тази прилика е само частична. Природата на никого не е дала тъй много нокти за отбрана, както е направила това с шипковия храст, и ако ние излезем на честно единоборство с него, то винаги ще бъдем победените. Като казвам честно, аз имам пред вид да не го подпалваме и предаваме в ръцете на огъня или да не го изтръгваме с търнорези... Въображението ми подсказва, че в ноктите си той все още продължава да стиска парче от наметката на бога, останало от времето, когато господ е ходел по земята. Годините много нещо са отнесли и разпилели, но по него могат да се видят кичури вълна, скубана от овцете, парчета избеляла басма също тъй се виждат, част от нечий ръкав, някоя връв, човешка коса, дървени куки. С тези куки берачите на шипки примъкват към себе си отделни части от храста, за да могат лесно да обират плодовете му. Понякога берачите го нападат групово, теглят го и го разпъват с куките си от всички страни. Особено са настървени те в късна есен. Тогава в ниските части плодовете са обрани, но по върховете горе аленеят примамливо лъскави шипки; те са тъй червени, сякаш жива кръв е избила върху храста и е покапала върху него, осветлявана нежно от есенното слънце.

Два пъти през годината човек се обръща към този храст - веднъж през пролетта, за да си откъсне цвят от него, и веднъж през есента, за да обере плодовете му. Ароматът на шипковия цвят е много нежен, бих казал даже, че е боязлив, той е крайно деликатен по отношение на всичко онова, което цъфти буйно около него. Ако човек откъсне няколко цвята, то той ще остане крайно учуден, че още докато върви по пътеката към дома си, цветовете един по един опадат. Вгледате ли се много настойчиво и втренчено в цъфналия храст, ще забележите как под вашия втренчен поглед цветовете му започват да се ронят и да падат в нозете му. Аз никак не искам да преувеличавам, но все си мисля, че през пролетта дивата шипка става извънредно свенлива! Освен едва доловимия аромат, откъм нея се носи и тихо жужене, там всякакво насекомо и пчела жужат и се извършва безшумното тайнство на опрашването.

И като прецъфти, никой вече не поглежда натам!

А през това време, все тъй безшумно, мълчаливо и крайно изнурително, шипковият храст започва да отглежда плодовете си... Така този самотник стои сам в самотията си чак до есента. През цялото време по хълма наоколо му пъплят почиващи от почивните станции и от санаториумите, без никой да го забележи; те по-скоро забелязват шаващите пресни къртичини, вървят на пръсти покрай тях в очакване отнякъде да се покаже къртица, без да си дават сметка, че къртицата отдавна е дочула прокрадващите се стъпки, защото в мрака на своите подземия и лабиринти тя чува стъпването на пръсти като тежък и заканителен тътен, сякаш насреща ѝ се задава второ пришествие. Ето колко много чувствителна е подземната животинка! Преди години един мой приятел достави от Франция френски капан за ловене на къртици и побя капана в двора на вилата си, защото в двора се бяха

появили къртици и бе заприличал на камилско пладнище - накъдето и да се обърнеше човек, виждаше само къртични могили и гърбици - та именно посредством този френски капан за къртици приятелят ми възнамеряваше да води пуническа война с подземната твар и да ликвидира камилското пладнище от двора на вилата си.

Но не би!

И днес кой какво мине оттам, вижда не само двора на моя приятел, но в цялата вилна зона наоколо вижда как се редят къртични могили и гърбици, някои от тях изоставени, обрасли с трева, превърнали се в къртиче гробище, а помежду тях има съвсем пресни могили, някои толкова пресни, че пръстта върху тях още дими... А съм виждал също тъй и човек, въоръжен с мотика, как стои с волско търпение, разкрячен над някоя къртича могила, стиска мотиката в ръце, не смее да шавне, стои като ударен от гръм, целият вцепенен, вдишва и издишва внимателно да не би да стресне животинката и я чака да почне да избутва от своите подземни лабиринти пръст с муцунката си. С часове престоюва така човекът и щом къртичата могила се размърда, замахва той с мотиката да откопае къртичата могила и къртицата, но обикновено откопава само част от могилата, а къртицата пропада вдън земя.

Но нека да се върна към своя шипков храст... Той се е разположил удобно върху южния склон на Баба Яга, потънал до колене във вълна. Наоколо му са пасли овце, от тях Баба Яга е опоскана и оголена като длан. Вътре в храста се вижда да прозира сочна трева, овчата твар е навирала там муцуната си, за да обръска притулената трева, а когато се е измъквала назад, всяка една овца е оставила по кичур вълна от себе си, за туй храстът изглежда като че потънал до колене във вълна. В дъното и други храсти се виждат, може да се каже, че всички теренни пътеки на Баба Яга, предназначени за сърдечно болни, са украсени с по някой шипков храст, всичките те са рошави, къдрави и стоят бухнали като косите на негърски момичета, а моят шипков храст стои бухнал като косите на Анжела Дейвис. Отдалече личи, че берачите на шипки са го забелязали - докъдето стига човешка ръка, той е опоскан. Но то е само до половината. В горната си част храстът е отрупан с едри и сочни плодове, те са като кървави капки пот върху челото, яркочервени и лъскави. Есента е щедра по отношение на всички плодни дървета, наоколо има старовремски круши - и те отрупани с плод - почиващите ги отръскват непрестанно, крушите тупат по земята тежко като камъни, почиващите ги събират от земята, отхапват от крушите, плюят отхапаното, защото те са още много зелени и не са за ядене, захвърлят ги обратно, преминават към следващата круша, отръскват я, опитват падналите плодове и ги захвърлят по поляните и по теренните пътеки. Баба Яга е пълна с нахапани круши, това се повтаря всеки ден и странно е защо това пъпleshо по хълма болнаво човечество не може да разбере, че крушите са още зелени и твърди, ами проверява това бикоглаво човечество всеки божи ден дали наистина крушите са все още толкова много зелени и твърди, че по никой начин не стават за ядене! И средиземноморски кестен стърчи върху самото било на Баба Яга, плодовете му са облечени в таралежови кожи, бикоглавият човек и там опитва силите си, замеряйки зелените таралежчета с камъни; и орехови дървета също там има, орехите вече са се разпукали, през зелените им корони свистят камъни и по някой и друг орех тупва на земята. Не остава дърво незамеряно с камък от почиващите, или пък шипков храст незаобиколен от почиващи. Тук всеки бере нещо, сякаш природата е разкопчала широко пазвата си, та кой откъде иде, може да посегне към нея, да опипа и да задигне оттам нещо. Виждал съм бабички, тъй състарени, че човек си помисля дали не са те още от времето на скалните рисунки от пещерата Магура, вървят тия бабички групово, обути в тъмновинени и зелени чорапи, почти винаги в групата има и по някоя два пъти по-стара от тях, ако я духне вятърът, ще се възнесе като Баба Яга над хълма. Тя е пратена от своите близки на бани с надеждата, че най-после ще се удави. Обаче бабата не се удавя и ето, кажи-речи, вече сто години подир освобождението ни от османското иго, върви чевръсто и се потапя в минералните бани, а кога не се топи в баните, пъплешо по хълбоците на Баба Яга и с помощта на чекийка опитва всичките зелени круши; ако другите се наврат в някой шипков храст да берат шипки за шипково вико, то и бабата се

въвтира вътре и бере и тя шипки за шипково вино, защото това вино е пълно с витамин, хранителност, полезности от всякакво естество и прочие. Помежду бабите се носят тържествено неколцина мъже от всякакъв габарит, почти всичките с палта от черна изкуствена кожа, лицата им са зачервени от всекидневните бани, а и очите им също тъй са зачервени. Те носят със себе си японски стереофонични магнетoфони х и т а ч и, големи като космически совалки, и заливат с гръмката си музика цялата Баба Яга. Очите си те въртят на всички страни и оглеждат лакомо няма ли да се появи някоя млада невеста и да погледне крадешком към техните стереофонични х и т а ч и т а, излегнали се посред кърпикожуха в тревата, всяко от тях гърмящо със своя мелодия. Откъм женска твар Баба Яга е много добре, на минерални бани ходят главно жени. Те на тумби на тумби се носят или точно се носят като народна песен, всичките до една къпани, болшинството от тях ситно фризирани, малцинството с прави коси или забрадки и разнасят те около себе си натрапчивия дъх на одеколona "Може би". По него време този одеколон много се употребяваше на минералните бани, мисля, че жените го употребяваха заради силния му аромат. Той буквално обезглавяваше и посичаше човека като бръснач, а жените, изглежда, тъкмо това и целяха.

Ето в такава среда живееше моят шипков храст. Ще допълня само, че наоколо му цъфтеше кърпикожух и почти на всяка педя разстояние бяха разпръснати една от друга дупки на щурци. Щурците обикновено показваха навън само главите си, за да ги пекат на слънцето, но щом видеха да се задава човек, мигновено се скриваха. От магнетoфоните не се бояха, напротив, стоеха спокойно пред праговете на дупките си, сякаш заслушани в музиката им. Изглежда, че ги смятаха за големи щурци.

Само шипковият храст стоеше обърнат всецяло към себе си, загърбил цялата Баба Яга, заедно с летовниците, с кърпикожуха, с тумбите народ, със зелените круши и средиземноморските кестени. Той използваше мекото есенно слънце, за да доугои и лъсне до краен предел ярките си плодове. Любителите на шипки го бяха забелязали, но те бяха обрaли само ниските части, там, докъдето може да стигне човешка ръка. Още не бяха се появили истинските берачи, ония, опитните, с дългите дървени куки и самоделни съоръжения за беритба на диворастващи плодове. Те вървяха като смерч през природата, подир дъжд обираха гъбите й, изтръгвайки ги от корен, а така също и охлюви беряха, стига само малко дъжд да преръми и да плъзнат трoмавите и безпомощни животинки по мократа шума; същите тези тънки познавачи на природата опустошиха майката земя откъм костенурки и днес ако костенурка потърси с костенурка да се съеши, то ще трябва да минат десетки години или столетие, преди една костенурка да иде при другата костенурка на отсрещния хълм! (А може и въобще да не се срещнат и съешат тия две животинки, защото в своя петдесетгодишен живот не видях аз костенурка да иде от един баир на друг баир, за да дири там продължение на рода!) И все тези тънки познавачи вървят с железни гребла из планините и ошмулват с тях боровинковите поляни, за да варят сладка и конфитюри; освен плодовете те омитат и шумата с железните си гребла, по този начин плодовете се берат по-бързо, а и няма опасност някоя змия усойница да се извие из гъстите боровинкови храсти и да клъвне коварно голата ръка на берача. Природата е пълна с най-различни клопки, тя се мъчи да брани всяко едно от чадата си, но човекът, трупайки опит, се стреми да надхитри природата и измъква едно по едно децата от прегръдките й.

Докато си мислех за моя шипков храст и с възхищение гледах как аленее той целият в горната си половина, недокоснат още от нито един берач на плодове, видях как помежду собствениците на големите стереофонични х и т а ч и т а преминаха около десетина човека, нарамили дървени куки, излъскани от дълго употреба. Някои носеха кошници, завити отгоре с парчета плат, други бяха преметнали през рамо дълги торби. Бяха истински - професионални берачи на диворастващи плодове. Те още отдалеко бяха съгледали ярките и угоени плодове, увенчали големия шипков храст, и ми приличаха на камили, които подир дълго бродене през пустинята най-сетне са съзрели оазис с изпъкналите си, меланхолични очи, и макар че изпъкналите им меланхолични очи не издават каквото и да било външение, може да се забележи как камилите ускоряват крачка. Берачите по същия начин

ускоряваха крачка, особено енергичен между тях бе един дребен човек със зелен окъсан пуловер. Не зная дали въобще върху пуловера му имаше поне една бримка иезакачена от някой трън, от глогина, от нокътя на дива шипка или на къпина. Косата му бе разрошена и стърчеше във всички посоки, донякъде тя повтаряше проскубания пуловер. Той държеше в едната си ръка къса кука, махаше с нея, нещо сочеше на останалите, ту излизаше с бързата си крачка напред, ту се връщаше ребром към основната група, размахвайки куката над главата си. Шипкоберачите едва бяха стигнали до шипковия храст и оглеждаха като откъм коя страна да го нападнат и да опоскат плодовете му, когато към тях приближиха ония със стереофоничните съоръжения, едни от тях подмениха касетите, други увеличиха тона, та изведнъж гръмна цялата Баба Яга и човешки говор и музика се сринаха чак долу до бялата резиденция, потънала в самотия и тиха печал. Това бяха все опитни берачи, те именно преминаваха като смерч през природата, ни дърво, ни храст не подминаваха и не остана природна крепост, която да не падне под натиска им.

Те огледаха шипковия храст и го атакуваха небрежно откъм високата част. Баба Яга се наклоняваше на юг към резиденцията, берачите се надяваха, че откъм високата страна по-лесно ще превземат храста, ще го разпокъсат с куките си, ще го огънат и всеки ще приближи към себе си своята лична част. От подвикванията им личеше, че бяха пийнали. Минаха невести по две съседни теренни пътеки, разнесоха край себе си натрапчивия дъх на "Може би", берачите се закачиха за тях като драки и се помъчиха да надвкнат магнетофоните, но не успяха... Атаката им откъм високата страна излезе неуспешна, затова те се разделиха на две половини, едната част отиде откъм долната, ниската страна, и всеки започна да замита куката и да тегли към себе си.

Шипковият храст потръпваше и се люлееше, поклащан неравномерно от берачите. Какво искаха те всъщност или какво целяха да направят с храста? Стоях на билото на Баба Яга и наблюдавах как тези опитни мъже се мъчеха да разкъсат огромния храст, застанал гърбом към всеки един от тях. Те се стремяха да отцепят отделни стъбла и филнзи, да ги огънат ниско към себе си, мъчеха се да разединят тази гъвкава, еластична трънена крепост, за да могат леко и безболезнено да оберат плодовете ѝ. Но и трънената крепост, макар и да се огъваше и потръпваше, макар и при силен натиск да се накланяше застрашително на едната си страна, не се предаваше, тя пазеше своята цялост. В единението на всяка една пръчка поотделно се криеше силата ѝ срещу опитните берачи. По едно време се чу команда, дрезгав глас завика на равни интервали: "Айо-руп!... Айо-руп!..."

По-малките шипкови храсти наоколо, пръснати безразборно по цялата Баба Яга, стояха стихнала и изплашени като ътавиците на малки негърски момиченца, забити в skutите на майка си, само огромният шипков храст, за когото казахме още в началото, че стискаше в ноктите си парче от наметката на бога, се люлееше все повече и повече, насмитан от берачите на диворастващи плодове. Те един по един, много настъпателно, замитаха куките, придръпваха, откачваха куките, пак замитаха и педя по педя завземаха настръхналия храст. Заприличаха ми на пирати, които вземат с канджите си на абордаж някой мирен плавателен съд, прекосяващ самотно океана. Особено бе настървен нисичкият берач със зеления пуловер. Той се вреше навсякъде, размахваше заканително дървената си кука, замяташе я и увисваше на нея с цялото си тяло, свит като ембрион в утроба. По едно време мъжете успяха да направят малка пукнатина в храста, бавно и постепенно, все така потръпвайки, той се отвори, по-скоро едва-едва откряна малка пролука в себе си. Онзи със зеления пуловер извика: "Змия, змия!", сочейки с куката в пролуката. Няколко х и т а ч и т а се приближиха, собствениците им с черните палта от изкуствена кожа надникнаха и видяха, че вътре в храста няма змия, а се поклаща сухо змийско съблекло. Минала бе оттука змия, съблякла бе ризата си в шипковия храст и бе продължила своя път през Баба Яга.

Викът "Змия, змия!" и видът на змийската кожа накараха нападателите да отстъпят, шипковият храст прошумя, загърна бързо тясната пролука, закривайки от очите на хората сухата змийска кожа. Никой не можеше да каже какво лежи там вътре под сърцето му. Наличието на змийска кожа внесе малко мистичност и мога да кажа, че берачите на диворастващи плодове за

известно време бяха разколебани. Пръв взе инициативата оня с пуловера, един по един хората се окопитиха, преминаха този път откъм ниската страна, смятайки, изглежда, че ако натиснат всички откъм ниската страна, ще могат да повалят храста и да го разстелят; по земята, за да е удобен за бране.

По едно време те почти успяха, храстът се наклони силно, чуваше се как сухожилията му започват да попукват. Една част от мъжете откачиха куките си, за да ги заметнат по-нависоко и да придърпат още към себе си, когато храстът внезапно отскочи нагоре. Заедно със себе си той повдигна от земята и оня човек с пуловера, вкопчил се здраво в куката си. Видях го как се премията във въздуха, някакво възклипателно чух и докато още не бе стихнало възклицателното му, човекът със зеления пуловер и с увисналата във въздуха дървена кука пропадна вътре. Изведнъж видях шипковият храст как стои върху голия хълбок па Баба Яга като хищно животно. Той мигновено бе сграбчил в ноктите си нещастника с куката и го бе напъхал в трънената си утроба, там, дете бе скрита сухата змийска кожа. Отвътре се чу стенание, посред берачите настъпи смуг, те се отместиха назад, ония с черните палта от изкуствена кожа се наведоха и приглушиха ревовете на своите х и т а ч и т а. Бабите спряха да отръскват зелените круши и се понесоха предпазливо по теренните пътеки на Баба Яга.

Прелетяха сойки над храста, всяка една от тях носеше в човката си по един орех. Къде отнасяха тези сойките, аз не мога да кажа, а и не зная дали сойката може да глътне цял един орех, може ли да го счупи с човката си, или пък като хвърчи, го пуска от високото да падне върху някой камък да се счупи, за да може да изяде ядката му. Човекът откъм храста започна да вика за помощ, той, изглежда, изпадна в паника, защото се замята вътре подобно па муха, уловена в паяжина. Но той подобно на муха, колкото повече се мятеше, все повече и повече се уплиташе, шипковият храст го докопваше и впиваше в него ноктите си от всички страни. Той го парализирваше.

Слънцето отиваше на залез, с полегатите си лъчи осветляваше алените шипки и те все повече и повече напомняха капки кръв, които избиваха по челото на храста. Страх пропъзля по хълбоците на Баба Яга, берачите на диворастящи плодове се опитаха вяло да помогнат на хванатия в плен, но мисля, че с опитите си те само усложниха положението му, вместо да го облекчат, защото по едно време онзи вътре започна да реве умоляващо да не разклащат храста, тъй като при всяко разплащане той впивал все по-дълбоко ноктите си в месата му. "Месата ми... месата ми!", стенеше нещастникът, хванат в клопката.

Никога по-преди не бях виждал тъй бързо да опустява Баба Яга. Почиващите се смъкнаха на бърза ръка към своите почивни станции и санаториуми, зад билото мина овчар, подвиквайки: "Ръй, ръй!" Той не се виждаше, чуваше се само проблейване на овце и от време на време се обаждаше хлопка. Собствениците на големите хитачита съвсем приглушиха музиката и почти на пръсти заслизаха към ниското, откъдето се зараждаше лека синя мъглица или дим, дявол го знае. Всеки случай тази синя мъглица или дим се огъваше и бавно започна да пъпле по голия хълбок на Баба Яга към шипковия храст, вкопчил всичките си нокти в пленника. Стоях на билото и наблюдавах берачите на диворастящи плодове. Те прибираха торбичките и кошничките си, неколцина запушиха цигари, дим започна да се напластява над главите им. Говореха нещо тихо помежду си или пък нещо тихо говореха на пленника от храста. Сетне вдигнаха торбичките и кошничките си и се пръснаха в различни посоки, нарамили дървените куки. Изглежда, че тия хора не бяха излезли групово да берат диви шипки, ами се бяха събирали през деня покрай шипковите храсти, пръснати в подножието на планината, бяха се запознали набързо помежду си и при първата беда се разпръсваха всеки по своя път. Те много бяха насмислили природата, но ето че и тя пай-после най-неочаквано ги насмете и задържа нещо от тях в ноктите си.

Не доближих повече храста.

Минах бавно по билото, струваше ми се, че този шипков храст постепенно едрееше, едрееха кървавочервените му плодове, избили от всичките му страни, и мисля, че помежду тях избиваха и живи капки кръв, които в епичното си спокойствие древният храст изстискваше от пленника. Той

помръдваше вътре, изоставен от всички, в компанията на една изсъхнала змийска кожа от лятото, похъркваше и мреше като някой хермафродит... Не виждах кой и как можеше да помогне на този нещастник!

Вървах по билото на Баба Яга и си мислех, че край нас непрекъснато нещо или някой умира и никой не е в състояние да помогне на умиращите. Сам бог дори ако би слязъл от небето, ще вдигне безпомощно рамене и най-доброто, което може да направи в такъв случай, е да прибере душата на умиращия. Често съм се питал за какво са им на боговете душите на умрелите, и ни веднъж не можах да си отговоря. Мигър боговете събират душите на умрелите, за да играят с тях на домино!

На другия ден преваля градушка, подир градушката бяла мъгла обгърна Баба Яга, сред мъглата стоеше огромен, настръхнал и див познатият на летовниците шипков храст. Хората се трупаха и наблюдаваха отдалече как бавно храстът убива човека. Берачът на диви плодове даваше съвсем слаби признаци на живот, той почти не помръдваше, само главата си опитваше да обърне на една страна, очаквайки, изглежда, да се зададе помощ, но яките нокти на храста се бяха впили в перчема му - кръв бе избила по него и се бе съсирила - и не позволяваха на умиращия да се обърне. Слънцето се мъчеше да пробие мъглата, заливаше със светлина Баба Яга и храста, на неговата светлина огромните кървавочервени плодове изглеждаха като огромни капки кръв, които шипковият храст изстискваше от самото си сърце, обърнат заканително към всичките посоки на света. Бях сред стихналата навалица и забелязах как на всекиго един кожата леко настръхваше. Хората пристъпваха от крак на крак, говореха тихо помежду си, по едно време се появиха и ония с големите х и т а ч и т а, но този път апаратурите им бяха онемели. Над всички нас, над целия този болнав свят от минералните води и от санаториумите стоеше като някой зъл идол дивият шипков храст. Мисля, че този болнав свят за първи път виждаше как един храст убива човек. Сякаш някаква грозна твар от времето на потъването на Атлантида и на зверогущерите се бе появила върху хълма, бе посегнала към едного от нас, двукраките, и без да бърза, изсмукваше бавно соковете му.

За Баба Яга: С името на Баба Яга е свързано широкото било на един хълм на запад от минералните бани. Ако цялото селище Банкя се намира в малък микрорайон, богат на кислород, то мисля, че Баба Яга е най-богатата част откъм кислород, сякаш над този хълм се разтваря невидим небесен кладенец и от него, подобно на водопад, върху почиващите се сричат кислородни талази. В дни на висока кислородна наситеност човек чувства приятна замаяност, като че влъхви го носят почти безтелесен през природата и той едва-едва докосва земята. Името си хълмът води от една малка дъсчена къщичка, скована върху билото, абсолютно непотребна за нищо и никому, наричана от всички къщичката на Баба Яга. Постепенно къщичката остава незабелязана от почиващите, никой не се спира при нея, защото там няма нищо забележително, обаче името на Баба Яга остава и така, година подир година, то започва да се разпростира върху целия хълм. Горе на хълма, пред самата къщичка, е построена площадка от бетонни блокове, в чиито междини никне трева. Там болните от санаториумите и почивните станции правят групово гимнастически упражнения под командата на млади рехабилитаторки. Понякога могат да се видят групи от по петдесет или сто души как правят гимнастически упражнения с дървени букови тояжки. За по-голямата част от почиващите или болните тези упражнения са истинско изтезание поради пълнотата на гимнастиците. Нека да ме прости нежният пол, но особено мъчение са тези упражнения с крехки букови тояжки за жените. Аз мога да кажа, че по времето на ш и п к о в и я х р а с т, от три жени обезателно две бяха дебели, те много усърдно участваха в упражненията с надеждата, че ще отслабнат, но трудно се прегъваха и бяха картина крайно забавна за всички почиващи. Освен с тояжки на Баба Яга се правеха и упражнения с топка, жените и при тези упражнения се мъчеха като грешни дяволи, но не се отказваха, защото е известно на всички, че жената е същество амбициозно. Аз може да съм останал с известни неверни впечатления по отношение Баба Яга, особено що се отнася до жените, но ако е така, то се е получило поради факта, че по него време три четвърти, ако не и четири пети от почиващите бяха жени. Жените имат голяма слабост към минералните бани. В който и наш курорт с минерални

води да се отиде, ще се види, че на тумби на тумби из курорта се носят жени и че тук и там се забелязва по някой мъж, съвсем изпаднал, с мъченическо изражение на лицето, защото страда било от хроническа язва, било от пясък в бъбреците, от ревматизъм, шипове, артрит или дявол го знае какво още. Жените обаче много рядко са болни и ходят по тези курорти, защото обожават минералните извори, и се трупат на тях като на петричката врачка. България е страна, пълна с минерални води, рядко има римски император или турски султан, които да не са киснали задниците си в нашите минерални извори. От поколение на поколение за минералните извори се разказват легенди как от всички страни болните пристигат, носени на ръце. натоварени в каруци или подпирани се с патерици, а като се изкъпят в изворите, захвърлят патериците и се прибират пеша по домовете си. Аз навсякъде съм слушал да се разказват подобни легенди, но ни на едни минерални извори не видях музей, в който да са събрани патериците на болните. И няма да видя!... Тук, под Баба Яга, също няма музей на патерици... Различни пътеки водят към хълма, някои са стръмни, други са стъпаловидни, трети са едва-едва наклонени, за да могат по тях да вървят и тежко болни. Тези пътеки опасват от всички страни Баба Яга, на равни интервали по тях е написано какъв е наклонът, за да могат болните да натоварват себе си според големината на наклона. Тези пътеки се наричат теренни, те са предназначени за болните от сърце. Смята се, че ако човек, прекарал инфаркт, се изкачи на билото на Баба Яга, то той вече е здрав. Често могат да се видят болни как се разхождат напред и назад в подножието на хълма и страхливо поглеждат към билото, все едно че гледат Хималаите. Това са хора, прекарвали наскоро инфаркт, страх и ужас се чете в очите им само при мисълта, че един ден Баба Яга трябва да бъде атакувана от тях по някоя от теренните пътеки... До войната целият хълм е бил частно владение, хората от селището са имали нивици по него, някой се е опитвал да прави тераси, за да не отнасят пороите орната земя, други са засаждали овощни дръвчета, от тях са останали старовремските круши, твърди като камъни, които мисля, че въобще не могат никога да узреят и си остават каменни чак до следващата есен, трети са се опитали да създадат малка китка от средиземноморски кестен и орех на самото било и почти са успели, но почиващите омлатват постоянно орехите и кестените с камъни, чупят клоните им и няколкото дървета сега стоят като градобитнина върху хълма. Ливади са останали, пълни с къртичини и къртикожух, круши-дивачки са пръснати из ливадите, лешникови храсти, чешма, шипкови храсти, глогини, акация, бор, ябълки. Помежду всичко това минават теренните пътеки, а от две или три години и една нова пътека извежда помежду ниски кукурузи право към планината, така че Баба Яга става свързващо звено между планината и селището. Аз никога не отидох до края на тази нова и, струва ми се, безкрайна пътека, но мои познати ходиха и казаха, че там в края има и манастир и че било много хубаво за разходки, но мисля, че втори път не отидоха. Тази пътека ме плашеше, защото по нея виждах винаги как към планината отиват групово много хора, а назад се връщат съвсем малко и поединично. В топло време цялата Баба Яга се отрупва с народ, кой лежи по гръб, турил ръце под главата си, кой се разхожда напред-назад с крачкомер в едната ръка, група жени седят върху тревата и плетат зелена прежда (по него време в магазините се продаваше предимно зелена прежда, нея особено много я обичаха туркините, изкупуваха я на килограми и седяха да я изплитат), ония с големите х и т а ч и т а се носят като кучешка бесовица, гърмят и ехтят с апаратите, заковават се на някое място, вторачени в апаратите си, после ги вдигат от земята като по команда и се понасят пак нанякъде с тях. Къде ходят тези хора и защо така ходят като сомнамбули, не мога да кажа! За тях се знаеше само че отглеждат гъби или свине, че изкарват много пари и като не знаят какво да правят парите си, купуват скъпа музикална апаратура. Винаги, когато съм ги срещал или съм се спирал при тях, учудвала ме е фанатичността на погледите им, вторачени всеки в своето х и т а ч и, сякаш всеки е обърнат с цялото си същество към своето божество, заслушан във вибрациите му, превърнат целия на слух и струна, непрекъснато опипваш с треперещите си пръсти бутоните и копчетата. Така всеки кара апарата си да вие високо, да пропада в гърлени низини и да разлага музиката на съставните инструменти, сякаш наоколо от всичките ни страни свирят невидими музиканти... Тия хора, мисля аз, че са болни, това са

мании, те са потънали вътре в апаратите си, както удавникът е потънал чак на дъното и водата едва-едва го люлее и поклаща. Трябва да сме снизходителни към този род хора, това е болнав свят, който се движи сред също тъй болнав свят, защото минералните курорти преобладават стари и болни хора. Съвсем не искам да оскърбявам старостта, но старостта е, която боледува най-често, тя ни показва нагледно какъв е краят на всяка човешка плът, затова старостта дава нерадостен отпечатък па цялата Баба Яга, и ако тук и там понякога се чуе смях, то и смехът отзвучава нерадостно и се разсипва по оплешивяващите хълбоци на хълма. Често могат да се видят пенсионери, седнали да играят белот. Наоколо им винаги има зяпчачи, които подсказват, но подсказването едва ли е необходимо, защото картоиграчите непрекъснато надничат в картите на противниците си, подсказват с предварително уговорени знаци и обикновено се скарват, преди играта им да е приключила. На други места се виждат хора, обърнати с лице към бялата резиденция, самотна и чиста, застанала в ниското, като че някакво каменно видение от бъдеще време е изникнало внезапно пред очите на хората и привлича погледите им с магнетическа сила. Това особено много важи за новациите, всеки новак, щом се заизкачва през ливадите или по теренните пътеки на Баба Яга, непрекъснато пита где е резиденцията и кога я зърне между дърветата, нагласява се удобно и застава той дълго време да я наблюдава, а ако новациите са неколцина, започват тихо да гадаят коя част от резиденцията за какво служи, защо не се виждат никакви хора, защо комините ѝ не пушат и т.н., и т.н. Това се прави главно от страна на мъжете, жените проявяват по-малко любопитство, те обикновено поглеждат мимоходом и отминават. Много плоски шеги също тъй се чуват по всички посоки на Баба Яга, много пъшкане от страна на изкачващите се, а някъде, на заветно място зад лешникови храсти, мъже си разказват спомени, истории, случили се с тях или пък чути през втора и трета зъка, всякакви небивалици и прочие. На такова закътано място веднъж слушах как увещаваха едного да разкаже история с хипопотам. "Разкажи, разкажи за х е п о т а м а - увещаваше го непрекъснато един от групата. - Разкажи, нека чуят и останалите, те тая история не са я чували!"... Човекът не удържа на подканянията и разказа той пред групата следната история за хипопотама, която ще се помъча да предам по-долу: В една локва живееше хипопотам, потънал до уши в тинята. Недалече от него живееше жираф, животно дългошиесто и високомерно. Това животно мразеше много хипопотама и тър-сеше начин как да го напсува на майка. Като всяко коварно нещо, ехидно и византийско, жирафът намисли да мине покрай локвата на хипопотама, да му каже: "Здрасти, хипо!", хипопотамът на свой ред да му отвърне: "Зрасти!", после жирафът да го попита: "Как си, как си?", и хипопотамът с цялата си глупост да изтърси: "Добре съм!" Тогава вече жирафът с най-пълно основание може да избухне и да каже ядосано: "Е, как си добре бе, да ти таковам такованката! Как си добре, като си затынал до уши в тая кал тука, в тая гнуслива локва, гдето нищо друго не се вижда от тебе, ами само двете ти очи стърчат като две клечки над локвата! Е, как ще бъдеш добре!"... Ето така. значи, жирафът си намисля как да напсува на майка хипопотама в локвата и се запътва къмто локвата. Обаче!... Обаче по средата на пътя се спира и си вика: "Добре де, аз ще ида при хипопотама, ще кажа здрасти, хипо, той ще каже здрасти, аз ще кажа как си, как си... ами ако той каже: "Ами и не съм добре!" - тогава аз какво ще му кажа?... Тогава аз ще му кажа: "Е, как няма да си зле бе, да ти таковам такованката! Как няма да си зле, като си потънал чак до ушите в тая мръсна локва, посред тинята тука и не виждаш никакъв простор пред себе си!"... И жирафът въодушевен от новото си хрумване, тръгва къмто локвата на хипопотама, обаче, като повървява известие време, се спира и си вика: "Добре де, аз ще ида при хипопотама, ще му река здрасти, хипо, той ще ми рече здрасти, аз ще го попитам как си, как си... и ако той не ми каже нито "Добре съм" нито „Не съм добре", ами ми каже "Горе-долу", аз тогава какво ще му кажа?... Като помисля малко, жирафът изведнъж възкликва радостно, че ще му каже: "Е, как горе-долу бе, да ти таковам такованката! Как горе-долу в тая тиня тука, в тая гнусна локва, гдето чак до ушите си потънал в нея и не виждаш нищо по-далече от носа си! Как горе-долу!"... И жирафът, вече съвсем спокоен, че хипопотама няма измъкване, отива по най-небрежен начин къмто локвата, където наистина хипопотамът потънал чак до шията в тинята, и му вика: "Здрасти, хипо!"

Хипопотамът вика: "Здрасти!" "Как си, как си?" - подпитва го по най-византийски начин жирафът, а хипопотамът го отпердашва най-спокойно от локвата: "Я си таковай такованката бе!"... и се потопява небрежно още по-надълбоко в локвата... Настъпи мълчание. По едно време един наивник попита като какво е това хепопотам, човек от групата му казва, че е бегемот, питащият вероятно остана доволен, защото повече и не попита, боейки се да не попадне положението на жирафа, който въпреки цялата си ехидност, византийщина и прочие остана с пръст в устата. Изглежда, че никога не може ти да предвидиш всичките варианти на локвата, защото локвата винаги има свой запасен вариант!... И други истории могат да се чуят на Баба Яга, то една и две ли са, за да седне човек да ги разказва. Много билки също се берат тук от познавачите на лечебни треви, в подножието на хълма, туркини по цял ден човъркат с ножчета и вадят кора от чинарите, за да приготвяват от нея лекарства против пукане на пети, а хората със слабо зрение изплакват всеки път очите си, кога минат покрай чешмите с минерална вода, вярвайки, че минералната вода усилва зрението. Веднъж и поп видях да се плиска на чешмата и си рекох: "Ето, доживях да видя как и поп вярва в нещо!"... И стада овце могат да се видят как преминават бавно и пощипват тревата на Баба Яга, някой кон понякога, на самото било горе, стърчи замислен и неподвижен, като камък, паднал от небето Чий е този кон, откъде се е пръкнал той върху билото, дявол го знае! Дори ако самата Баба Яга прелети безтелесна над хълма, яхнала някоя стара метла, едва ли някой би се изненадал, защото всичко живо щъка нагоре-надолу в някаква унесеност, сякаш влъхви го носят нанякъде. А кислородът продължава да струи на невидими талози от небесния кладенец и мисля аз, че от него идва цялата замаяност... Но нека спра дотук и да се върна пак при шипковия храст.

Казах, че оня нещастник похъркваше и мреше като някой хермафродит в храста.

(Где да беше така!)

Нито похъркваше той, нито мреше. Шипковият храст не успя да го докопа и да забие ноктите си в месата му. Той изобщо не успя да хване в плен когото и да било от берачите на диворастващи плодове. Макар че се съпротивяваше, попукваше и съскаше заканително, макар да успяваше в началото да се отскубва от дървените куки на своите нападатели, еластичен и жилиав, вкоренен яко в земята, опънал всичките си сухожилия, храстът на края не издържа, ония бавно, без да бързат, започнаха да го разпокъсват, поваляха отделни филизи на земята, застъпваха ги с крака, сетне посягаха към следващите с неумолимите си дървени куки и едно по едно заразпитваха и проскубаха негърската му прическа. В същото време те подвикваха към бабичките да приближат и да си наберат едри шипки за шипково вино, бабичките приближаваха, пресягаха се и беряха едрите плодове, няколко невести също тъй се отбиха от теренните пътеки за сърдечно болните и те посегнаха към храста да си откъснат, а ония с големите хитачита усилиха музиката до такава степен, че апаратите им зареваха като лъвовете, изпъззели по оплешивелите хълбоци на Баба Яга. И преди още да се здрачи, шипковият храст бе свършено съсипан, тъпкан с крака и бит с дървените куки от събирачите на диви плодове за назидание, че се е съпротивявал тъй дълго и че успя тук и там да пусне малко кръв, да забие нокти в нечие рамо или да одраска нечия буза. Те го убиха в буквалния смисъл на думата, пречукаха го, както се пречуква змия, удрайки го с дървените си куки. И странно е, че никой не извика: "Чакайте бе, защо убивате храста!", сякаш беше нещо естествено група хора, въоръжени с първобитните си сечива - дървените куки - да се нахвърли върху един мирен шипков храст и по най-първобитен начин да го смаже, тъй както се смазва главата на змия, безпощадно.

Аз не зная колко стар бе този храст и никой от разпитваните по-късно не можа да ми каже колко дълго е живял той на нашата земя, дали стига годините на столетните дъбове и чинари, или е още по-стар от тях, от времето на потъналата Атлантида, на скалните рисунки от пещерата Магура и на всичките ония грозни твари, чиито вкаменени кости намираме утаени в скалите, в земята или във въглищните пластове... а така също утаени вътре в нас, в мрака на нашите дълбоки и тъмни подземия.

ЯПОНСКИ ХОТЕЛ

Ето вече седмици наред как работя върху своя японски хотел, а не съм успял да го помръдна или да го придвижа не само в желаната от мен посока, ами наникъде не съм го придвижил, макар че самата история е съвсем проста. По-нататък аз ще се помъча да я разкажа в нейната последователност, за да може читателят да проследи събитията и да се убеди, че те са предадени добросъвестно и без каквато и да било склонност от моя страна към загадъчност или странност, въпреки че имам известна слабост към загадъчното и странното.

Простите истории, каквато е например тази с японския хотел, ме карат да съм постоянно нащрек, защото съм забелязал, че ако не винаги, то много често на различни места из тях са разхвърлени скрити капани, в които човек може да пропадне внезапно и да въвлече в тях и читателя, на когото още в самото начало е казал: "Не бой се!" Тук искам да припомня думите на една невеста от видинската епархия, която в подобни случаи обичала да повтаря - мене ме е най-страх от "Не бой се!", защото с думите "Не бой се, невесто!" противоположният пол приспивал нейната невестина бдителност. Това обаче може да се случи не само на видинската, ами и на която щете друга епархия, край или област, в друга държава или континент. В наши дни всички ние сме свидетели как Америка например приласкава Европа и докато се мъчи да я преобуе в пършингови гащи, непрекъснато я успокоява с думите "Не бой се, невесто!"

Но нека се върна отново към историята с японския хотел и разкажа всичко последователно. В края на месец май 1981 година бях поканен в японския хотел "Витоша - Ню Отани", за да присъствам на връчването на голямата литературна награда "София" на шведския писател Артур Лундквист. Церемонията по връчването на наградата трябваше да се състои в една от залите, разположена в източното крило. Върху фасадата на това източно крило денонощно и на равни интервали се изписва със светлинни цифри кой час на нощието сме и каква е температурата на въздуха. Срещу входа на залата, където трябваше да се състои церемонията, има вътрешна японска градина, оформена от ситен сивкав чакъл, подравнен хубаво с гребло и вчесан на вълнообразни ивици. Няколко зелени храста са се вкопчили със зъби и с нокти за вчесания вълнообразно чакъл. От едната страна градината е заградена със стъкло, от другите три страни я обграждат високи зидове, тъй че тя стои като на дъното на кладенеца. Тази градина може да бъде обработвана само ако отвисоко се спусне човек и виси той подобно на паяк, без обаче да стъпва в нея. Градината стои като пустинен пейзаж, нито човешки стъпки има по нея, нито следа от животно. Тя сякаш е там, на дъното на кладенеца, още преди сътворението на света, като че самата вечност е засята и е полегнала във вълнообразните ѝ вълни от ситен сивкав чакъл. За един жител на Балканския полуостров подобна гледка представлява, само екзотична картина, докато за японца тя е общуване с вечността. Японецът е беден човек, той не разполага с много земя. За него е достатъчно да има пясъчна градина, голяма колкото една педя, той я подравнява с гребло, вчесва я на вълнообразни ивици и като сяда в края на градината си, загърнат в своето кимоно, наблюдава как спускащото се към залеза слънце удължава сенките на пясъчната градина. Така той общува с вечността. И общува още той с вечността, като отглежда стогодишни дъбове в малки саксийки или стогодишни шарани в жилището си или в своя домашен кладенец, ако има кладенец... Когато отивах за споменатата по-горе церемония в японския хотел, силно впечатление ми направи именно тази пясъчна японска градина. С какво ми направи тя впечатление? Направи ми впечатление с факта, че в нея всъщност не се влизаше отникъде, което ме и накара да я сравня с вечността и да помисля, че самата вечност е посята в браздите ѝ и че по някакъв особен, чисто свой начин, тъй както стоя застинала на дъното на кладенеца, тя общува с пустинната вселена, отразявайки част от нея.

Кой и кога обработва тази градина, аз не мога да кажа, макар че този въпрос много натрапчиво се загнезди в съзнанието ми и дълго след това ме преследваше и още нещо се бе загнездило в съзнанието ми - то бе един часовник в главното фоайе на хотела, много труден за ориентиране, тъй като показваше едновременно колко е часът в различните точки на земното кълбо. Самото земно кълбо бе разпънато като кожа на непознато животно и бе разрязано не само от гринвичкия меридиан,

а и от други, неизвестни на мен меридиани, разположени както на изток, тъй и на запад от гринвичкия. Как този часовник се регулира или сравнява, аз също не мога да кажа, мога само да отбележа, че за мен това бе изключително сложна и прецизна машина.

Ето какви неща занимаваха въображението ми, кога ю влязох в залата. Тя бе пълна с народ и въпреки че хората продължаваха да се разместват по столовете или да преминават от единия до другия край, бе много тихо, защото дебелият постилка на залата поглъщаше стъпките на хората. Срещу публиката, наредени а дъга, седяха Артур Лундквист със съпругата си, кметът на град София, членове на журито, представител на шведското посолство, както и други значителни лица, каквито сме свикнали да виждаме при подобни церемонии да заемат място в почетните президиуми. От едната страна на президиума имаше поставени микрофони, а на противоположната страна стоеше пиано, зад пианото седеше жена, до пианото стоеше втора жена в бяла рокля и с цигулка. Двете жени засвириха и по този начин се тури началото на церемонията по връчването на голямата литературна награда на господин Лундквист. Веднага щом се започна церемонията, се появи, сякаш изникнали от земята, фоторепортери със светкавици, оператори от телевизията и кинохрониката, придружени от своите асистенти, въоръжени със свирепи прожектори. Те ослепиха с прожекторите си президиума, после се обърнаха, за да ослепят за известно време и залата, а през това време актьори почнаха да рецитират пред микрофоните стихове от господин Лундквист и от неговата съпруга госпожа Вине, също поетеса. Прожекторите и камерите бяха прибрани, но операторите и фоторепортерите останаха със своите оръжия при нозе, все едно че стояха на пусия, готови да насочат оръжията, щом нещо се промени в залата. Известно време нищо не се променяше. Беше тихо, прохладно, климатичната инсталация на хотела вкарваше безшумно пресен въздух за присъстващите, из въздуха бавно се отронваха и увисваха скандинавски стихове.

Но ето че нещо наруши тази поетическа атмосфера някъде по тавана над нас започна да се тропа, част от президиума погледна към тавана. Тропотът спря, да се появи подир малко откъм стената, където стоеше пианото с пианистката и цигуларката. Част от присъстващите се обърнаха към тази страна, а и от президиума също тъй започнаха да попоглеждат към страната на пианото. Създаваше се илюзията, че вътре в пианото бе влязъл някой и опъваше с пръсти струните му.

Истината е, че се чуваше някаква нестройна музика или, по-точно, подобие на музика, но тя се излъчваше от самата стена на залата; все едно че стенат бе куха и там вътре в кухнята някой невидим акордираше струните на също тъй невидим за нас инструмент. Заедно с акордирането на невидимия инструменг се чуваше и тропот и това започна да пречи на актьорите да поднесат по един подходящ начин поезията на скандинавците, лишена от високи децибели. Кметът на град София извика дискретно един млад човек, прошепна му нещо на ухото и младият човек веднага излез от залата, за да провери, изглежда, откъде идват смущаващите шумове. Младият човек се бави известно ме и се върна, за да каже каквото трябва на ухото на кмета. Подир което господин Лундквист застана пред микрофона, за да благодари за високата чест, оказана му от наша страна, и да разкаже също така и за себе си или, по-точно, да представи себе си на присъстващите.

Той започна да разказва за себе си, а през това време откъм задната стена се понесоха пак шумове. Към акордирането на невидим инструмент този път се присъединиха и ударни инструменти и на няколко пъти се обади и тръба, продухвана силно. Всичко това прошумя, след което изтрополи и се пренесе в съседната стена. Този път кметът не извика младия човек, за да му каже пак нещо на ухото, ами сам стана от президиума и излезе от залата доста енергично. Не много подир неговото излизане стана тихо, той се върна отново и зае мястото си в президиума. Седях на първия ред, наблюдавах всичко и чух как някой каза продължително и тихо: "Шшшшшшшшт!" Макар че няколко седмици са минали оттогава, то мога да се обзаложа, ето и сега, като разказвам тази история и си припомням всичко в неговата последователност, че шъткането идваше от самата стена. Долових шепот и шушукане и по тавана, там някои като че стъпваха на пръсти и внимаваха да не произведат шум или да не съборят нещо по пътя. Но колкото и да внимаваха, те събориха нещо метално, подир което се възцари пълна тишина.

Мога да кажа, че оттук насетне съзнанието ми постепенно изключваше церемонията и се насочваше към загадъчните звукове, към шепота, шумовете и онова метално нещо, което падна вътре в стената или вътре в самия таван. Огледах тапицираните стени и тавана, всичко ми се стори солидно. Това са дебели стени, те трябва да носят на плещите си огромния хотел, а и да приютяват вътре в себе си всички онези невидими и странни механизми, които измерват денонощно и на равни интервали н изписват със светещи цифри кой час на денонощието сме и каква е температурата на въздуха, за да могат минавачите покрай хотела да получават необходимата им информация. И трябваше още вътре в тези стени да функционира безшумната климатична инсталация и да се поберат всичките механизми на часовника от главното фоайе, да се поберат и другите механизми и съоръжения, които озвучават с тиха музика целия японски хотел и отварят абсолютно безшумно вратите, щом пред тях застане човек, и ги затварят по същия безшумен начин зад гърба на човека, щом като той е влязъл вече в хотела и е вдишал първата глътка прохладен въздух. И може би вътре, в кухините на дебелите стени, се крие онова нещо, което се грижи за миниатюрната японска градина и я вчесва с гребло на равномерни вълни... Смахната мисъл премина през главата ми: помислих, че вътре в кухините на степите се движат хора, но много внимателно на пръсти. Какви бяха тези хора? Сметнах, че това японци, забравени вътре в безбройните кухни още времето, когато компанията е строила хотела. Тази мисъл беше абсурдна, но тя се вкопчи в мен и повече не ме остави. Предполагах, че поради изключителната дисциплинираност забравените в кухините японци продължават да вършат своята работа, че те не само монтирали сложните и скрити за човешкото око механизми на своята японска автоматика, ами се грижг и за нейното поддържане. Защото ако се опитаме да погледнем от всички страни японския хотел и във всичките му подробности, ще се уверим, че по същество това е един огромен транзистор, изискващ денонощни грижи. Ако един ден компанията се сети за своите хора, то тя ще демонтира една част от стените и ще отвори проходи към безбройните вътрешни кухни.

Церемонията по награждаването на господин Лундквист завърши. Останах още малко на стола, докато край мен хората шумяха, мислейки си за японците и за моето откритие. Взех си довиждане с шведските гости и като тръгнах да излизам, ми направи впечатление, че ако минех покрай стъклената витрина - такива в хотела имаше много, - не виждах какво има зад витрината, а виждах само собственото си отражение в нея. Реших да запазя тайната за себе си и при подходящ случай да проверя дали това действително е така.

Няколко дни поред живях под впечатлението на моята натрапчива идея. Един ден чух съобщение по Радио София, което ме накара да потреперя. Съобщението бе следното: селяни от Соломоновите острови се оплакали пред японското посолство, че нивите и градините им били нападани нощем от непознати хора, облечени в окъсани военни дрехи. Селяните предполагали, че нападателите са японски войници, укриващи в джунглите още от времето на Втората световна война. Информирано от своето посолство - съобщаваше Българско радио, - японското правителство предприема съответните мерки и изпраща самолети, за да разхвърлят над джунглите на Соломоновите острови позиви с надписи: "Предайте се! Войната свърши!" Два дни подир това съобщение Българската телевизия излъчи филм на една канадска компания за Соломоновите острови и чрез телевизията можах да се запозная с беднотията и окаяното състояние на жителите на Соломоновите острови. При това положение човек можеше само да гадае как всъщност все още живеят в джунглите на този свят японските войници от времето на Втората световна война. В този ад могат да останат само групи хора, организирани от една желязна дисциплина и отчасти чрез вторично подивяване. Това ми даваше основание да повярвам, че благодарение на своето високо чувство за дисциплина забравените от строителната компания японци продължават да работят в кухините на японския хотел, поддържайки в пълна изправност скритите за човешкото око съоръжения и механизми. Затова казвам, че потреперах, щом чух да се съобщава посоченият по-горе факт от Соломоновите острови. Почувствувах се като ловно куче, което подир дълго лутане е попаднало на дивечова следа и от напрежение се разтреперва, изправяйки се на върха на пръстите си. Писането до голяма степен може да бъде сравнено с търсенето на дивеч или поне на следа от дивеч. Зная това от опит и зная също така, че дори и да се попадне на следа, то това съвсем не значи, че държейки се за

следата, то тя обезателно ще ви заведе в леговището на дивеча. Но в това всъщност се и заключава голямата игра на човека с живота, както и на писателя със сюжета. Писателят много рядко ще отведе читателя в леговището на някое диво животно, по-скоро той го води и изморява, придържайки се за следите, оставени от животното, понякога с такава отчаяност, с каквата може да се сравни само отчаянието на удавника, уловил се за сламката.

Докато още бях под впечатлението на своята натрапчива идея, най-неочаквано ми бе предоставена възможността да посетя отново японския хотел и по-специално зала "Киото". Киото е град, стара столица на Япония, една от залите на хотел "Витоша - Ню Отани" носи името именно на тази стара столица. Бил съм в Киото преди повече от десет години, тук не е мястото да се отклонявам, за да разказвам за Киото, ще спомена само, че градът е заобиколен от хълмове и в старите феодални времена един от неговите феодали е нареждал лете зелените хълмове да бъдат покривани или опаковани с бяла коприна, за да се имитира по този начин зимна гледка. Хиляди японци са участвували в грандиозния план на своя луд феодал, да променят зелените летни хълмове в зимни хълмове... И колко коприна само е била нужна, за да се лекат с нея зелените бамбукови хълмове!... В Киото и досега могат да се видят старинни тъкачни станове под дървени навеси, в тях седят босоноги тъкачи на японска коприна, като вплитат сръчно в тъканта им огнедишащи дракони, цветя или птици... В България гостуваше за няколко дни Дайсаку Икеда, на когото имах честта да бъда представен от министър Румен Сербезов, дългогодишен наш посланик в Япония, Господин Икеда продължаваше своя път за Париж и преди да замине, даваше един прощален обяд в японския хотел, по-специално в зала "Киото", за част от хората, с които се бе срещнал в България. Тръгнах по-рано за този прощален обяд, за да се разходя и да мога добре да съсредоточа мислите си върху моята натрапчива ли, налудничавата ли - и аз сам не бих могъл да определя точно каква - идея. Отдалеч видях как върху източната фасада на хотела на равни интервали просветваха цифри, съобщавайки кой час на деня сме и каква е температурата на въздуха. Него ден имаше много туристи, хотелът отваряше безшумно вратите пред тях, поглъщаше ги на групи, сетне вратите затваряха все така безшумно, очаквайки следваща група, която се суетеше покрай куфарите си, местейки се незабелязано към вратите. В тоя момент хотелът заприлича на гигантско животно, което спокойно и лениво очакваше своята плячка, с известна меланхолия и безразличие отваряше стъклената си уста и поглъщаше шарените многоезични групи, суетещи се покрай устата му. Това меланхолично, сиво и гигантско животно разпределяше нищо неподозиращите туристи по своите гантски вени и артерии, безшумните му асансьори носеха към многобройните вътрешни клетки. С климатичната си инсталация и със своята тиха музика земноводното изсмукваше постепенно кесиите и джобовете на туристите и все със същото безразличие и меланхоличност подир няколко дни ги изхвърляше навън изтощени, със зачервени очи и остарели с няколко денонощия...

Почаках, за да се очисти площадката отпред, и влязох сам. Стъклените врати се затвориха безшумно зад гърба ми. Обърнах се да ги погледна през рамо - те въобще не реагираха на погледа ми. Вратите се разтваряха и приемаха само това, което идваше отвън, подобно устата на кит, която се разтваря, за да приеме океанска вода, и се затваря, задържайки планктона в кухнята си. Всеки опит да се излезе от тази врата е напразен, върху нея изрично е написано: "Не е изход!" у нас нещата обикновено имат вход и изход и столетия наред входът и изходът всъщност са едно и също нещо, мисля дори че и при пещерния човек входът за неговата пещера е бил едновременно и изход от неговата пещера. Но през втората половина на века на различни места започнаха да се появяват предупредителни надписи: "Не е изход!"

В първия момент това шокира, но постепенно се свиква, макар че много често все още можем да видим как на летището например някой се блъска в стъклената врата и се мъчи да разтвори с рамо заключената ѝ челюст, без да обърне внимание, че тази стъклена челюст не е изход... По-нататък видях сложния часовник, отмерващ времето в различните географски ширини, после витрините с тъмно стъкло, зад тях отново не можах нищо да видя, колкото и да се взирах, а видях само да се плъзга по стъклата собственото ми сиво отражение; после отведнъж излязох на широко и пред мен се откри вътрешната японска градина от сивкав чакъл, вчесана вълнообразно.

Спрях се. Почувствах изведнъж колко съм далече от тази малка градина, в чиито вълнообразни бразди е посята вечността. Най-малко на хиляда светлинни години съм далече от нея, а и тя също тъй е далече на хиляда светлинни години от мен, странна, загадъчна, прилична на неразчитаем йероглиф... Нямах много време за съзерцание, почувствах, че някой стои зад гърба ми. Обърнах се, беше един от придружаващите господин Икеда. Усмихнат и с широк жест той ме покани да го последвам към зала "Киото". Вървах подир него и от време на време чувах да откънтява нещо в стените на коридора. Бях почти сигурен, че това са моите хора, работещи в кухините на бетонните стени. Оставаше ми само да проверя, в главата ми вече назряваше и се оформяше план как да стане това. За целта ми бе необходимо да остана сам, а в случая нямаше как, защото в края на коридора се виждаха придружителите на господин Икеда, пред разтворените врати на залата блестяха ярко прожектори, бръмчаха тихо телевизионни и кинокамери и заедно с господин Икеда посрещаха гостите. Изненадах се от големия брой японци. Те се кланяха много учтиво на всички страни, а и помежду си също така се кланяха, усмихнати, приветливи, като се усмихваха, очите им се притваряха, та изглеждаха като малки цепнатини. И именно през тия цепнатини като че надничаше вечността, черна и лъскава. Не съм виждал никъде другаде тъй много усмихнати хора, както съм виждал това в Япония. Картината се повтаряше и тук, в зала "Киото". Тиха музика струеше отвсякъде, далече някъде свиреха "Японски вишни". Макар и много дискретна, музиката бе предназначена за присъстващите в залата гости на господин Икеда. Бях напрегнат, очаквах да чуя как някои ходят невидими наоколо и шъткат помежду си.

Не трябваше да чакам много, чух ги съвсем близко зад себе си. Седях на малка маса, близко до стената. До самата стена бе струпана цяла Фуджияма от детски играчки, предназначени от господин Икеда за българските деца. Не се наемам да опиша какво имаше тази Фуджияма, мога само да спомена, че то бе много красиво, изключително разнообразно и пъстро. Именно иззад купа играчки, висулки, свирчици, значки, пъстри пръчки, знамена и т.н. някои вървяха много бавно, на пръсти, вътре в самата стена. Те се изкачваха бавно нагоре към тавана, придържайки се, изглежда, за някакво въже. Но колкото и да стъпваха на пръсти, от стъпките им вътре в кухините откънтяваше нещо метално, препредаваше се подобно на ехо и го чувах как се разпростира по околните стени и по другите стени зад тях, за да умре или да стихне постепенно. Господин Икеда седеше на същата маса, пушеше енергично и непрекъснато и ми приличаше на стар презокеански параход, тръгнал на околосветско пътуване; само един параход може да дими така с комина си! Господин Икеда ядеше малко, пиеше само вода, но пушеше колкото за цялата зала "Киото". Така и ще го запомня - облечен в синьо, обгърнат от синия дим на цигарите.

Няма да се впускам в подробности от разговора, ще спомена само, че когато стана дума за символи, то казах на господин Икеда, че японците излязоха най-хитри от всички народи на света, като взеха слънцето за емблема на своето знаме. Една част от народите се задоволиха с останалите небесни тела, а след като и небесните тела се свършиха, тогава всеки започна да търси край себе си и туряше каквото имаше подръка: едни туриха диви животни, други туриха птици - като птицата киви например, трети туриха редки дървета, четвърти туриха царски корони, пети се опряха на житния клас и т.н., и т.н., а канадецът тури шумка от дърво - кленов лист. Господин Икеда започна да се смее и през дима възрази, че емблема на японското знаме не е слънцето, както ние смятаме, ами е паричката с ориз на японца.

Паничката с ориз ли?

В съзнанието ми паничката с ориз мигновено смени слънцето върху знамето и най-странното е, че не го загрози. Веднага свързах тази паничка с ориз с японците, забравени от компанията още по времето на строителството на хотела или пък нарочно оставени в огромните кухни от компанията, за да работят те денонощно и да поддържат тайно от гостите на хотела всички онези скрити механизми, отмерващи времето, температурата на въздуха, тихата музика, да поддържат и да внимават тя да струи равномерно, тъй както равномерно струи и пресният хладен въздух, вкарван през невидими отвори; и да се грижат още скритите в кухините японци за отварянето и за затварянето на стъклени врати, за безшумното движение на асансьорите, да изчисляват постоянно в коя

географска ширина на земята кой час е, за да остане гостенинът на хотела доволен; и в нощните часове чрез известни само на тях скринци и механизми да допускат по един или двама орачи, за да разорат сивкавия ситен чакъл на японската градина с дървените гребла и да посеят в неговите бразди вечността, наблюдавани от далечните звезди на небето... И защо? За да може върху знамето да се развява паничката с ориз на японеца! И всеки поклон по-нататък, всяка усмивка, всяка цепнатина на японско око, притворена при среща или при сбогуване, всичките тези окъсани войници от времето на Втората световна война, захвърлени в джунглите на Соломоновите острови, които продължават да носят своята войнишка служба, всичките тежки японски танкери, плаващи в Световния океан, всичките хонди и ветрила, хитачита, тойоти и тънките кимона, както и японската стомана, бляскава със синкави ивици, сякаш е близната от езика на дракона - ето всичкото това заедно с моите хора, забравени или изоставени нарочно в кухините на японския хотел, е за паничката ориз върху знамето... Вече знаех как да проверя или, точно, как да надникна и да дам знак на онези, гдето стъпват на пръсти вътре, че зная за тях, че ги разбирам и им съчувствувам, нищо че съм далече от тях на хиляда светлинни години. Аз и от звездите съм далече на един милион светлинни години, но това ми пречи да ги виждам, когато заблещукат нощем върху небето, да си мисля за тях и дори понякога да имам мълчалив диалог с тях, защото мисълта ми стига много бързо до блещукация нощем небосвод, тя мигновено стига до него, разорава го нощем и посява там най-тайните си семена. О, какви семена само съм посявал в разораното нощно небе! И колко пъти се е случвало, докато го разоравам, да падне в браздата по някоя звезда и да остане там затрупана, но аз някога не се спрях и не погледнах назад, защото никой орач не се спира и не се обръща назад да погледне зад себе си...

Залите и коридорите на японския хотел са тапицирани на правоъгълници, оформени от тънко и тъмно дърво. Бях намислил да изляза сам от зала "Киото", да се поклоня, доколкото ми е възможно, имитирайки японския начин за изразяване на благодарност, и като остана сам, да изпълня плана си. Планът ми бе съвсем прост. Щом си взех довиждане с господин Икеда, излязох навън от залата. Коридорът бе пуст. Вървах съвсем плътно край една от стените, дори я докосвах от време на време с лакътя си. Вървах и се ослушвах. Чувах как онези също вървят вътре в стената, много тихо, на пръсти, но странно, стъпките им откънтяваха, сякаш те имаха нещо метално на нозете си. Спрях се на едно място, онези вътре също се спряха в самата стена и се скупчиха. Стори ми се, че ги чувам как дишат спотаено. Вероятно и аз самият съм дишал спотаено. Натиснах леко с лакът, за да огъна един от тапицираните правоъгълници. Тънката рамка от тъмно дърво поддаде, пъхнах леко ръката си вътре в отвора и дръпнах силно. Дървото и платът се отлепиха от стената, вътре нахлу светлина.

Надникнах и видях очакваните от мен кухни.

Кухините бяха дълбоки и здрачни. В здрача нещо се размърда, скимтейки съдържано. Не бяха хора. Противно на моите очаквания зърнах вътре скупчени йероглифи. При появата на светлината те се размърдаха, заблъскаха се един в друг и от това тяхно блъскане идеше и скимтенето. Затиснах бързо отвора, пригладих го даже с ръка, за да не личи, че на това място е упражнявано насилие. Ухото ми долавяше далечни и неясни шумове отвътре и нечие шъткане. Без да съзнавам, продължих да вървя много внимателно по коридора, подчинявайки се на шъткането, сякаш то се отнасяше за мен самия. Тиха музика извираше от всички страни, скимтенето на йероглифите потъваше в нея и се губеше или чезнеше, тъй както се изгубва и чезне препускащо и цвилещо стадо коне, попаднало внезапно в тресавище.

ДЕФИЛЕТО

Вчера сутринта, преди още да се е съмнало, бях селото Прибой на река Струма. Валеше сняг и всичко бе тъй бяло, че пътят едва се разпознаваше в сутрешния сумрак. Когато вали сняг, денят настъпва много бавно, едва забележимо, той сякаш се колебае дали да излезе от сумрака, или да остане в него, надничайки към нас само с едното си око. Бяхме трима човека, отивахме на лов за диви патици. В Прибой се разделихме. Приятелите ми трябваше да минат през един мост, да заобиколят селото откъм западната страна и да тръгнат по левия бряг на река Струма, а аз трябваше да вървя по десния бряг. Десният бряг бе по-лекият за ходене, по-равен, но и по-еднообразен. Отсрещният бряг бе труден за вървене, теренът бе насечен, на места горист, на места стръмен, прорязан от сухи долове. Човек не можеше да върви покрай реката, налагаше се често да се отдалечава от нея, катерейки се по едва забележими пътеки, преправяни през лятото от овце и кози. Там имаше височини, при активен прелет ловците оставаха на височините и стреляха по ниско летящите диви патици. Особено ниско летяха те при лошо време. Десният бряг не предоставяше такива възможности, реката пристъпваше към него предпазливо, разливаше се широко, на места по пътя ѝ се изпречваха камъшови острови, тя ги прорязваше с тесни водни ивици, подплисквайки глухо в черните брегове. При добра слуха по десния бряг на реката също можеше да се ловува, стига времето да раздвижи патиците. Валеше сняг, имаше хава, надявахме се, че в такова меко и снежно време ще направим хубав лов. За да не се изгубим или отдалечим много един от други, дадохме си дума от време на време да извикваме: "Ео! Ео!" и да се движим тъй от двете страни на реката, че да поддържахме очна връзка. При лов това е необходимо, защото човек може да изпадне внезапно в беда... Както казах, двамата ми приятели имаха по-дълъг път за вървене, те трябваше да направят обход и чак после да се спуснат до брега на реката. Духаше североизточен вятър и за да не стоя на вятъра и на снега, докато другите двама минават през моста и правят обход откъм западната страна на това глухо село, аз потърсих завет в един навес, направен от черни железни ребра и сива ламарина. Това бе автобусна спирка. Сивата ламарина я ограждаше от трите ѝ страни, едва наклоненият ѝ покрив бе също от сива ламарина. Дървена пейка се простираше от единия до другия край по цялата задна стена на навеса. Приседнах на пейката, колкото да не стърча прав. Беше студено. Тук, под този железен навес, не навяваше сняг, но земята отдолу бе замръзнала и суха. Вятърът се втурваше вътре, сърдито и на пристъпи, сякаш се препъваше в нещо, помиташе замръзналата земя, виеше и като не намираше нищо интересно, излизаше навън с фучене, за да подмита снега по пътя. При всеки пристъп на вятъра и при кучешкия му вой шумеше сухо хартия. Като казвам кучешки вой, трябва да призная, че ми бе трудно да определя вятърът ли виеше по кучешки, или донасяше със себе си откъслечи от истинско кучешко виене, далече някъде от дълбочината на здрачното дефиле. Може би бяха кучета от съседни селища, възбудени от нещо си или изплашени от нещо. Снегът продължаваше да вали, вятърът натискаше навеса, блъскаше го от всички страни и помежду неговото фучене и кучешкия вой чувах как шуми хартия. Огледах се в сумрака и започнах постепенно да откривам, че всичките стени на металическия навес са облепени с мрачни книжни тапети. От тапетите ме гледаха непознати лица, избелели от времето. Това бяха некролози, лепени по различно време от близките на покойниците в селото или на техни роднини от съседни селища. Станах от пейката, почнах да се вирам тъпо и да чета в сумрака текстовете. Некролозите се застъпваха един друг, някои от тях четливи, други съвсем нечитаеми, избледнели и окъсани. Имах чувството, че чета страници, късани от *книгата на мъртвите*, лепени произволно върху стените на железния навес. Всъщност аз четях преди всичко заглавията на тия страници. Книгата на мъртвите не е кой знае колко разнообразна, нейните разпилени по стените страници ми предлагаха единствено скръбни вести, тъжни помени и жалейки, казваше се колко време се е минало от смъртта на този или на онзи човек, на този мъж или на оная жена, отбелязваха се третините деветините, двайсетте дни и четиридесетте дни, шест месеца или година, съобщаваше се за панахиди и прочие. Бледите лица от некролозите гледаха през мен, сякаш гледат през стъкло, нищо не бе в състояние да спре погледите им. Времето бе изпокъсало и заличило една, част от текстовете и от лицата, някои от тях бяха тъй избледнели, че можеха да бъдат четени или разпознати единствено

на дневна светлина. За първи път попадах на такова мрачно и тайнствено място. Постепенно започна да ме завладява натрапчивата мисъл, някой ме е хванал за ръката и нарочно ме е въвел в този железен навес, тапициран целият с тия мрачни тапети. Вятърът продължаваше да нахлува вътре на пристъпи, все едно че го насъскваха отнякъде срещу навеса, ръфаше с беззъбата си уста разлепената хартии, съскаше като змия по нея, виеше и се измъкваше вън, вдигайки снежен прах. Никъде не видях да свети прозорец в селото, но до носа ми достигна миризма на дим. Някъде някой разпалваше своето огнище в къщата си или разпалваше печка. Поразтърках се в навеса, ослушах се с надеждата, че моите приятели най-после са минали моста, заобиколили са селото откъм западната страна и всеки миг могат да изгърмят с пушките си, защото се надявах, че в такова време реката е пълна с диви патици. Нищо не нарушаваше обаче разсъмването. Само вятърът шеташе в това снежно дефиле и донасяше издалеко разпокъсан кучешки вой. Реших да не стоя повече под този железен навес. Достатъчно време измина, вече можех и аз да тръгна по пътя, за да изляза на десния бряг на реката. Бях направил само няколко крачки, но трябваше да спра. Открих с изненада, че по пътя пред мен някой вървеше. Аз не го виждах в снега, но дирите му личаха ясно. Бяха съвсем пресни дири, човекът едва ли не току-що е излязъл изпод навеса и е тръгнал по пътя. Огледах внимателно наоколо да не би да греша, но грешка нямаше, следите пред мен тръгваха от железния навес. Стана ми страшно пред мисълта, че докато аз съм седял на завет и съм разглеждал тъжните тапети по стените на навеса, чакайки моите приятели да ми се обадят откъм левия бряг на реката, то по същото това време и някой друг е бил под навеса и се е взирал в изпокъсаните и избелели некролози, търсейки познато лице или име. Но кое познато лице е търсел, ровейки се в жалейките, в скръбните вести, в тъжните помени? Своето собствено ли лице?... Докато се питах, застанал срещу вятъра, чух далечен кучешки лай. Той се носеше глухо из дефилето. По това време откъм левия бряг на реката изгърмяха пушките на моите приятели, аз извиках много бодро: "Ео! Ео!", и добил кураж, тръгнах с широка крачка по пътя. Она пред мен не се виждаше никакъв. Вятърът продължаваше да носи полегато снега и да го хвърля право в лицето ми. Но макар че по пътя пред себе си не виждах никакъв човек, то аз бях сигурен, че той е съвсем близко пред мен, толкова близко, че на следващия завой обезателно ще видя забуления му в сняг силует. Колкото и да бързах, на следващия завой не видях никого, освен равномерните, дълбоки и съвсем пресни следи по снега. Тогава усетих как по цялото ми тяло запълзяха мравки и по най-изглупял начин си помислих, че аз въобще не мога да настигна този човек по пътя, защото този човек е отдавна умрял, и ако сме стояли по едно и също време в железния навес, то той се е отбил там само за да види дали все още неговите роднини и близките на сърцето му хора го вписват в тъжните помени и жалейки.

Такаа, така, така! - рекох си. Мравките отпълзяха от тялото ми.

Спрях се. В ниското, досами брега на реката, забелязах кошара. През гъстата пелена на снега очертанаята ѝ бяха неясни, тя стоеше някак си изкривена на една страна, следвайки гърбицата на брега. Изскърца невидима врата и от нея се изсипа навън блеенето на овце. Синкав женски глас започна да гълчи някого, през снега се провидяха мръсните силуети на овце. Няколко купи сено бяха преобърнати наоколо, изпотъркани от овцете, говореха те за занемареност и изоставеност. Откъм реката ме удари тежкия дъх на лешове. Белезникаво куче се показа между катурнатите купи сено, ослуша се към идващия по дефилето кучешки лай и виене, пролая и то и се скри със скимтене в кошарата. Нещо тук, в това дефиле, тревожеше кучетата, те с лай и с вой си препредаваха едно на друго своята тревога.

Отминах кошарата, пътят сви вдясно, покатери се покрай шумаците. Реката се отдалечаваше и пропадеше в ниското. Моите приятели изгърмяха отново с пушките, вдигнах глава и видях високо горе как през полегатия сняг се носят диви патици. Те летяха срещу вятъра, по посоката, от която идеше далечният кучешки вой. Помислих, че ще бъде най-добре, ако се спусна по един улей край самия бряг на реката, и там, прикрит зад върбите, може би ще успея да отроня с изстрели някоя прелитаща патица... Така и направих. Долу в ниското имаше завет, снегът валеше тихо. Направих си удобно място за седене, може да се каже, се разположих почти като в престол. На един пушечен изстрел под нозете ми течеше реката, на един пушечен изстрел над мене беше небето и ако по

дефилето се зададеха патици, то те щяха непременно да минат през този удобен за обстрелване коридор. Развиделяваше се бавно, един скат, обрасъл с тръни и нисък дъбак, скриваше кошарата от погледа ми, но по-нататък съзирах неясни гугли от сняг, синкав дим излизаше от гутлите. Селото Прибой се съживяваше и може би вече се бе съмнало, но както казах по-преди, когато вали, денят настъпва много бавно, едва забележимо. Без да излиза изцяло от сумрака, той остава там вътре в него, надничайки към дефилето само с едното си око. Макар и стаено дълбоко в мен, едно особено състояние на напрегнатост продължаваше да ме владее; бих казал, че напрегнатост излъчваше цялото снежно дефиле със своята видима и невидима част. Това бе един свят на мълчанието, нарушаван от време на време от стрелите на двамата ми приятели, крачещи по другия бряг на реката, и от далечния лай или вой на кучетата, донасян разпокъсано от пристъпите на вятъра. Вятърът бучеше из дефилето по високите му части, той усукваше снега и си играеше с него, докато аз седях на завет в тесния улей, турил пушката между коленете си. Чувствах как снегът ме засипва бавно и нежно и как лека-полека ме превръща в неподвижна купчина. Оттук едва ли скоро щяха да прелетят патижи. Приятелите ми вървяха по другата страна и с пушките си метяха всичко, що бе накацало по разливите. Почти без изключение дивите патици, щом се вдигнеха, поемаха срещу вятъра. Не ми оставаше нищо друго, освен да седя и да чакам търпеливо. Снегът продължаваше да се сипе монотонно. Въображението ми тръгна да се скита из дефилето и постепенно ме върна назад в един късен дъждовен ден, при същото това село Прибой...

Бе късна есен тогава, ръмеше студен дъжд, ниски облаци притискаха дефилето от всички страни. Водата имаше метален цвят, течеше спокойно, но властно, на някои места правеше огромни водни ключове, сякаш гигантска риба повдигаше с гърба си водата нагоре и преди още да е лъснал гърба ѝ, се гмуркаше към дъното. Никой не можеше да каже колко е дълбока водата. Макар и да вървяхме покрай нея, ние все пак се държахме на почтително разстояние, тъй че ако се подхлъзне човек, да не се окаже неочаквано във властните ѝ прегръдки. Едва ли, което тази река е прегърнала, е връщала живо. Мокрота и студ се просмукваха отвсякъде, проникваха през порите на кожата, нахлуваха чак в душата на човека и изстудяваха всичко. Поради ниското небе част от бреговете на дефилето не се виждаха, те се скриваха в дъждовните облаци, понесени от вятъра бавно и тежко срещу течението на реката. В оня студен и мокър ден дефилето ми се видя каменно и съвършено пусто. Растителността по бреговете му беше оскъдна, каквато е обикновено растителността, поникнала върху камъни и в пукнатините на скали. Тук никаква жива твар не се виждаше освен ниско летящите диви патици. Те се придържаха към извивките на реката и летяха на юг, към Гърция. В това пусто дефиле налетяхме на овчарска кошара. Човек никакъв не се виждаше, мръсни овце стояха в калта и ни гледаха. Едно куче излезе иззад кошарата, но не намери нищо интересно в нас, защото се прозя и се върна назад. Изглежда, че там то лежеше на сушина. Наоколо имаше разхвърляни овчи лешове, добре изпрани от дъжда. Лешове се виждаха да се поклащат и до сами брега на реката. Кой и за какво е изхвърлял тези овчи лешове тъкмо тук, не можахме да разберем. Техният вид, пустотата наоколо, дъждът, смълчаните под дъжда живи овце, ниското небе, което се търкаляше тежко и бавно отгоре ни като танк, който всеки миг може да се сгромоляса в дефилето и да ни смачка - всичко това ни потискаше. Бях заедно със сина си и с още един приятел, ловец, Панко. В нерадостния пейзаж само сините очи на Панко донякъде внасяха тиха приветливост и човешка надеждица. Очилата на сина ми бяха мокри от дъжда, мисля, че момчето почти не виждаше това сурово и мрачно дефиле, или ако го виждаше, то гледаше на него, както се гледа през стъкло, по което непрекъснато се стича вода. Не бих казал, че дефилето изглеждаше злоецо. Но в неговата мрачност се прокрадваше нещо загадъчно и тайнствено. Късната есен бе нахлула тук с цялата си сила, метеше мощно всичко живо из дефилето и разчистваше пред себе си пътя на зимата.

(Прелетя стремително зимно бърне, зърнах го само за няколко мига - то пикираше ниско над водата и изчезна в камъните ли, в снега ли, дявол го знае!)

Обикновено наричаме такова време кучешко. Мисля, че човекът е оклеветил дъждовната част от есента, той приема от нея само сухите дни, пъстрота на циганското лято, и толкоз! Не настоявам, че да те мокри дъжд в един унил и неприветлив пейзаж е много приятно, но и в такова време ме е

обземало чувството, че наоколо ми се извършва някакво тайнство и обръщайки гръб на вятъра и на дъжда, човек се ослушва да долови далечните позивни на диви гъски, невидими в дъжда, объркани и разпилени сред мрака и тежките облаци. И позивните на дивите патици чува човекът ниско над себе си, без обаче да ги вижда, някога свистене на крила долавя, стотици и хиляди крила свистят, внушавайки ни едва ли не, че само дъждовни облаци размахват тежко сиви крила и плюшейки в дъжда, преминават тежко през каменното дефиле. И никаква друга птица нито се чува, нито се вижда! Понякога тези северни летци се изсипват върху реката, някои от тях заспиват мигновено от умора, други започват да се гмуркат, търсейки храна на дъното...

Пуста страст! Щом завали дъжд и ниски облаци захлупят град София, ставам нервен, очите ми са непрекъснато навън, ето - казвам си - има хава... има хава за прелест... хайде... време е! И ето как тази пуста страст ме бе довела тук при това унило и нерадостно дефеле, при овчите лешове, при застаналите мълчаливо овце, потънали до коремите в кал.

Казахме си, че в края на краищата човек се ражда сред стихии и трябва да живее сред стихии, това донякъде ни даде кураж да повървим още из дефилето и късно подир обяд, мокри като кокошки, ние тримата се добрахме до едно ханче, едва забележимо в дъжда, сиво какъвто сив е и околният пейзаж, мокро и то като кокотка, от всичките му страни се стичаше вода. То всеки миг можеше да се подхлъзне по склона и да тръгне да плува из дефилето. Никакви признаци на живот не даваше ханчето, стъклата на всичките му прозорци бяха запотени. Отръскахме водата от себе си, отупахме шумно ботушите си пред прага и хлътнахме и тримата в сивата сграда. Ханчето беше неугледно, то не правеше изключение от крайпътните ханчета на България по това време. Попитахме ханджията може ли да ни подслони и нахрани в тая мокра бърлога, той излезе човек на място, разбра ни веднага, изглежда, че не бяхме първите патичари, които търсеха подслон и сухоежбина в ханчето му. Беше висок и сух човек, към шейсетте. Лицето му бе продълговато, барутеносиво, погледът му внимателен и дружелюбен. Човекът имаше топли очи, усмивката му излъчваше приветливост и може да се каже, че приветливост вееше от всичките му жестове, от походката му, както и от тембъра на гласа. Носеше нов зелен каскет с иаушници. Наушниците бяха привързани върху горната страна на каскета със зелен шнур.

(Три патици прелетяха на пушечен изстрел. Сториха ми се леки като пеперуди, помислих си със съжаление, че дивите птици са гладували дълго през зимата, затуй са олекнали тъй много. Размърдах се под снега, но не успях да стрелям.)

Такива каскети се шият в Германия, каза Панко, и попита ханджията германски ли е каскетът, оня каза, че е германски, донесен му бил от негов приятел, шофьор в международния транспорт. Аз не съм ходил в Германия, но Панко е ходил и именно там бе видял този тип каскети с възвърнатите нагоре наушници, затова с такъв компетентност попита. Ханджията на свой ред ни попита ще искаме ли нещо да прием за затопляне, натуря дърва в тенекиената печка, предложи ни да хапнем нещо, макар че не бе бог знае какво, но гладен човек винаги може да бъде нахранен, а сит човек - никога. Този приветлив и сух човек се казваше Иван, топлех ръцете си на кюнците на печката и гадаех наум откъде ли са го довеяли ветровете на това пусто ханче. Като се постопахме, разпитахме дали през последните дни са се вестявали тъдява други ловци или откакто почнаха дъждовете, всичко живо се е скрило на сушина? Споменахме между другото и за овцете и шилетата, които мрат край кошарата в дефилето, но овчарите не закопават, ами оставят лешовете им на дъжда, сякаш очакват Струма да излезе от бреговете си, да започне световният потоп и тогава заедно с потопа да тръгнем по дяволите и всички ние заедно с лешовете! Разбрахме, че дни наред никакви ловци не са се вестявали по дефилето или поне в ханчето не са се отбивали, макар че едва ли отгук може да мине ловец, без да свърне в ханчето да отпочине и да се стопли. Преди няколко седмици имало много диви гъски, късно вечер летели ниско над ханчето, една част от тях; кацала във водата, друга част тръгвала из нивите с посеви и много посев съсипали. Посеви ли? - рипна Панко от стола си. Посеви, рече ханджията, от завоя надолу има посято жито и дивите гъски падаха в посевите. Това е било посевна гъска! - въодушеви се Панко. Това е малката гъска, някои я наричат още и циганка! Той почна да възклищава

и да се тюхка как ние не сме се случили тъдява, когато из посевите са падали диви гъски... Дивите гъски бяха голямата страст на Панко.

(От отсрещния бряг моите приятели изгърмяха с пушките си. Не ги виждах в снега, по гърмежите определих, че са се разположили по височините. Извиках към тях: "Ео! Ео!", ослушах се да дочуя отговора им, но те въобще не ми се обадиха, ами изгърмяха още веднъж. Видях над реката да лети бавно и високо птица с белезникав корем. Не можах да разпозная вида ѝ, помислих си, че може да е балтийска патица. Поразмърдах се, почна да ми става студено. С едното ухо продължавах да долавям бучене и вой, идващи от дълбочината на дефилето.)

Ханджията изказа съжаление, че не сме били тук, когато из посевите е имало диви гъски. Той може обаче да ни заведе край едни разливи, където привечер се събират много диви патици. Там имало дига, нивото на Струма сега е високо, водите ѝ прехвърлят дигата, направили са широки и тихи разливи. Мястото не било далече от ханчето, трябва само да се мине през селото Прибой и тогава вече там ще се види кое как. Бяхме поизсъхнали край печката, постоплили се бяхме, тъй че имахме куража да излезем отново под дъжда. Ханджията предложи услугите си да ни откара до мястото, каза ни, че имал навън под навеса една стара таратайка, малко раздрънкана, но все още надеждна за черните пътища на дефилето. Попитахме обаче удобно ли е да се затваря ханчето в това лошо време, може изпаднал пътник да потропа, да поиска да се стопли и подкрепи? Ханджията се усмихна малко разсеяно и като ни опипа последователно с приветливите си очи, ни каза, че откакто били почнали дъждовете, ние сме единствените посетители и че едва ли ще се намери друг луд да тръгне в това време из дефилето... (Излезе, че от няколко дни ние бяхме първите луди, появили се по тези места.)

И така, със сина ми и с Панко излязохме навън. Ханджията заключи вратата на ханчето отвътре, по едно време чухме нещо да бръмчи и потраква и когато се обърнахме в тази посока, видяхме край самото ханче да се плъзга споменатата таратайка. Беше стар автомобил, сив като дъжда, очукан, с високо шаси. Може да се каже, че се сливаше идеално с околния пейзаж, не нарушаваше нищо от сивотата му. Качихме се и потеглихме по един път, видим само за ханджията. Тъй като кормилото на автомобила стърчеше много нависоко, той се повдигаше от време на време от седалката, за да поглежда над него вървим ли по правия път. Дъждът барабанеше силно по тенекиения покрив, колкото и да триехме стъклата, те се запотяха мигновено. От това пътуване съм запомнил само сивотата, дрънченето на желязо, виенето на мотора по височините и зеления германски каскет на ханджията, с привързани отгоре наушници. На едно място колата възви, наклони се силно, подскочи напред, блъсна се и спря. Моторът бе изгасен, но още дълго време нещо вътре в него клокочеше и се стичаше, пукаше, съскаше и скимтеше. Таратайката наместваше старите си кокали и щом ги намести, онемя.

Слязохме.

Дъждът продължаваше да плющи със студените си камшици, съшиба ни веднага, щом излязохме от автомобила, ханджията развърза наушниците на своя зелен каскет и ги възвърна върху ушите си. Следвайте ме, рече ни, и дръжте готови пушките!

Поведе ни покрай висок насип. Виждахме само част от река Струма, голите тополи покрай бреговете ѝ, камъшовите острови, ниски върби. Насипът ни служеше за прикритие. На едно място, посред върби и трънак водачът ни се сниши и започна да ни прави знаци с ръце да вървим по-предпазливо и да сме готови с пушките. Приближихме, доколкото бе възможно, предпазливо, макар че на всяка крачка се хлъзгахме по мократа земя, и надникнахме над насипа. Пред очите ни се разкриха широките и тихи разливи, за които ханджията ни бе говорил в ханчето. Из тях плуваха, гмуркаха се или дремеха стотици патици. Изгърмяхме, посред плясъка на крила се опитахме да догоним излитащите птици с по още един изстрел, скършихме пушките, всеки един се мъчеше да напълни отново, но правеше това припряно, а през туй време дивите патици направиха кръг, прелетяха над нас, викайки с всички сили останалите долу на водата, и като видяха, че останалите върху водата не искаха да отлетят с тях набраха височина и изчезнаха в дефилето... Вятърът постепенно избута убитите патици към сушата, прибрахме ги, всеки един от нас окачи по няколко на

кожената висилка и почнахме да умуваме как да се разположим и да застанем на такива места, че да можем да обстрелваме разливите. Ханджията ни каза, че на този дъжд е глупост да се стои, по-добре е да идем да се подслоним на сушина, като от време на време прескачаме до разливите, и ако са дошли патици, стреляме. Като казваше сушина, той имаше пред една стара къща, недалече от таратайката. Къщата била негова, купена на ниска цена, ако един ден му стигне ръка, можел да я потегне и да направи от нея подобие на вила, нищо че мястото не изглежда съвсем угледно, през пролетта тук било хубаво. Едва сега видяхме недалече от автомобила една ниска къща, сива, съвсем близко до разливите, почти прилепена за стръмния скат зад нея. Няколко оголени сливи надничаха покрай стените ѝ, колкото да подсилят нерадостния пейзаж. Дървено стълбище, посивяло от времето, водше на горния етаж на къщата. В дъното се виждаше врата и един прозорец с железни пармаци от едната страна на вратата. Всичко туй бе разнебитено, коминът бе отнесен наполовина от буря ли, от дъждовете ли бе отмит, дявол го знае! Къщата сега е необитаема, рече ханджията, но като я потегна, ще стане тя обитаема и тогава мога да каня приятели ловци тука на нощувка, а и рибари също тъй мога да каня, защото тук Струма, макар и да е малко мръсна, е пълна с риба и при хубаво време по куче да хвърлиш, ще улучиш въдичар.

Къщата, която ханджията нарече *необитаема*, ми приличаше на разнебитен Ноев ковчег, изхвърлен от придошлата река на сушата. Гледката бе безрадостна и потискаща, забелязах, че дори сините очи на Панко помръкнаха. Времето бе напреднало, из дефилето се просмукваше здрач, есенните дни са къси и малко се двоумяхме дали да не си тръгнем веднага. Не бих могъл да кажа, че се разбързахме изведнъж, изплашени да не би да замръкнем на това неугледно и потискащо място, но помня, че с не особено голямо желание, колкото да не развалим хатъра на ханджията, се решихме да влезем в разнебитения Ноев ковчег, който той смяташе подир време да направи *обитаем*. И понеже ханджията се понесе чевръсто напред, то не ни остана нищо друго, освен да го последваме, като по пътя се съгласихме помежду си, че ако в дефилето има вампири, то едва ли ще намерят те по-подходящо място от това изхвърлено от времето *необиталище*. Панко реши да се пошегува и попита ханджията дали тая сушина не е някоя тайна *обител* на вампири, но ханджията само ни погледна през рамото си, засмя се и продължи да върви пред нас. През дъжда почнах да съзирам силуетите и на други къщи, някои се криеха зад ниски каменни огради, зидовете бяха от суха каменна зидария, други стояха съвсем оголени, ни ограда се виждаше край тях, ни порта, за да каже човек, че тия къщи са част от селище. Всички те имаха запустял вид, подобие бяха на Ноеви ковчези, пренесли част от някакъв живот в себе си и изоставени и напуснати от самия живот... Ханджията се изкачи по дървените хлъзгави стъпала, придържайки се покрай стената, и кога стигна вратата, натисна я с рамо, но остана изненадан, че вратата не се отвори. Той надникна през прозореца, върна се пак при вратата, натисна я отново с рамо, но вратата отново не се помръдна. Ние един по един се качихме по стълбите, горе имаше широка дървена веранда. Застанахме на верандата, ханджията прояви известно безпокойство. Той ту натискаше вратата, ту отиваше да погледне през прашните стъкла на прозореца, но те бяха тъй много замърсени и покрити с паяжина, че нищо не се виждаше от другата им страна.

- Вътре има някой! - рече ханджията и извика високо: - Отвори!

Никой нито се обади, нито отвори.

Ослушахме се, по едно време се дочу шепот, предпазливи стъпки прекосиха стаята и стихнаха.

(Още две патици прелетяха, стрелях, но не улучих. Заредих пушката, поотърсих снега от себе си и зачаках. Помислих си, че макар и да не улучих, е добре, гдето стрелях, по тоя начин приятелите ми от отсрещния бряг ще разберат в коя част на дефилето съм.)

Стъпките в стаята стихнаха, но шепотът продължи да се чува. Лицето на ханджията се изостри, той се засили и като натисна с рамо, вратата под рамото се поддаде, бравата ѝ отхвъркна с дрънчене и човек и врата влетяха заедно в зейналата пропаст. Вътре бе тъмно, отвън ние нищо не виждахме, чухме само как изплющя плесница и един момчешки глас рече спокойно: "Добре, бай Иване, добре... ти ще ми платиш за тая плесница... тя, тая плесница, ще ти излезе скъпа на тебе!"... "Марш, марш! Вън!" - закрещя ханджията, показа се пак на вратата, влезе отново вътре, но веднага отстъпи назад, сякаш се боеше, че отвътре го гледа змия и всеки миг може да го клъвне по лицето.

Тогава видяхме как на вратата вместо змия се показва висок юноша. Той имаше мургаво пъпчиво лице, главата му бе ниско остригана, пълна с белези. Носеше туристически обуца, сплескани целите с кал, с кал бе сплескан и панталонът му. Палтенцето му не бе по негова мярка, с възкъси ръкави и тясно, имаше неопределен цвят, между сиво и бозаво. Трудно ми е да кажа дали момчето бе отслужило войник, или му предстоеше да служи. "Хайде ма! - рече то, обръщайки се през рамо. - Да не искаш с бъклица да те канят!" На прага до него се появи момиче, с обуца с високи токове, с дънки и с жълто шушляково яке. Момичето бе дребно, мургаво, с невинно изражение на лицето. Извънредно чевръсто и гъвкаво, то мина по цялата веранда покрай всички ни, без да погледне ни одного от нас, сякаш там нямаше никакъв човек; загледано бе единствено в дъжда пред себе си. Бе малко скитниче, черно и напрашено от въглищния прах на съседните каменовъглени мини, опушено като градско врабче от теновете и от металургичните заводи на града, живеещо като сивото градско врабче, тоест - като птичка божия, и где какво се намери троха, добре! А момчето беше добра троха, сглобено от мускул и жила, с огнени очи, черновеждо. То пропусна мургавата малка госпожичка пред себе си, мократа и хлъзгава стълба заскимтя под краката им. Момичето се придържаше с ръка за стената и през цялото време шумеше с шушляковото яке.

Погледнах към сина си. Той се бе обърнал гърбом към нас, загледан в обгърнатото в здрач дефиле, и пушеше. Димът се напластяваше край него, сгъстяваше се, но не се придвижваше наникъде.

Щом момичето слезе от стълбата и спря да шуми с якето си, токовете на обувката му веднага потънаха в калта. То се наведе, запретна крачолите на панталона си, без да бърза, изпод панталона се показаха мургави яки прасци. Докато я чакаше и стъпваше нетърпеливо от крак на крак, момчето до нея вдигна яката на стесненото си палто, мъчеше се, ако може, някак да скрие от дъжда поне част от остриганата си глава. А, обърна се внезапно момичето, забравих си *мичела*! То се върна назад, газейки през калта, разперило бе леко ръцете си, балансираше с тях. Все тъй балансирайки и шумейки с шушляковото яке се изкачи по стълбата, премина покрай нас, давайки си вид, че не ни забелязва, и изнесе от стаята къса бамбукова пръчка с привързана към нея макара. Аз не зная дали тази въдица някога е била замятана в реката. Макаратата и отдавна бе извадена от строя, вързана бе тя набързо и несръчно към единия край на пръчката. В макаратата нямаше никакво найлоново влакно. Именно това съсипано рибарско съоръжение малката мургава госпожичка наричаше *мичел*.

Гледахме ги как вървят под дъжда. Те лъкатушеха между каменните зидове и развалините на тази мокра пустотия наоколо, край зидовете и развалините стърчеха оголени черни дървета, турени там от природата, за да подсилват нерадостния пейзаж. Момчето и момичето ту изчезваха зад някоя порутена къща, ту пак се появяваха, докато на края дъждът и настъпващият здрач ги попиха постепенно; остана още малко да се мярка само жълтото шушляково яке.

Дъждът се усилваше, свечеряваше се. От цялото дефиле наоколо струеше враждебност. Сивите контури на запустелите къщи взеха да се изгубват. Лека-полека ние се размърдахме върху верандата, раздвижи се и напластеният дим от цигарите. Огледахме се и, мога да кажа, че лицата на всички бяха гузни. Навярно и моето лице е било гузно, не зная. Чувствувах се крайно неудобно пред сина си, струваше ми се, че преди малко към него бяха посегнали. Той бе свалил очилата си, триеше ги много бавно, мъчейки се да изсуши мокрите им стъкла. Панко пушеше, плюеше от верандата към дъжда, сините му очи бяха станали сиви. Ханджията гледаше тъпо към дефилето, по едно време поклати глава и рече: Себе си май ударих!... По-късно разпитахме откъде могат да се появят в тая пустош момче и момиче, как стигат дотук, откъде идват и т.н., и т.н. Ханджията ни каза, че най-често тук идват от Перник, главно на автостоп идват, с камионите, и нали мястото е пусто и необитаемо, то те ползват къщите и понякога остават и на преспиване. Панко продължаваше да пуши, да плюе и да коментира горе-долу със следните думи: И за какво ни беше потрябвала на нас сушина, като сме мокри като кокошки? Само за да развалим работата на двама млади, дошли чак тука на края на света да се любят, а ние вместо да минем тихо и на пръсти покрай тях, нахлухме право отгоре им като варвари!

Че беше нелепо, нелепо беше, но какво можем да направим?

Ами какво? Поне да ги вземем с автомобила! Те в този дъжд няма да стигнат доникъде!

Така и направихме. Ханджията се разбърза, притвори разбитата врата, върза я криво-ляво с ръждива тел, качихме се в таратайката, тя сума време ръмжа опърничаво, съпротивяваше се на стопанина си, но най-после отстъпи и се понесе по каменистия и пълен с локви път в посоката, в която изчезнаха момчето и момичето със сиромашкия *мичел*. Не ги настигнахме никъде по пътя, изчезнаха те, като че се бяха стопили и потънали вдън земя.

Постепенно те и във въображението ми почнаха да се стопяват и да потъват; малко още там остана да трепти жълтото яке на онази малка мургава госпожичка, тясното пепеливо лице на ханджията със зеления германски каскет, мокри зидове, неясните контури на изоставени къщи, овчи лешове, мокрота, здрач...

... Размърдах се в тесния улей, отърсих снега от себе си. Под мен долу кацнаха патици, течението на реката ги понесе бавно, приближавайки ги постепенно към брега. Наблизо там имаше върби и ракити, патиците можеха да бъдат издебнати. Мокрият есенен ден съвършено се измете от съзнанието ми. Кацналите във водата диви патици ме мамеха към себе си, спуснах се по улея надолу към брега и приведен ниско с готова за стрелба пушка, почнах да се промъквам покрай върбите и раките. Ако в улея бях на завет, то тук вятърът метеше снега и го хвърляше право в лицето ми. Не чувах вече нито бученето на дефилето, нито разпокъсания и далечен кучешки вой. Дочух по едно време, че над мен прелетяха примкари, сипейки през дефилето своето равномерно и красиво: прим... прим... прим... Потърсих ги, но не ги видях, снегът се бе усилил и ги скриваше от погледа... Продължих да дебна покрай брега. С голямо разочарование открих, че водата пред мен бе чиста. Патиците се бяха оставили да ги носи силното течение на реката, видях ги много далече напред. Там дефилето правеше голям завой, водата се разливаше нашироко и птиците отникъде не можеха да бъдат издебнати. Останах скрит в ракитите с надеждата нещо да прелети на изстрел. На няколко пъти дочувах гърмежите от пушките на моите и по гърмежите можах да определя, че те се движеха срещу течението, връщаха се обратно. Малко по-късно видях силуетите им в снега, извиках им: "Ео! Ео!", те ми отвърнаха неохотно.

Обърнах гръб на вятъра и тръгнах и аз успоредно край брега, назад към селото Прибой, към железния навес, облепен с мрачни тапети. От няколкото загуглени къщи се виеше дим, той изглеждаше приветлив, издаваше присъствието на хора. Денят изведнъж просветля. В един двор червен петел се разхождаше в снега, по-нататък се показва момче, то теглеше подире си шейна. Когато се изравних с навеса, видях, че вътре на пейката седи човек в зелен шинел и зелена фуражка и платнена емблема на фуражката. Някога тази емблема сигурно е изобразявала нещо, но слънцето, дъждът и ветровете тъй я бяха брулили, че по никой начин не можеше да се каже сега какво изобразява, а едва ли собственикът ѝ можеше да каже. Той седеше разположен удобно на пейката, бе разкопчал дългия си шинел, имаше дружелюбен вид, чакаше идването на автобуса. Бе си пийнал. Некролозите, налепени по стените на навеса, не му правеха никакво впечатление, изглежда, че бе свикнал с тях.

- Няма лов? - попита ме човекът от навеса.

- Няма! - казах му. - Сутринта рано имаше малко патици по реката, но се ометоха! Времето е хубаво, снегът не е спирал да вали, а прелет почти никакъв!

- То е защото има бяс по кучетата и по лисиците! - рече човекът със зеления шинел. - Не чувате ли как дефилето бучи и вие... Кучетата вият. Когато има бяс, кучетата усещат отдалеко и вият. Тая година бяс обаче има и по домашните животни, в съседно село има побеснели шилета, ветеринарният наредил оня ден да заколят едно от тях, мислели го, че е болно от нещо. Изпекли го и го изели заедно с ветеринарния, после се оказва, че има бяс и по домашните животни и сега всички чакат да видят дали ония с ветеринарния, дето са яли шилето, ще побеснеят. А кучетата сега ги изстребват. Нощем те се давят с бесни лисици и от това побесняват. Има нареждане за избиването им, Дебели лаг избиха сто и трийсет кучета. Нашите тука още се помайват, обаче в Дебели лаг изстребиха всичките сто и трийсет кучета, там кметица управлява, но нищо, че е жена! Като има бяс, то всичко трябва да носи из него и откъслечен кучешки вой, ако все още тук и там е останало живо някое дворно куче, някой малък

скитник и селски безделник, добродушен и сговорчив, който може по цели часове да се излежава покрай някоя купа сено или под някой навес в очакване да се зададе човек по пътя. Тези малки безделници само чакат човек да им подвикне, мигом притичват те към човека, размахвайки дружелюбно опашката си, без да знаят дали кора хляб ще им бъде подхвърлена, или ще бъдат замерени с камък. А може би всички в глухо бучащото дефиле ги постига участта на събратята им от Дебели лаг... През прозореца насреща си виждам как в съседния двор излиза човек с червено шушляково яке и дървена лопата. Той отива в дъното на двора, в дъното се белее новата врата на автомобилен гараж. Човекът с якето отключва вратата, разтваря едната половина и мигом оттам излетяват два едри сиви вълкодава. Те се нахвърлят върху човека с якето, опирайки лапи на раменете му, показват червените си дълги езици, той нещо им говори и нежно ги бута от себе си. Вълкодавите тръгват да си играят в снега, а стопанинът им се залавя да почиства снега пред гаража. От къщата по някое време излиза жена с дълъг пеньоар, с наметната върху пеньоара бяла жилетка. Жената е по пантофи, щом стъпва в снега, пантофите ѝ изчезват. Двата вълкодава идват да се умилкват около нея, отъркват се о пеньоара ѝ, жената се навежда и понатупва ту единия, ту другия вълкодав по ниските полегати чела. Гледам я и се мъча да си спомня чии обуща по подобен начин бяха потънали? Ааа, сещам се - така потънаха обущата на оная мургава малка госпожичка от дефилето, на онуй опушено градско врабче само че не в сняг потънаха, ами в студената кал и локвите... По някое време вълкодавите престават да се умилкват около стопанката, лягат направо в снега, будни, но спокойни, загледани към улицата. Картината е едва ли не като от илюстрирана картичка - тъпо, неестествено ми изглежда всичко в своята белота, спокойствие. Еее, господа вълкодави! - казвам си, да знаете само какъв вой надават сега вашите събрата в едно глухо каменно дефиле и колко кучешки смърти скрива този тих сняг в това каменно дефиле!... Съзнанието ми дълго бе заето с дефилето, накрая се умори. По някое време се отказах да наблюдавам и вълкодавите, гледах само падащия сняг с надеждата, че ще се отморя. Но ето че въображението ми, макар и уморено, постепенно започна да изтръгва от падащия сняг силуета на бягащо каменно куче. Странно бе, че това каменно куче нито ме приближи, нито се отдалечи, ами оставаше все на едно и също разстояние. Силуетът му не бе съвсем ясен, но въпреки това ми се струваше, че някъде, някога съм го виждал. Съзерцавах го дълго, без да мога да си отговоря какво точно тича през напрегнатото ми съзнание - мой спомен ли тича, някое каменно изображение ли, видело някъде, спомен на мой прародител ли, или просто самото време тича през падащия сняг, добило най-неочаквано образа на каменно куче? И докато то тичаше, от дълбочината на дефилето се появи непознат човек. Гледаше ме втренчено. Иззад него, все от дълбочината на дефилето, се появиха кучешки сенки. Те го следваха по петите. Когато той се спря, загледан втренчено в мене, то и кучешките сенки се спряха и ме загледаха втренчено. Изведнъж се сетих, че този непознат е същият оня отдавна умрял човек, който бе идвал предишната нощ в Прибой да чете некролозите в навеса. Той продължаваше да ме гледа втренчено, върху меланхоличното му лице бе застинала гримаса на разочарование. С ужас започнах да разбирам, че този отдавна умрял човек, следван по петите от кучешките сенки, не гледа на мен, както се гледа на жив човек, а ме гледаше той и ме четеше, както се гледа и се чете скръбна вест, тъжен помен или жалейка. Мигар вече и аз станах един избелял и труден за разчитане некролог? - попитах с тъга себе си...

Снегът продължаваше да вали.

ВСЕКИ ДЕН В ГОРАТА

Понеже на различни места и все откъслечно съм разказвал за оня човек, който говореше с мъртвите, за трите жени, пропаднали в дупката пред австрийската валцова мелница, за сватбата и за свиращите, а така също и за навика на артиста Григор Вачков да ръкопляска, когато види красива или приветлива природна картина, то тук ще се помъча да разкажа за всичко, за да бъде събрано на едно място. Тая надежда, че това ще е повод не само да спомена изгубения безценен човек, а и опит да обясня защо той се явява през дима на спомените ми ту релефен, ту забулен в мъгла, постоянно подвижен, тайнствен и тъжен. Често мисля за него, мисля напрегнато, затова, изглежда, изпадам и в глупави положения. По-миналата седмица бях в парка, вървя по една пуста алея, мисля си за Григор Вачков и за това, че преди година съдбата насила го изтръгна от нас, когато видях как нещо бързо притича по алеята и се спря най-неочаквано в краката ми. Изтръгнах! Не вярвам в никакви духове, но изтръгнах, защото това, което притича по алеята, бе бързо като мишле, идеше то право насреща ми, търкаляше се през глава и спря внезапно. Заобиколих и продължих по пътя си, обаче на два пъти се обърнах назад да видя онуй нещо върху алеята. А онуй нещо остана да лежи неподвижно, сякаш бе приковано там... Най-обикновена дъбова шумка, духната от вятъра по алеята!

Но ме стресна тя, защото цялата природа бе неподвижна, потънала в своето предпролетно тайнство и единствено тая ланска дъбова шумка се скиташе нагоре-надолу. На следващия ден имаше вятър, ланска шума се носеше на тумби из всички алеи. Моята дъбова шумка се изгуби, но мисълта за нея остана.

Ето така, всеки ден ходя в гората, през цялата зима ходих, а и през пролетта също, но не съм сам. Много често с мен е и споменът ми за Григор Вачков. Обикновено споменът ме причаква някъде на отиване - било на кръстопът, било иззад някое дърво или храст, или пък стои на открито. Той приближава тъжен и мълчалив, двамата тръгваме заедно, през цялото време мълчим. Мисля, че мълчим за едно и също нещо. Щом се обърна и тръгна по обратния път, той също се обръща заедно с мен и продължаваме да вървим мълчаливо. Постепенно свиквам да ме посреща той на отиване и да ме изпраща на връщане. Някой път ще изчезне рано в гората, без да го забележа - обикновено това е в района на лятната къпалня. Мястото там е усойно и мъртвичаво, не го обичам, но няма откъде другаде да се мине, ако човек иска да продължи да върви из гората. Освен че е усойно и мъртвичаво, мястото там е направено така, че има само един тъмен и мокър подлез и почти винаги при него ви връхлитат най-ненадейно колоездачи, въпреки че колоезденето е забранено. Човек се стряска и ако има някакви мисли в главата си, мислите му се пръскат като пилци... Друг път, ако не са ни връхлетели колоездачи, Григор Вачков ще ме изпрати чак до езерото с патиците. Езерото сега е сухо, водата от него е източена, патици няма. В единия край стърчи малък остров, на острова се прокрадва желязна лисица, турена там да плаши патиците, когато пуснат вода и те почнат да се гмуркат и плуват по водата. Помня ги през есента как една по една излизаша на острова, скупчваха се спокойно около прокрадващата се желязна лисица, почистваха перата си край нея или дремеха.

Сега там е пусто и ръждясващата желязна лисица на сушата само подсилва пустотата. Месец март е - ни зима, ни пролет, макар че птиците в гората вече се чифтосаха и обезумяха.

Не обичаше пустотията Григор Вачков. Обичаше той красивото и приветливото в природата. Беше се научил, ако види красиво дърво, да ръкопляска, както се ръкопляска в театър; красива ливада ако види, с дебели дъхави откоси, също тъй почваше да ръкопляска, а ако в ливадата имаше и косачи, присламчваше се той към косачите и сам почваше да коси и поваля тревата; и най-мизерното парченце земя ако види, голямо колкото една ръкавица, обработвано грижливо, с три-четири побити бобовици и бобец, заусуквал се около бобовиците с ластарите си, няколко стръка домати, няколко реда пипер, цъфнало турско цвекче и босилек посред цвекето - изпадеше във възторг и ръкопляскаше на стопанина или на стопанката; и кладенче ако види да сълзи от земята, без да мига със зелените са тревисти мигли, а на дъното му клечи жаба, гледа го, без да мига и се прави на ударена, то Григор Вачков и на кладенчето ръкопляскаше, и на жабата. И съм го виждал как изпада във възторг от крайградските зони. Бяха почнали да раздават по малко земя в крайградските зони за

самозадоволяване. Тия парчета земя бяха тъй маломерни, че ги наричаха на името на оня танц, гдето танцуващите ритмично се отблъскват със задниците си - а именно конфу. Защо конфу? Защото, когато собственикът замахне с мотиката в своето парче земя, то е тъй тясно, че при извеждането си той отблъсква своя съсед, съседът пък на свой ред, като окопава с мотиката зеленчуците или кореноплодните насаждения, отблъсква съседката, на свой ред съседката отблъсква съседа - и така, ако наблюдавате, ще видите как в крайградските зони, особено привечер или в почивните дни, посред зеленчуци и кореноплодни растения бляскат мотики, откънтят ритмично и се танцува танцът от южните географски ширини - конфу. Светла вода опипва с муцуна земята, попива бавно сред зеленчуците, боси нозе се мяркат, дъх на босилек се носи и на зелена чубрица, музика от транзистори, човешка реч и смях - и се танцува конфу като в дискотека. Григор Вачков се въодушевяваше, подвикваше одобрително и ръкопляскаше, тъй както се ръкопляска в театър. Малка купа сено ще видим някъде, ако се засили човек, ще я прерипне, наклонила се е на една страна от ветровете, до купата дръвце, за дръвцето привързана коза... той и на трите - купа, коза и дръвце - ръкопляска. Цъфнала трънка ще види, цялата бяла като невеста, ще я обиколи отвсякъде да ѝ се нарадва, и ако успее да си открадне бодливо клонче от трънката, ще открадне, нищо че тя го драще.

Веднъж отидохме в Пловдив, на мострения панаир. Беше много неудобно, защото Григор Вачков гледаше панаира, а от своя страна панаирът гледаше него. Отделно от това мургава група хлапаци се бяха залепили отподире му, всичките бяха малолетни, боси и пушеха. По едно време насреща ни се зададоха три жени, помня, че едната бе с карирана престилка на оранжеви и зелени карета. Трите жени се подръпваха една друга за фустите и си викаха една на друга: "Глей ма! Глей ма!" Бяха си изкривили вратовете по посока на Григор Вачков, както е в египетските рисунки, и докато се подръпваха за фустите и си викаха една на друга: "Глей ма! Глей ма!" и си изкривяваха очите, за да си дадат вид, че уж не гледат, те и трите, както си вървяха, изведнъж и по най-внезапен начин пропаднаха в една дупка. По какви причини се намираше там споменатата дупка, не мога да кажа. Помня само, че бе пред една австрийска валцова мелница, монтирана на открито, за да може отвсякъде да се вижда как се мели житото по съвременен начин. Гришата се обърна към мургавите малолетни хлапаци, дето се бяха залепили за него, следваха го по петите и пушеха, рече им: "Марш!" и такъв категоричен знак направи с ръка, че мургавите малолетни пушачи се пръснаха подобно дима от цигарите и потънаха в панаирната навалица. После двамата продължихме да вървим през панаира, Григор Вачков ни веднъж не погледна към дупката, гдето заради него пропаднаха трите жени.

И досега не мога да си обясня защо тази дупка трябваше да стои на панаира пред австрийската валцова мелница. То въобще може ли човек да си обясни защо по цялата необятна земя са разхвърляни какви ли не дупки, някои току-що изкопани, други останали от миналата или от поминалата година, някои пък дълбани между двете световни войни, обраснали с трескот, но си стоят незасипани и току се чуе от време на време, че в тях пропадне било човек, било домашно животно, а лапи четох във вестника, че в планинския град Берковица в дупка за телеграфен стълб бил паднал язовец и на дневна светлина се струпал сума народ около дупката, за да гледа как язовецът трепери... Но да не се отклонявам! Заобиколихме с Григор Вачков австрийската валцова мелница и се съгласихме помежду си, че ще бъде много хубаво, ако трите жени останат во веки веков в дупката! Мъжете им сигурно ще бъдат много щастливи затуй, че жените им са пропаднали вдън земя, си говорехме ние, а през това време се зададе насреща ни колоездач, и той изкривил врата си подобно на египетска рисунка, за да може да гледа Григор Вачков, и тъй както въртеше педалите се носеше с велосипеда си като египетска рисунка, бльсна в един железен стълб.

Защо разказвам всичко това? Припомням го, за да подчертая колко популярен беше Григор Вачков. Много пъти съм бил свидетел как народ се трупа да го гледа, сякаш че гледа мечка. Той винаги се притесняваше, потеше се, чудеше се къде и как да скрие лицето си или да се измъкне незабелязано. Но не можеше той да скрие лицето си, нито да избяга от навалицата. Навалицата го бльскаше, притискаше го отвсякъде, някои държеха особено много да се ръкуват с него и успяваха. Григор Вачков имаше силна ръка, неведнъж съм виждал как при ръкуване отсрещният човек премалва, защото чувствава ръката си като в преса. Но и Гришата съм виждал как отмалява

понякога, когато го подхване някой с двете си ръце и почва тъй да му раздрусва ръката, че всеки миг може да я откъсне чак от рамото. А веднъж един фанатик така се нахвърли върху му, че го ухапа. На въпроса, защо го ухапа, оня не можа нищо да каже, ами стоеше като ударен с мокър чорап по главата и сияеше целият. Същински човекоядец, истина ви казвам!

Пътувахме веднъж из моя Берковски край заедно с жените си, помня, че разказах за един турчин, който се бе появил по времето на войната в циганското село Раковица, никой не знаеше откъде идваше, бе едноок и говореше с мъртвите. През лятото на 1942 година се помина баща ми, помня, че през същото лято мама ходи заедно с няколко жени при турчина да говори с баща ми. Другите жени бяха говорили със свои близки посредством орисниците на всеки един от тях, защото турчинът като извика някого по име, то не се явява извиканият човек, а неговите орисници, които посредничели между отвъдния и нашия свят, а мама не бе успяла да говори с баща ми, защото това бе съвсем скоро след смъртта му и още не се бе явил той, където е необходимо. И още една жена не бе успяла да говори с мъжа си, турчинът ѝ казал, че мъжът ѝ има да отработва, преди да му се позволи да говори с жителите на земята... Нашите жени, щом чуха за едноокия турчин, настояха да се отбием в селото, с Григор Вачков не удържахме и свърнахме от главния път.

Спяхме при първите къщи да питаме жив ли е още едноокият турчин, който говори с мъртвите, ако е жив, къде е къщата и как можем да стигнем до нея. Бяхме с кола. Само за няколко минути се струпала толкова много народ, че се чувствувахме като троха, хвърлена посред мравуняк. Беше невъзможно да се продължи по-нататък с колата, затуй се спешихме, макар че спешаването не помогна с нищо. Григор Вачков веднага бе взет в плен от тълпата. Отвсякъде продължаваха да извират мъже и жени, деца и старци, през навалицата пропълзяваха толкова стари бабички, сякаш бяха още от самото сътворение на света, свидетели и съвременници на изчезналите мастодонти и зверогущери. Всички до една пушеха с глинени лули и искаха да ни врачуват. Пушекът от тютюна беше лютив и остър. Из дворовете на къщите се виеше дим, също тъй лютив и остър. Макар че беше горещо и всички бяха боси, по разградените дворове се виждаха тлеещи огнища. Хора продължаваха да пъплят отвсякъде, сякаш извираха от троската, и не се виждаше краят им. Зад къщите и гъстия пушек, към средата на селото се чуваше думкането на тъпан. Там свиреше духовата музика. С голяма мъка тръгнахме, притискани от всички страни, към средата на селото. По това време providението ни изпрати един много подвижен, крайно приветлив човек. Той подтичваше не, ами се носеше като вретено, бръмнало между пръстите на каракачанка. Разбута навалицата, ръкува се първо с Григор Вачков, после и с нас се ръкува и ни поведе към духовата музика, обяснявайки по пътя, че напред село има сватба, турена е трапеза и младоженците ще бъдат много щастливи, ако Григор Вачков зачете сватбата им. Всички потънахме в прах. Тупайки с босите си нозе, навалицата ни скри от божия свят, миризмата на пушек от огнищата и от лулите на бабичките се смеси с уличната прах, далече някъде дънеше тъпанът и пицяха кларнетите и флигорните, а зад нас изостаналите врачки от времето на зверогущерите и на мастодонтите продължаваха да ни примамват с хубаво бъдеще. Човечеството винаги е било примамвано с хубаво бъдеще, а кога това бъдеще се оттече подобно на река и човечеството се обърне назад да погледне към своето минало, то му настръхват косите. Но въпреки това човечеството продължава да гледа напред в очакване и с надежда за хубаво бъдеще, старите врачки знаят много добре това. Така именно може да си обясним защо обещават все хубаво бъдеще... После гласовете на тия старици заглъгнаха, защото все по-силно и по-силно гърмеше духовата музика и се чуваха весели подвиквания, както е при всяка сватба и при всяко веселие.

Из прахоляка се провидя трапеза, наредена посред селото. Тревата на много места бе утъпкана, имаше прашни острови, помежду прашните острови се открояваха шарените групи на сватбарите. Те бяха разпокъсали своето хоро и чакаха нашето приближаване. Посред сватбарите стояха младоженците, а зад младоженците бляскаше с инструментите си духовата музика. Младоженците ми се видяха малки деца, не зная дали имаха по петнайсет-шестнайсет години. Младоженецът бе облечен в черен костюм и имаше червена вратовръзка. Той държеше за ръката невестата си. Невестата бе цялата в бяло, с бял воал и рокля дълга чак до глезените. И двамата бяха боси. Невестата имаше черни, бих казал въгленови стъпала. И лицето ѝ беше черно, почти въгленово.

Може би бялата рокля и белият воал правеха лице и стъпала да изглеждат въгленови. Но така беше, така то стои и до ден днешен в паметта ми. Григор се спря, благослови на висок глас, за да се чуе от всички. Иззад духовата музика излязоха готвачки и шафери, искаха да ни турят веднага на трапезата. Почти до самата трапеза горяха огньовете и димяха казани. Пушекът идеше право отгоре ни, но това не смущаваше сватбарите, а и ние малко по малко като че взехме да привикваме, утешавайки се с думите, че родният ни прадед, когато е открил огъня, по същия начин е седял срещу пушека. Жените ни се чувстваха като в небрано лозе, слава богу, че на помощ дойде енергичният ни посрещач. Той, изглежда, беше нещо като управник, разпореди се бързо, обясни, че не сме тръгнали на сватба, а че сме се отбили по друга работа. Настъпи мълчание, колкото човек да брои до три, после пак се вдигна врява, но нашият човек ни измъкна от навалищата и ни поведе към горния край на селото. Зад нас отново писна духовата музика, задумка тъпанът, понесоха се възклицания - сватбата тръгна в старото си корито подобно на река - ни бърза, ни изостава, ами се люлее спокойно и плавно между бреговете. Всъщност люлее я духовата музика!

Попитах нашия водач този едноок турчин същият ли е, който се бе явил по времето на войната. Човекът отговори уклончиво, нещо като: Той е, но той не е той... Наближихме последните къщи, водачът ни каза да почакаме, а сам той изтича напред да провери тука ли е човекът и ще ни приеме ли. Останахме да чакаме. Под нас се стелеше димното село с боядисаните си в синьо прозорци. Зад нас планината правеше голяма дъга и прегръщаше сякаш това димно село в синкавата си прегръдка. Няколко бели облачета дремеха или пладнуваха в синьото небе.

Нашият човек се показа, даде ни знак и се явихме ние при турчина.

Беше много пълен, черен и едноок, гледаше с едното си око над главите ни. Седеше върху миндер, турен на балкона на къщата. В едната си ръка прехвърляше зърната на броеница. Носеше цветна риза, върху ризата бе облякъл жилетка. Тежък сребърен ланец на часовник висеше от джоба на жилетката. Нозете му бяха обути в дебели вълнени чорапи. От отворената врата на къщата непрекъснато влизаха и излизаха дебели жени, забрадени с пъстри забрадки. Върху гърдите им бляскаха и дрънчаха нанизите от жълтици. Поздравихме, едноокият и жените отговориха на поздрава ни, но помолиха да почакаме. Всъщност говореха главно жените, едноокият само поклащаше главата си утвърдително. Едната жена донесе вода и поля на мъжа да измие ръцете си, втората жена принесе пешкир, за да изтрие едноокият ръцете си, третата принесе голям глинен гювеч и го остави пред него върху миндера. Глиненият гювеч димеше. Като гледаше с едното си око към връх Тодорини кукли, говорещият с мъртвите заграба от димящия гювеч и започна да се храни. Едната му ръка продължаваше да си играе с броенищата. Дебелите жени с пендарите изнесоха столове, за да седнем на сянка, но ние отказахме, останахме да стоим прави.

Едноокият се нахрани, отмести настрана гювечата, бръкна под възглавницата и притегли оттам към себе си дебела книга в кожена подвързия. Половината мухи на селото се завъртяха около него, идеха да доядат останките от гювечата. Човекът наплюнчи пръстите си, започна да прелиства дебелата книга отзад напред, после отпред назад, сякаш търсеше необходим за случая текст. Попита имаме ли изгубени близки. Всеки един от нас отговори утвърдително, защото няма човек на тая земя, който да не е изгубвал близки. Едноокият започна постепенно да се изпотява, едри капки пот избиха по челото му, черното му лице стана лъскаво. Той изпитваше затруднение. От една страна бяхме ние, живите, от другата му страна беше гювечът, който половината мухи на селото дождаха, от трета страна го стряскаха дебелите и бели жени с подрънкващите нанизите, макар че се стараеха да стъпват безшумно; от четвъртата страна стояха нашите мъртви, ние искахме той да ги повика или ако не тях самите, да повика орисниците им, за да разговаряме. Бръмчащият като вретено водач се местеше ту напред, ту назад, той също почна да се поти. Долу в ниското, иззад пушека на огньовете, дънеше глухо тъпанът, пицяха кларнетите и флигорните, в далечината синееха обгърнати с безразличие Тодорини кукли, белите облачета пладнуваха кротко посред синьото небе. Едноокият почна да чете от книгата непонятен за нас текст, после се спираше и се опитваше да го преведе на понятен за нас език, но така превеждаше, че всичко ни беше като в мъгла. Говореше за ритуали, за курбан, чийто дим да се възнесе до небесата, помен също така да се направи и след като се мине година време, пак да дойдем,

за да чете той в книгата и да се види може ли да бъде повикана някоя от орисниците... По лицата на жените ни се изписваше разочарование. Те побързаха да оставят пари на стълбите. Григор Вачков настояваше да тръгнем за сватбата. Говорещият с мъртвите заби като гвоздей едното си око в книгата и не го помръдна оттам. Мухите дождаха остатъците от гювеча, дебелите жени с пендарите потънаха в отворената врата на къщата.

И досега не мога да си обясня защо стояхме ние посред тая гнусота? Какво всъщност очаквахме? Че тоя едноок тип ще повика нашите мъртви или орисниците им и ще започнем ние в подножието на планината диалог с тях? Глупости! Мъгла! Шарлатанство! Григор Вачков размахваше заканително пръст пред лицата на жените и подвикваше: "Групости! Глупости!" После почваше да се смее. Жените се чувствуваха крайно неловко, бяха сконфузени. Нашият водач ситнеше ту покрай жените, поклащайки съчувствено глава, ту изтичваше встрани към Григор Вачков, клатеше глава в смисъл, че е съгласен, и добаваше: "Той не може, не може! Човек с две очи трудно чете, а с едно око пък съвсем не може да се чете!" Бързо слязохме по нанадолнището и ето че от мъглата и шарлатанството попаднахме право в прегръдките на сватбата. Шаферите веднага вдигнаха младоженеца и туриха до булката Григор Вачков. Сместиха и нас на трапезата и веднага почнаха да принасят дълбоки паници, в които димеше ядене. От ръка на ръка се запрепредаваха лъжици и вилици, бляснаха ножове на слънцето, всичко това се носеше из прашния въздух и посред дима към нас. Сватбарите бяха вече обядвали, само отпиваха и по-старите си замезваха лениво.

Оттук насетне трудно бих спазил каквато и да било последователност. Ще поставя картините пред очите на читателя тъй, както са останали в паметта ми. Помня дългата трапеза, пълна с много пъстър народ. Тези, които седяха, седяха, но понеже вече нямаше място за всички да насядат, то зад седящите имаше още една или две редици правостоящи. Всичко бе шарено, с лъскави лица и лъскави черни очи. Да се ненагледа човек на черни очи! Посред трапезата седи Григор Вачков, от едната му страна седи булката, с бялото було и с бялата рокля, боса. Повтарям тук, че босите й стъпала бяха въгленови - толкова черни се подаваха те изпод бялата рокля. Зад Гришата стоеше младоженецът, облечен в широкия черен костюм на брат си. Той много дълго стърча прав, докато се разбутаха и му направиха място да седне отново до невестата си. Все там, в централната част, на три крачки от трапезата бяха наредени огньовете и върху огньовете - казаните. Димът се накланяше право към сватбарите. Освен дим оттам лъхаше и горещина. Шаферките притичваха с ядене, пресягаха се през раменете на Гришата, редяха яденета отпреде му. Димно беше, тясно беше, горещо и душно. Слънцето биеше право в очите, откъм гърба на талози струеше горещ въздух от огньовете. Казаните не спираха да димят. Народът се трупаше и вее по-плътено притискаше Гришата. От двете му страни стърчеше духовата музика. Тъпанът бе сместен между казаните, огнищата и трапезата, а барабанчикът, кларнетите, флигорните и басовете бяха излезли напред. Духовата музика искаше да засвидетелствува почитта си към Григор Вачков и да благодари за това, че е уважил с присъствието си сватбата. Музикантите се бяха скупчили на една педя от ушите му, инструментите бяха насочени право към него, пищяха те и подвикваха, нежно, почта срамежливо се обаждаха тубите, гърмяха два баса - голям и малък, - флигорните раздираха въздуха, ако го оприличим на платно, то всичко бе раздрано на панделки? кларнетите пищяха изтънко, ще помисли човек, че всеки миг ще им изпадне душата и ще се просне върху прашния трескот... Така вървя до едно време, после се завъртя хорото, Григор Вачков го поведе с невестата. Колко народ се залови на това хоро, не мога да кажа. То се виеше и усукваше като змия, бляскаха женски обеци из него, мятаха се женски плитки е вплетени в тях пъстри панделки. Подвнквания се чуваха и тук, и там се приклякваше.

Силен беше в ония години Григор Вачков, як беше, водеше той и усукваше циганското хоро покрай трапезата, през огньовете и димящите казани, през трескота и прахта, а до него ситно стъпваше невестата - бих казал дори не невеста, а невестлето, всичкото в него бяло, само изпод булото бляскаха два черни въглена и изпод дългата бяла рокля се носят леко, на пръсти, две черни въгленови ходила. Те сякаш са омагьосани, не полепва по тях белезникава пепел. Селото дими с тлеещи огньовете и мълчи, съсредоточено в сватбата.

Горе, откъм високото, виждам едноокия турчин, той седи на миндера, дебелите му нозе, обути в дебели чорапи, стърчат като два пъна, едното му око е вторачено в сватбата. Той не прехвърля вече зърната на броелицата и не поглежда към разтворената книга.

Едва забележимо планината се отдръпва назад, избелява, избелява, върхът Тодорини кукли се отдалечава от нас, потъва към избеляващото небе. Облаците, които пладнуваха, изтъняват, някои са се изгубили. А сватбата набъбва от народ.

Това, което играе, играе, това, което не играе, се трупа да гледа. Циганите бяха сметнали Григор Вачков за свой циганин. Той се държеше извънредно свойски с всички и към която и група да се обърнеш, групата се засмиваше мигом и бляскаше насреща му с белите си зъби. На тумби на тумби притичваха босоноги деца, промушваха се през хорото, за да гледат Григор Вачков в лицето. Старите, от времето на зверогущерите и мастодонтите бабички, се бяха примъкнали лека-полека, та се явиха и те на сватбата, придадоха ѝ с присъствието си почти праисторически характер. А планините все повече и повече се оттегляха назад и избледняваха. Само едноокият турчин не се оттегляше назад, ни се приближаваше, ами седеше върху миндера един и същи на ръст, вторачил едното си око в сватбата. Трите дебели жени стояха зад него като три орисници. Сватбата се люлееше, водена от Григор Вачков, подир него идеше невестата с босите си стъпала, мятаха се те ритмично, преобръщаха се в прахта и троскота... Ах, невестата, невестата!... И тая циганска духовна музика, каквато, мисля, няма и никога няма да има равна на себе си, как люшкеше само циганското хоро, та тръпки преминаваха по земята!

Где да знаехме ние всички тогава и где да знаех аз, че това ще е последното хоро на Григор Вачков и че ще се появи лани студена невеста, боса, с въгленови стъпала, за да го вземе със себе си. Можеше ли някой да знае!...

Помня, че когато си тръгнахме, видях младоженеца. Това полудете, полумъж бе оставило невестата си, размахваше брадва с къса дръжка - цепеше дърва, помагаше на шаферите и на шаферките да се разпалят отново огньовете при казаните... Едва се измъкнахме. Духовата музика вървеше все по петите на Григор Вачков и пишеше с всички сили право в ушите му, за да засвидетелствува по този начин своето уважение към гостенина. Едноокият продължаваше да седи горе на високото, загледан с едното си око към пас. Минутите по-късно всичко изчезна, изгуби се от очите ни. Огньовете, невестата, едноок турчин, сватбари, димящи казани - тази картина остана зад нас в низината, забулена в дим. Не ми достигат думите, за да го направя истинско пред читателя. Мога само да кажа, че едва-едва се докоснахме до нещо - друг свят ли, друга цивилизация ли, човешка тъма ли, дявол го знае, - но не можахме да се разтворим ние в това нещо, да попием в него, а и то в нас да попие, както попива водата в суха земя. Само се плъзнахме като вода по стъкло.

Ни с мъртви говорихме, ни с орисници! Понякога си мисля, че нашите мъртви принадлежат само на нас и че само ние единствени можем да разговаряме с тях. Тъй цял един народ може да говори (и говори той) със своите мъртви. По този начин всеки народ броди из своето минало.

Както и всеки човек!...

В гората ме причаква не само споменът за едноокия турчин, нито само споменът за невестата с въгленовите стъпала, нито пък само ония три жени, гдето пропаднаха в дупката пред австрийската валцова мелница.

В гората и други спомени бродят - едни ме срещат на отиване, други ме срещат на връщане. Ето защо, като броя из гората и я пълня с бродници, надявам се смирено, че някой ден и сам аз ще стана бродник.

ДЪЖЛОВЕН ВЛАК

Ако ви се е случвало да пътувате с влак в късна есен, то тогава ще разберете защо човек е в лошо настроение, защо е той подтиснат и раздражителен. Вагоните все още не са отоплени, макар че е тъй студено и мокро, че пътниците пътуват, без да свалят връхните си палта, така както Иван Вазов седи върху палтото си на своя паметник в центъра на град София. Пътниците са натъпкани един до друг в купетата и е почти невъзможно човек да мръдне, без да закачи с лакът съседа си или да избута с коляно нечие чуждо коляно насреща. Коридорът и той е натъпкан с пътници. Ако някой рече да мине и е натоварен с багаж, то една част от пътниците в коридора трябва да отворят вратите и да влязат в купетата, за да му направят място. После оня, като отмине с багажа, те отново излизат в коридора. Поне в нашето купе е така. Ако се погледне към коридора, там се виждат главно гърбове и дим от цигари. Щом се зададе пътник с багаж, един широк гръб с бозова канадка отваря вратите на купето, отстъпва заднишком, сбутва ни като хармоника, извинява се, без дори да ни погледне, сетне се изнася напред към коридора и затръшва силно вратата зад гърба си. Това се повтаря на всяка гара, защото навсякъде се качват и слизат пътници. Мисля обаче, че в нашия "Диана експрес" пътници главно се качваха, а по-малко слизаха.

Пътуването в късна дъждовна есен е неуютно и неприветливо. Отвсякъде се просмуква мокрота. Навън вали, по мръсното стъкло на прозореца се сцежда вода, край нас бавно се завъртат и се изтеглят назад посивели горички, забулени в дъжда, мокри ниви, студени водни огледала, някое оголено дърво с унила птица в клоните, купи царевичак, железни стълбове на далекопроводи и никъде ни един човек. Предупредителният надпис; "Не се навеждай навън!" стои безсмислено; едва ли сега някой би свалил мръсното стъкло и би пхнал навън през прозореца главата си! Две овехтели пердетата с шампите на БДЖ се поклашат от двете страни на прозореца. Един от пътниците, който седи до прозореца, ползва едното от пердетата да забърсва от време на време стъклото, защото то много бързо се запотява. Всъщност тези пердетата едва ли имат и друго предназначение. Поне аз ни веднъж не съм видял те да служат за нещо друго освен за изтривалка на потните прозорци. Прието е, изглежда, по целия свят, щом има някъде прозорец, то на прозореца да има и перде и ето че по силата на инерцията и влаковете са с пердетата. И самолетите също тъй са с пердетата да не би, като хвърчиш, някой любопитен да застане отвън и да те гледа как хвърчиш!

Студът и мокротата подсилват миризмите. Макар и да ги няма парните локомотиви, купето дъхти на сажди, то още носи в спомените си пушека и саждите. Отвън се прокрадва дим от цигари, въздухът е спарен. Нещо тежко има в него, нещо лепкаво, което се просмуква едва ли не през порите на кожата. Всяко животно има своя собствена миризма, влакът също тъй има своя собствена миризма. Достатъчно е да пътувате един ден с влак, за да имате след това цяла седмица чувството, че сте преспали в меча бърлога... Нашата меча бърлога (или купе) представлява ето какво: От едната страна седи млада жена, до себе си е турила бебе, бебето спи. До бебето седи войник, до войника е моя милост. Войниците всъщност са двама, но те се сменят. Известно време единият излиза в коридора и стои там и пуши, после другият войник го сменя. Те сякаш продължават да дават караул - ако единият седи и дреме, другият стои буден и караули в коридора. Правят това, за да има повече свободно място за жената с бебето. Срещу нас седи човекът, който използва пердетата на прозореца за бърсалка, до него още един човек, двамата бърбят помежду си, почти на една и съща възраст са, мургави, по един и същи начин подстригани. Подстригани са високо, до средата на темето. Този начин на подстригване е много икономичен, човек като се подстриже веднъж, трае за цяла година. До високо подстриганите седи старец с очила. Стъклата на очилата са силно изпъкнали, старецът има перде на очите, пътува за Голямото село, за да се подложи на операция. Двамата, гдето си приличат и са високо подстригани (по всяка вероятност подстригани от един и същи бръснар), подобно на стареца, щом стане дума за София, не казват София, ами казват Голямото село. Четвъртият човек от отсрещната ни страна е нисък, възпълен, сив каскет е нахлупен до средата на челото му. Когато се случи с късите си ръчички с възкъси пръсти да повдигне каскета, то се открива ниско чело, кажиречи, два пръста широко. Понякога той дори сваля каскета си, колкото да се почеше, и пак го нахлупва до средата на челото, но така, че почти остава без чело или по-точно е с половин чело. Този човек седи точно срещу младата жена с бебето. Правостоящият пред нашето купе с канадката, когато се наложи да отстъпва заднишком и да ни сбутва, всъщност най-много сбутва пътника с късите

ръчички. Тогава пътникът с късите ръчички се оживява и дълго след като плъзгащата се врата е затворена, продължава да мърмори нещо и да се намества в ъгъла като квачка в полога си.

Ето, това е нашето купе, което наричам меча бърлога. Да си призная, в началото и аз го наричах купе, както е прието да се нарича. Още повече че това е купе от "Диана експрес". Този експрес идва от град Ямбол, със старото име Дианополис. Наша милост също идва от град Ямбол със старо име Дианополис - на името на богинята на лова Диана. В наше време жителите на града са издигнали паметник на богинята. Макар че от оная дъждовна есен са минали четири или пет години - а може и повече, - аз все още си спомням, че богинята е с лък и стрела, пред нея ирландски сетер или друго някое чистопородно куче е направило стойка. Паметникът е разделен на две части, тука примерно върху тревата стои богинята, а по-нататък (пак върху тревата) кучето е застинало в своята кучешка стойка, та всичко е почти като живо. Обаче мокро.

И богиня, и куче са мокри от монотонния дъжд, черни са и лъскави. Но това никак не пречи, ако в дъжда откъм азмаците на река Тунджа се издигне пъстрият силует на колхидски фазан, то богинята да отпусне тетивата и да бръмне стрела. А може и паметта ми да изневерява, може би богинята да е отпуснала тетивата и летищата ѝ стрела отдавна да е ударила право в сърцето силуета на летищия в мокротата фазан... Всичко това се завърта бавно във въображението и се изтегля назад заедно с посивелите горички, забулени в дъжда, мокрите ниви, студените водни огледала из нивите, оголените дървета с унила птица в клоните, купите царевичак и т.н. На гарите се чува как дъждът барабани по тенекиения покрив на вагона. Оня с късите ръчички се оживява в своя ъгъл, пита коя гара е, един от високо подстриганите отваря прозореца, провира се навън, гледа наляво и надясно и обикновено отговаря, че влакът е спрял или далече - от гарата, или я е отминал. "Ами че попитай де!" - казва оня от своя ъгъл и тогава високо подстриганият се сеща да пита някой тичащ под дъжда по перона. Оня му казва нещо тичешком, на което тоя клати глава и затваря прозореца с думите: "Каза нещо, ама какво, нищо не му се разбира!" Понякога гарата се оказва, че е от другата страна на влака, тогава няма дори кой да бъде попитан.

Всичко това е още в началото на нашето пътуване. Постепенно все по-рядко и по-рядко се интересуваме на коя гара е спрял влакът, мисля даже, че преставаме да обръщаме внимание и дори не забелязваме, че от време на време влакът спира, дъждът барабани по тенекиения покрив, но глухо, качват се пътници, правостоящите в коридора се раздвижват, оня с канадката нахлува в нашето купе, разбутва ни, пак излиза навън, затръшвайки вратата, без да се обръща. Бебето, положено между жената и войника, продължава да спи.

То е повито като пашкул. Личице не се вижда, само едно сбръчкано челце. Върху бялата капица жената е зашила стъкло синьо мънисто против урочасване. Колкото пъти онзи с канадката нахлува в купето ни, толкова пъти жената поглежда към своя пашкул. Погледът ѝ ие изразява тревога, по-скоро жената гледа да не би бебето да се събуди. И когато войниците се сменят - единият да влезе, а другият да излезе в коридора да караули, тя пак поглежда пашкулчето и сбръчканото челце дали няма да се размърдат. Поглеждам и аз над рамото на войника и ако жената понякога се опита да оправи тензуха пред личицето, то освен челото виждам да се открива и носле, голямо колкото копче. Мога да кажа, че туй бебе е колкото една попова лъжичка, не по-голямо, но изглежда набъбнало благодарение на пелените, на повивките и на синьото вълнено одеяло. Майката е млада, възпълна жена, кестеняви скулуфи се спускат покрай ушите ѝ. Усмивката ѝ е стеснителна, обаче очите ѝ гледат много внимателно. Това е поглед на жена, която умее да слуша, когато човек говори насреща ѝ. Внимателният поглед и стеснителната усмивка я правят приветлива. Тя е от типа жени, които народът нарича домашен хляб. Ето този домашен хляб, бухнал, с лек загар, съдбата прати в мечата ни бърлога и благодарение на него мога да кажа, че пътуването ни е сравнително добро въпреки мокротата, студа и навалицата.

Като изключим стареца, който недовижда въпреки изпъкналите стъкла на очилата, иззад които надничат уголемени сини зеници, то всички останали поглеждат към жената, както лисицата поглежда към гроздето. Освен че я попоглеждат, те се и закачат с нея. На закачките тя отвръща внимателно, без да изтрива от лицето си стеснителната усмивка. Свободна е в държането си, личи, че е човек, който се е мешал с народ. Най-активни в закачките са двамата високо подстригани, подир тях иде седналият насреща ѝ с възкълбите ръчички и чак на края двамата войника. Поизвива си врата от време на време и онзи с канадката, гдето стои в коридора и гдето влиза в купето ни, когато трябва да мине някой пътник, натоварен с много багаж. Като си поизвива врата, той гледа отгоре жената,

мъчи се да надникне в пазвата ѝ. Дали тя забелязва това, или не, не мога да кажа. В тия работи жените не само че са по-хитри, но са и по-умни от мъжете, затова се отказвам да гадая каквото и да било. Мога само да повторя, че присъствието в нашето купе тъкмо на тази жена правеше пътуването ни поносимо.

Човек може да пропътува България от единия до другия край, като попадне в купе с неприветливи спътници - един спи или дреме, скрил наполовина главата си във вдигнатата яка на палтото, друг чете книга, трети събува обувката си, за да починели краката му, и лагодарение на това изгонва половината пътници в коридора, четвърти се мъчи да привлече вниманието към себе си с просташки вицове, понякога се случвах жени, които през целия път развиват нещо в skutите си и все ядат, ядат, издувайки бузите от едната и от другата си страна. Имал съм много пъти такива случаи, казвал съм си обикновено, че бог ни е събрал от кол и от въже, и утешението ми е било да изляза в коридора и да прекарам там остатъка от пътя, правостоящ, загледан в бягащата природа край влака. Но човек може да пропътува България от единия до другия край, като попадне и в купе, натъпкано с дружелюбни пътници, охотно той се включва в разговора и съм имал много случаи в живота си, когато, слизайки на крайната гара, съм виждал хората да се разделят едва ли не като роднини и най-близки приятели. Всякак е бивало. Сприятелявал съм се на бърза ръка и с цигани. Циганинът е много любопитен човек и щом той види, че се връщаш от лов, че си мокър като кокошка и с празна раница, то веднага ще ти изкаже своето съчувствие, а ако са неколцина, то всички ще ти изкажат съчувствието си, после ще те питат колко пари струва пушката и ако кажем примерно, че струва двеста лева, те всички ще си дадат крайно учуден вид, че с пушка от двеста лева бяхташ толкова много път и в това мокро време, за да удариш заек за два лева! А може и да не удариш! Въобще циганинът умее да проявява съчувствие като спътник във влака. Обаче това съчувствие свършва мигновено, щом влакът стигне гара Подуене, защото циганите изчезват по най-тайнствен начин. Чуваш ги как си подвикват с други от съседните вагони и докато изброиш до три, вече ги няма... Обикновено настигах циганите при плацата за таксите. Те първи окупирваха всички свободни таксите, натъпкваха се в тях и почти без изключения поемаха групово към Съдебната палата, за да проверят да не би случайно, поради грешка или недовиждане, държавата да съди някой циганин. Милите ми те, колко пъти съм ги наблюдавал как се вълнуват и шумят, докато такситата едно по едно потеглят към Съдебната палата, метейки сърдито с чистачките си сивия софийски дъжд!...

...Единият войник смени другия войник. Влезлият от коридора сви тъй силно раменете си, че сухожилия, мускули и лопатки изпукаха. Той се облегна назад и като вторачи поглед в жената, в опънатата ѝ шия и в усуканите руси скулуфи покрай ушите и шията, въздъхна дълбоко. Жената усети погледа и въздишката, хвана с два пръста венчалния си пръстен и почна да го върти, както се върти безконечник. Тя се държеше за венчалната си халка, както удавникът се държи за сламката. Свенливата ѝ усмивка върху лицето се стопи, обаче свенливостта върху лицето остана. В тоя момент пред очите ми изникна босоного момиче, циганче, на осемнадесет или на деветнадесет години, обуло на бос крак стари калеври. И то имаше свенлива усмивка подобно на жената в купето. Обаче само туй в него беше свенливо. Всичко останало бе страшно. Бяхме заедно с писателя Дончо Цончев, на когото виках понякога Ах Симеон!, залутани на гара Верила; по-точно пресичахме района на гарата, тогава се строеше двойна железопътна линия, искахме да се прехвърлим откъм северната страна, да търсим там диви парици. Аз не помня точно как беше облечено момичето, може би бе облечено в нещо сиво, защото никакво цветно петно не е останало в съзнанието ми, нищо красиво нямаше върху себе си това мургаво скитниче. Даже старите калеври, обути на бос крак, му бяха големи. Изглежда, че то не обръщаше внимание на дрехите си, не знаеше силата си. Очите му ни прегазиха като два тежки воденични камъка, смазаха ни между насмолените траверси. Мургавата шия на момичето се събираше в овален мургав улей, плъзнахме се по стените на този овален улей и пропаднахме из широките гънки на дрехите, както се пропада, кога човек се плъзне безвъзвратно по стените на пясъчен часовник... Така пропаднахме и се изгубихме ние в тези подвижни мургави пясъци. Момичето си отнесе калеврите между двете железопътни линии, само от време на време се обръщаше да ни погледне. Без да си кажем каквото и да било, ние вече вървахме с пушките между двете железопътни линии подир момичето и ако в тоя момент се зададеше влак, можеше да ни помете, без да разберем и усетим, защото веднъж вече бяхме пометени. Такава красота, обута в износени стари калеври, аз никога преди не бях виждал, а и едва ли до края на живота си ще видя. То веднъж се среща такова нещо в живота и човек до края на живота си не може да разбере истина ли е било то,

или не. Мога само да кажа, че двамата бяхме в състояние да вървим, без да се спираме, докато и това мургаво същество върви пред нас, и се обръща през рамо да ни погледне, да ни доубие, да ни досмачка ли, да поддържа магията ли, хипнозата ли - или всичко това, взето заедно. Ако туй момиче се спреше и поискаше от нас да взривим идващия от далечината влак, то ние мигновено щяхме да го направим. То обаче не поиска нищо от нас. Освен че ни рчзвълнува дълбоко и страшно, тъй че човек чувства как кръвта шупва в тялото му и се сгорещява, то нищо друго не поиска, ами като видя, че влакът със свистене приближава, отби се встрани - то вляво, ние вдясно - и щом влакът отмина, видяхме го как изчезва посред няколко кирпичени къщи и проснато сиромашко пране върху телове. Оттам се виеше дим, няколко кучета излязоха, за да ни лаят, показаха се сополиви деца да видят какво има, замериха с по няколко камъни кучетата, те изскимтяха и се пръснаха между прането и кирпичените къщички. Това бе някакво блатно обиталище, временно, тогава тук още се дострояваше фабриката "Верила", наоколо бяха разхвърляни железни, пирони, дъски, части от скелета, ровове имаше, кални ями, проскубано беше всичко, смачкано, мокро и никакво. И ето тъкмо тук, в това блатливо обиталище, посред кирпичича, калта и мокротата е трябвало да се търкулне тази мургава перличка, която за няколко мига само ни накара всеки вътре в себе си да се повдигне на пръсти. Колко ли перлички се търкалят ей тъй из този живот, един дявол само може да каже!... Спряхме се ние с Ах Симеон!, запушихме и си казахме, че ако сме човеци, ще тръгнем подир това. Обаче не бяхме, изглежда, ние човеци, ами бяхме опитомени диванета, защото, като пушехме цигари с филтър и кашляхме, възвихме да продължим по пътя си към онова - т.е. към дивите патици. Един истински дивак веднага щеше да тръгне подир момичето и да пропадне и потъне той в мургавия часовник на времето, който започваше примамливо от края на шията и се криеше в широките гънки на пазвата. Обаче казвам, че ние не бяхме диваци, ами питомни диванета. Защото какво е диването, ако не е то дивак, който се е научил да чете и да пише, знае таблицата за умножение, пуши цигара с филтър и е като грухано жито, огрухано яко в чутурата на живота. Ето, тъкмо такива огрухани диванета бяхме ние! Ах Симеон! плю, рече ми: Плюй и ти! - попитах го защо да плюя и аз, а той си замълча. Той плюе, защото мисли тайно, че като пуши и плюе, няма да го хване язва, а аз като пуша и не плюя, ще ме хване. Мисли, че не зная за тази му тайна, и мълчи, а аз зная за нея и също мълча. Постояхме, обрамчили пушките, после дадохме гръб на блатливото обиталище на нашата млада магьосница и тръгнахме към онова, гдето е само гълове, локви, камъш, комари, жаби, попови лъжички, засолени почви, свирепи химически съединения, източвани тайно и нощем от фабриките, и тук, и там понякога ще се случи да излети дива патица. Не само богатата в този живот са разпределени несправедливо, но и красотата също тъй е разпределена несправедливо. Колко ли женски свят е ограбен и ощетен за сметка на красавицата с калеврите? Всъщност достатъчно е един поглед само да хвърлим наоколо, за да видим колко много е женската градобитнина. Тази градобитнина е все за сметка на нещо и на някого друго...

Докато във въображението си ходих до гара Верила и подир циганчето с калеврите, оня с канадката пак се набута в купето ни, някакви хора минаха с два денка по коридора, денковете отминаха, човекът се заизмъква навън и тръшна силно зад гърба си вратата. Щом вратата се тръшна, пътникът с възкърсите ръчички и с половин чело подскочи в своя ъгъл и завика: "Аах! Аах! Ах!"

Какво се бе случило?

Оня с канадката, като дръпва вратата, взема, че с нея прищипва ръката на пътника, седнал срещу жената в ъгъла; по-точно прищипва пръстите на ръката му. Като подскочи, той веднага избута вратата до края, притисна едната си длан до гърдите, почна да разтрива пръстите, гледаше ги ту от едната, ту от другата страна с такъв ужас, сякаш всеки миг някой от късичките му възпълни пръстчета можеше да се откъсне, и да падне на пода. Той дори опита с подръпване дали някой пръст няма да се откъсне, обаче не би. Това, от една страна. От друга страна, още щом скочи и избута вратата до края, почна веднага да ругае оня с канадката:

- Къде гледаш бе, а? Къде гледаш? Я гледай как ми съсипа ръката!

- Че аз въобще не те гледам - му каза оня с канадката по най-пренебрежителен начин и запали цигара.

- Ааа, и пушиш, нали! Не гледаш и пушиш! А че тука има майка с дете и че в това купе не се пуши, тебе не те интересува, нали. И като затваряш вратата, също не те интересува! Ами че ти ми съсипа ръката бе, я виж какво направи от ръката ми! Ами че аз с тази ръка си изкарвам цял живот хляба, че тая ръка ме мене прехранва! Знаеш ли ти, че тая ръка аз даже не съм я и наранявал, ето,

може да се каже цял живот и как мога аз да си позволя да я нараня или осакатя по някакъв начин, когато тя ме мене прехранва. Нали ако аз я нараня или съсипя, няма да има с какво да се прехранвам! Ама че народ се навъди! Като че ли конски капаци са турили на очите му, та ни вижда, ни нищо!... Да ми съсипе ръката, значи! Аз тая ръка я гледам като зеницата на очите си, тя цял живот мене ме е прехранвала!

- Извинявай! - каза троснато онзи с канадката, даде му гръб и повече не се обърна да погледне към нашата бърлога.

Пострадалият от вратата седна в ъгъла си, но не можеше да си намери място, ами постоянно се въртеше и кошкеше като квачка в полог. Старецът си нема работа да попита има ли кръв. Оня веднага се оживи:

- А, остана да има и кръв! Че то ако имаше и кръв, аз човек тогава пребивам!

Жената насреща му се засмя. Бебето се размърда, проплака, тя го взе в скута си, полюлявайки го леко.

Старецът възрази, че не се пребива така лесно човек само за туй, че е прищипнал ръката ти, и попита потърпевшия защо си е пъхал там ръката, след като вижда, че може да се прищипне. Той поне няма перде на очите и вижда, че щом тури там ръката си, може да я прищипнат.

- А той къде гледа? - попита потърпевшият, без да спира да разтрива ръката си. - Ако жената бе тръгнала да излезе навън с бебето и в тоя момент дръпнат вратата, то може да се съсипе бебето и после кой, жената ли ще е виновна, или тия отвън, дето ни поглеждат, ни нищо, ами само пушат и стоят като че с конски капаци на очите си. Те, значи, не трябва да гледат, така ли?

- Знам ли - рече старецът и като се замисли, додаде: - То и само да поглеждаш не иде, човек не може непрекъснато да поглежда. През войната аз имах набор, много добър човек, но навик лош имаше, все иска да поглежда от окопа какво има отпреде ни. Казваме му да не си показва толкова често носа навън, ама нали пусто дяволът си няма работа, та като се надигаше постоянно от окопа и поглеждаше, един ден бръмна куршум и го удари. На място остана.

Един от високо подстриганите се изправи и предложи на пострадалия да почерпи, тъй като се бил отървал съвсем леко. Другият до него също стана, стана и войничето, подбраха и моя милост и тръгнахме ние през навалищата из коридора да търсим къде има бюфет във влака. Към нас се присъедини и другият войник, та станахме петима. Високо подстриганите се шегуваха, че пътникът с прищипнатата ръка сигурно дълго ще си оплаква ръката, затова е добре през туй време ние да се почерпим в бюфета.

Бюфетът се стопанисваше от железопътни ресторанти и спални вагони, доста изоставена работа, лошо стопанисвана, и тя като мечта бърлога. Продаваше се газирани пелин, произведен в гара Костенец, който те удря право в главата още на втората глътка и те понася заедно с влака из дъждовната и прогизнала Тракия. Мисля, че в Костенец не знаят дали лозата е еднокопитно или двукопитно животно, обаче произвежда Костенец газирани пелин, та пушилка се вдига и с жспе ресторантите и спални вагони кръстосва цяла България. Като поизправихме на бърза ръка главите с газирани пелин, ние поехме обратно из вагоните да търсим своето купе. Водаха ни двамата високо подстригани, говореха те на висок глас, пробиваха път в навалищата доста безпардонно. Така ние и в купето нахлухме. Жената държеше бебето в скута си, за това се бе освободило допълнително място и този път в купето влязоха и двамата войника. Оня с половината чело и с пострадалата ръка говореше на жената и па недвиждащия старец:

- Какво друго има човек на този свят и на какво той се крепи, ако не се крепи на двете ей ръце? Без тия две ръце той ще умре гладен, като въшка ще пукне! За това и човек се грижи за ръцете си, пази ги да не ги осакати и да ги доведе до инвалидност...

Прекъсна го един от високо подстриганите, тоя, дето седеше до стареца. Той бе вторачил в жената очите си, забулени от мъглата на газирания пелин.

- Човек с ръка може и да погали. Ти искаш тия ръце само да те прехранват и гледаш ти на тях като на два работни вола. Че може ли ръцете на човека да бъдат само волове и само да го прехранват? Ръцете могат и да помилват, да погалият, бебе да изкъпят например, да го повият, да му се порадват. Човек като опипва с ръцете си, то се и радва. Той не опипва само с очите си.

Неговият приятел рече: "Очи пълни, ръце празни!" - и се засмя. Очите му съпю тъй се забулваха в мъглата на газирания пелин и ги направляваше той съвсем очевидно към жената с бебето. Бебето лежеше в скута - малко и тихо пашкулче. Майката бе прендръпнала така тензуха, че се

виждаше само моравото челце. Понеже бяхме сипали малко пелин в себе си, той, изглежда, вървеше по жилите, кипеше в тях и шумеше като всяко пенливо нещо. И разговорът постепенно стана шумящ и пенлив и се насочи той съвсем определено към жената в купето. Бях споменал по-преди, че тя седеше в нашата натъпкана меча бърлога подобно домашен хляб, бухнал, с лек загар. Газираният пелин шуми в жилите, шуми из тъмните гънки на мозъка, глад някакъв витае из купето, сякаш всеки иска да се пресегне към хляба. По очите се разбира това, погледите са станали по-настойчиви, по-опипващи. И шегите стават постепенно солени, боя се да не загубее изведнъж всичко в тая спарена и студена бърлога. Жената продължава да се брани спокойно със свенливата си полуусмивка, продължава тя да оглежда всички ни с внимателните си дълбоки очи. Изглежда, че е свикнала на мъжки закачки. Красивата жена е като къпината, колкото пъти минеш край нея, толкова пъти ще се закачиш за нея. Мисля, че не на прозореца, а на жената трябва да пише: "Не се навеждай навън!", защото като се наведеше човек повече и надникнеше в очите му, можеше там да потъне!... Но никой там не можа да потъне, нито пък да потъне в русите пазви, защото бебето се разплака много силно. Жената го подруса в скута си, то обаче продължи да плаче, старият с пердето на очите попита: "Да не е гладен юнака и да иска той да бозае?" Жената отмахна тензуха, откри личицето. То се бе сбръчкало цялото, мораво от усилие; действително бе колкото една попова лъжичка в пелени и със стъклено мънисто на шапчицата против урочасване.

Докато да се усетим или съобразим всички ние в купето, жената спокойно разкопча блузката си. Цък, цък, цък! - рекоха ситни металически копчета, като се обърна малко на една страна, за да е по-удобно за бебето, майката извади спокойно едната си гърда и започна да го кърми. Едро и богато беше всичко в тази жена, спокойно и пълно с уют. Бебето потъна в уюта, скимтейки от удоволствие.

В нашата меча бърлога настъпи тишина. Пръв млъкна она с премазаната от вратата ръка. Макар че млъкна, той все още мърдаше нацупените си устни, навярно продължаваше да говори наум как тая ръка него го е прехранвала. Извъртя той главата си с половин чело и се загледа в прозореца. Постепенно един по един ние всички се обръщаме към прозореца, дори и старецът с изпъкналите стъкла на очилата обърна очилата си към прозореца. В стихналата меча бърлога се чуваше само тихото скимтене на поповата лъжичка. Никой повече не погледна към майката и мисля, че газираният пелин престана да шуми из жилите и в тъмните гънки на мозъците ни. Всички до един гледахме прозореца, ама с такъв голям интерес и напрегнатост, сякаш зад него се виждаха картини от второто пришествие или самият задгробен живот надничаше отвън и ние така силно и глупаво се вторачвахме в задгробния живот или във второто пришествие, че да можем да видим всичко до най-малките подробности.

Уви! Ни задгробен живот, ни второ пришествие!... Навън продължава да вали, по мръсното стъкло се сцежда вода, край нас бавно се завъртат и се изтеглят назад посивели горички; забулени в дъжда, мокри ниви, студени водни огледала, някое оголено дърво с унила птица в клоните, купи царевичак, железни стълбове на далекопроводи и никъде ни един човек. Двете овехтели пердета с щампите на БДЖ се поклащат от двете страни на прозореца. На фона на тази подвижна картина се отразяваме неясно в стъклото и ние, пътуващите в купето. Струва ми се, че заприличваме на завръщането на блудния син. Преди години гледах икони в криптата на храма "Александър Невски", там много силно впечатление ми направи една икона, наречена "Завръщането на блудния син". На иконата бяха изобразени двама пътника, боси, крачолите на панталоните им бяха високо над глезените, небръснати бяха и двамата, изпаднали като битолски просяци. Те вървяха през пясъчна пустиня, пустинята бе сива, небето също сивееше, а и дрехите им бяха сивкави. Аз и досега не мога да кажа кой от двамата бе блудният син... Ето това ми напомни нашето неясно отражение в мръсния мокър прозорец, докато майката кърмеше сумтящата попова лъжичка. Ние всички до един бяхме като завръщането на блудния син и се носехме с нашия тенекиен вагон и с целия тенекиен влак през прогизналата от дъжда Тракия към Голямото село София. И никой не намери кураж в себе си да се обърне назад да погледне майката, кърмеща своя малък бозайник, ами залепнахме ние върху мръсното и мокро стъкло на прозореца, вторачени в отраженията си и оглупели като бозайници!

НОЩНА ПАША

Всеки ден ходя в гората, през цялата зима ходих въпреки студа, а и през пролетта също тъй ходя, кога сам, кога придружен от натрапчив спомен или пък с някоя бедна мисъл в главата, тъй сива и неугледна, че с дни наред я мъкна, без да успее да примамя с нея друга мисъл, за да се съешат двете, да се оплодят, та дано се роди нещо от тях; понякога ми се струва, че дори охлюв с охлюва тъй бавно не се съешват, нито костенурката с костенурка!

Но какво да се прави, като е бедно наоколо ми откъм мисъл? Като е бедно наоколо ми откъм мисъл, то пък е богато откъм, картини. С всеки изминат ден паркът се оживява с народ и с пилета, бавно, но властно, всичко се раззеленява, нежна трева никне, особено на припечите, дърветата бързо се покриват със зелена шума и при тихо време може да се чуе как мъзгата шепне в подкорията им. В такова тихо време дори; кълвачът се смълчава, заслушан в шепота на мъзгата, и ни веднъж не посегва да удари с клюна си по някой клон. Дървото изцяло е съсредоточено в себе си, сякаш казва на кълвача: "Не смей да чукаш на вратата ми!", и кълвачът, като горски човек, разбира предупреждението и цялата заетост на дървото, затуй не чука на вратата му. За разлика от кълвача, ако мине човек, то той ще почука въпреки предупреждението. По същия този начин, ако човек види, че на някоя стена пише: "Не пипай!" или "Пази се от боята!", то той веднага пипва с пръст, за да се убеди дали написаното е истина, и щом се убеди, че е истина, започва първо да ругае стената, после ругае прясната боя, подир боята наругава надписа и най на края наругава себе си... Но нека продължим с картините.

Езерото с патиците, което през цялата зима бе сухо и без патици, отново е напълнено с вода и из него плуват патици. На малкия остров в езерото се прокрадва желязна лисица, турена там да плаши патиците. Но патицата нали е същество глупаво, като поплува и се погмурка в езерото, излиза спокойно на острова и застава досами прокрадващата се желязна лисица да почисти и да подреди перата си. В съботни дни виждам бригадир-съботници да копаят и да почистват ланската шума. Една част от шумата се извозва нанякъде, другата част се струпува на камари зад астрономическата обсерватория. Отдалече тези камари напомнят камилско пладнище, все едно че едногърби и двугърби камили са налягали да преживят покрай зелената трева и покрай дърветата. Като гледам как бригадирите работят с греблата, с копачките и с лопатите, виждам колко е несръчен градският човек и как постепенно се отдалечава на стотици и на хиляди светлинни години от простите сечива за работа... Често в клоните на някое дърво ще открия малко птиче с кафява шийка, нежни тонове изтръгва птичето от себе си, превърнато изцяло в кънтящ инструмент. Недалеч от него, скрито в гората, му отвърща друго птиче, също тъй превърнато в кънтящ инструмент за звуци, наричани птичи трели. Най-много тия птичета се срещат в "Крумова кория". "Крумова кория" се намира на юг от астрономическата обсерватория, след като се премине ревящата автострада с нежното име алея Яворов. Малко странно звучи това кория в градския парк, но горските специалисти са нарекли това парче гора именно кория, за която цел са турили и надпис, за да може грамотният човек да прочете.

Ден подир ден пролетта все повече и повече завладява всичко, не отминава ни най-малката земна пукнатина. Под клонатите дъбове може да се види как никнат млади дъбчета с по три-четири листица. Те за първи път никнат. Изскубнете ли такова дъбче, ще откриете как досами корена му продължава да стои на стража корубата на жельд. Тези жельди катериците през цялата есен мъкнеха и заравяха в земята, за да има какво да ядат през тежката зима. Но не можах те да изядат всичко или не всичко заровено в земята намериха, защото тези плахи животинчета заравят жельдите наслука и ги търсят също тъй наслука под дъбовете. По този начин, освен че се прехранват, катериците вършат и полезна работа, защото засаждат жельди. Наблюдавал съм как кучета и деца се втурват срещу катерицата, щом я видят, че е слязла на земята да заравя жельд. Животинчето тъй бързо скрива жельда в земята и тъй енергично се мятва в първото дърво, че деца и кучета ни веднъж не успяха да го догонят. И ни веднъж не видях деца да намерят скрития жельд, колкото и дълго да обикаляха и да ровеха с пръчки земята. Добродушните кучета се отдалечаваха по пътя си, придружавайки своите стопани, злонравите оставаха по-дълго време под дърветата, като облайваха катерицата.

През втората половина на зимата в парка се появиха отнякъде скитащи кучета. Те се прокрадваха през гъстите храсти, гледаха отдалеч хората с един странно гузен вид, сякаш току-що бяха бити, и ако се случеше някое от тези кучета да пресече алея, то притичваше бързо през нея с подвита опашка, очаквайки всеки миг да бъде замерено с камък. Това продължи и през месец март. Денем скитниците се криеха в гората, но привечер, с настъпването на здрача, се появяваха покрай алеите, загледани жадно в хората. Не зная дали се взеха мерки за тяхното преследване и изстребване. Забелязах само, че през месец март в парка се появиха надписи, предупреждаващи собствениците на кучета да разхождат кучетата си само вързани. Това продължи близо месец, всеки стопанин водеше кучето си вързано за ремък или синджирче. Лека-полека предупредителните надписи изчезнаха (мисля, че ги крадяха вечер в тъмното), постепенно почнаха да се изгубват и скитащите бездомни кучета. Сега в целия парк няма нито един надпис и всеки разхожда кучето си тъй, както си иска, без страх, че ще пресече пътя на скитащо куче. Бездомниците са се оттеглили много навътре в здрачната гора, само вечер, когато замъждукат електрическите лампи в парка, може да се види как притичва подобно на привидение кучешка сянка и се слива тя мигновено с тъмнината, после на осветеното място с лай се появяват силуетите на няколко кучета, загледани в тъмното. Докато те стоят и облайват мрака, невидимите им стопани ги викат глезено-заканително: "Трезор!", "Диана!", "Цезаре!", или пък от тъмнината някой ще изсвири призивно и пронизително, избрал това свое изсвирване за кучешка парола. По-нататък ние пак ще срещнем тези кучета в тъмнината, за да ги видим как настървено облайваха коня, без да обръщат внимание на кучешките пароли. Но нека преминем към коня.

За първи път видях неговите следи в зелената трева отвъд астрономическата обсерватория. Тук конят бе пасал нежната трева, копитата му бяха потънали дълбоко в меката и мокра пръст. Той бе дошъл откъм алеята при астрономическата обсерватория, бе опасал наполовина зелената трева, другата половина бе изпотъпкал, подир това се бе спуснал по слабия наклон да пресече бумтящата и димна автострада. Следите от копита можеха да се видят при сухата чешма, зад автострадата, продължаваха по една от алеите към "Крумова кория", там се смесваха със следи от кецове, от туристически обувки, грайфери на велосипедни гуми и колела от бебешки колички, тук-таме се виждаха отпечатъците от меки кучешки лапи, докато на края всичко така се смесваше, че трудно можеше да се разбере кое е следа от копито, кое кучешка лапа, кое туристическа обувка.

Това, че в парка някой бе пасал своя кон, ме озадачи. Пашата не бе кой знае колко богата, за да може стопанинът на коня да разчита, че животното ще се нахрани с тази нежна и слаба трева. Изключено бе това да е скитащ кон, каквито бяха скитащите бездомни кучета. Конят е бил доведен на това място от човек, бил е вързан за близкото дърво и докато е обикалял наоколо, той е опасал цялата трева. Мястото бе избрано добре, това е едно от припечните места в парка, там тревата първа пониква. Вечерно време тук много рядко минаваха хора, особено сега, когато половината алея бе задръстена с камари суха шума. Много от електрическите лампи са изпотрошени, в тях гнездят врабчета, както се вижда, мястото е съвсем удобно човек да изведе нощем коня си на паша. Може би този човек бе конекрадец, затуй извеждаше коня на паша, ползувайки прикритието на тъмнината.

Не можех точно да си обясня защо, но още щом видях отпечатъци от конски копита в парка, те ме заинтригуваха извънредно силно. През тази пролет темата за коня често кръстосва пътя ми: в театъра се играе английската пиеса "Еквус" (конят), наскоро прочетох стихотворението на Първан Стефанов "Конят", отпечатано във вестник "Литературен фронт", телевизията на два пъти излъчи "Сини коне на червена трева" и "Историята на един кон". Елисавета Багряна приветствува хан Аспарух, който влезе на кон в историята. Във връзка с хиляда и триста годишнината от основаването на българската държава все по-често и по-често срещам в печата летящи конници, които кръстосват като совалки из историята, разнасят конски тропот из средновековните калдъръми и след като изтрополят през историята, виждам ги как на групи или поединично тия конници понасят своите послания към бъдещето. Но това е само литература и графика навярно, затуй поетът Димитър

Методиев се оплаква, че не може да намери една конска подкова, за да я покаже на сина си. И ето че тъкмо в тази литературна ситуация, когато конят е само в нашето въображение, в спомените ни

и в историята, изведнъж аз откривам в парка между астрономическата обсерватория и гората ярки следи от кон. Реални следи, дълбоки следи и съвсем пресни.

Още в самото начало бях казал, че ходя всеки ден в гората. Сега това ми даваше възможност да следя и да наблюдавам целия район отвъд астрономическата обсерватория. Много вярвах, че до ден-два ще разбере кой води тук коня си на паша. За ден-два обаче не стана, ами се мина цяла седмица. Продължавах да ходя всеки ден, и сутрин и вечер, но повече следи от коня не намерих. Едва в края на седмицата една сутрин видях, че конят бе идвал отново. През деня работници от парка подпалиха сухата шума, тя повече димеше, отколкото да гори. Това камилско пладнище припламваше лениво и се забулваше в дим, из него се лутаха работници, ръчкаха с дълги пръти шумата с надеждата, че ще лумне силен огън, но влажната шума тлееше и димеше тъй бавно, сякаш имаше намерение да гори през цялата пролет. Този пушек съвсем прогони хората от района. Кой откъде се зададеше, щом видеше, че пуши, веднага се връщаше назад. Хората, изглежда, четяха вестници и знаеха, че пушекът е канцерогенен, затова бягаха от него, както дяволът бяга от тамяна. Аз обаче не бягах, надявах се, че онзи човек тъкмо сега ще почне да води тук редовно коня си, за да използва прикритието на пушека.

Той обаче изглежда, че беше извънредно предпазлив, водеше тук своето животно само като падне мрак. Когато в края на седмицата видях, че конят бе идвал отново, вечерта тръгнах пак към астрономическата обсерватория. В парка имаше малко хора. Разпръснати двойки влюбени седяха на най-осветените места. Влюбените се боят от тъмнината, макар че като се целуват, си затварят очите и нищо не виждат пред себе си, затова мисля, че едва ли някоя влюбена двойка ме е забелязала. Имаше и неколцина собственици на кучета, те бяха пуснали от каишките своите кучета и можеше да се чуе оттук или оттам как някой тихо подвикваше: "Цезаре, тук!" Кучетата изтичваха напред, връщаха се към своите стопани, вървяха известно време с тях, после с лек тръс се отдалечаваха, губеха се в тъмното, появяваха се внезапно с тихо скимтене, колкото да се обадят на стопаните си, и пак продължаваха да щъкат из парка, ту чезнейки, ту появявайки се на електрическа светлина. Някои с рев и квичене излетяваха от тъмнината, притискаха се към господаря си, господарят им се навеждаше, говореше им тихо и успокоително, а разтрепераните кучета продължаваха да се притискат и да гледат към тъмнината. Горките градски кучета! В какви ли не стресови ситуации изпадат в града, в градските градини и в парковете! Това е, мисля, причината много от градските кучета да имат гузен вид, да се чете плахост в очите им, да бъдат меланхолични или пък крайно злонрави. Една голяма част от тези кучета изпитват страх от гората.

Още щом наближих астрономическата обсерватория, в носа ме удари острата миризма на пушек. Продължих да вървя, излязох на широката алея, тя цялата бе скрита в дима от подпалените камари суха шума. Из дима се виждаха да припламват жълтите езици на огъня, те ту се покатерваха върху сухите гърбици, ту се спускаха и гаснеха мигновено, за да се появят в следващия миг и да затанцуват върху някоя съседна гърбица. Мокрота и влага се прокрадваше отвсякъде, за всеки случай бях взел със себе си чадър. Беззвездно прихлупено небе притискаше гората. Тръгнах из дима покрай подпалената шума, на някои места димът се разпокъсваше и откриваше осветената автострада. Но само за миг. Димната завеса скриваше бързо и плътно автострадата. Сред този дим и припламващия огън най-напред видях човека. Той стоеше край няколко дървета, гърбом към огъня, загледан в нещо пред себе си или замислен за нещо. Фигурата му беше леко прегърбена, ръцете изглеждаха удължени. Очевидно това бе стар човек. Помислих, че е каруцар. Беден човек, който по принуда води вечер късно коня си да пасе от забранената трева на парка... Господи, какъв конекрадец можеше да бъде той!

Ето това си помислих и порових с чадъра шумата пред себе си, дано пламне. Тя пламна като фугас, тъй че се дръпнах бързо назад и крайно разочарован реших да тръгна по обратния път към дома.

И тогава видях коня... И изтръпнах!

Това бе крилат кон.

Той едва-едва пощипваше нежната трева, крилата му бяха отпуснати върху тревата, стояха те като безжизнени. И ако конят направеше няколко крачки, крилата се тътреха по тревата от двете му страни, сухите им пера шумяха. Малко и неохотно пасеше. Забелязах, че по тялото му има стари рани, на места кожата бе охлузена и животното напомняше стар кираджийски кон. Димът от подпалената шума ту го криеше от погледа ми, ту го разкриваше наполовина, та при малко по-голямо напрежение на въображението ми се чинеше, че този крилат кон, макар и бавно и мъчително, започва да плува едва ли не посред дима и всеки миг очаквах да разпери старите си охлузени крила и да се понесе между дърветата и над гората.

Трудно мога да обясня на читателя какво преживях при тази гледка. За първи път в живота си виждах пегас. Сърцето ми се разтуптя силно, чувах как кръвта започва да шуми в жилите ми, съсредоточих се и аз като онуй дърво, което стоеше, заслушано в шума на мъзгата си и викаше на кълвача: "Не смей да чукаш на вратата ми!" Идеше ми и аз да извикам на сърцето си: "Не смей да чукаш така силно, може да подплашим пегаса!", но не извиках, зная, че сърцето никога не слуша човека, ами се измъкнах назад, за да се прикрия под ниски храсти. Димът изчезваше, тогава се разкриваше пред очите ми гола картина - умореният човек и умореният кон. Безкрайна тъга ме обгърна отвсякъде, подобно на тежкия и студен дим, нещо ме стисна за гърлото. Човекът, когото бях сметнал за каруцар, продължавате да стои гърбом към огъня, извади цигара и когато я палеше, криеше в шепите си пламъка на кибритената клечка. Ръцете му бяха големи, да не кажа огромни, като ръце на каменар от каменоломна или на ковач. Това бе някой изпаднал поет, който се възползваше от прикритието на тъмнината, за да извежда на паша своя пегас... Той тръгна към животното, прокашля се с дълбоката глуха кашлица на стар тютюнджия, хвана въжетото, което се поклащаше на шията на коня, и без да промълви ни една дума, дръпна въжетото. Конят трепна, разтърси тежките си охлузени и изпотрошени крила, те се раздвижиха като при земетресение, но тръпката по тях премина бързо и те останаха отпуснати върху тревата. Човек и кон тръгнаха да се отдалечават и тогава от другата страна на димната алея чух внезапния и неистов лай на кучетата, пуснати на свобода от своите стопани. Те бяха открили крилатия кон и с все сили го облайваха въпреки подвижванията. Между кучешкия лай се чуваше по някой човешки глас: "Трезор, тук!", "Диана!", "Цезаре!", пукот на горяща шума се носеше, суха кашлица достигаше до слуха ми - кашляше пушачът с коня, - сухо и остро шумяха изпотрошените крила на стария кон, който вървеше с наведена глава по петите на своя прегърбен стопанин и накуцваше леко.

Тъмнина и дим ги погълнаха. По едно време чух конски тропот, човекът и конят вероятно бяха стъпили на паважа. Това бяха само няколко такта от конски копита, като стих ми прозвучаха те, тайнствен и неразбираем. С някаква много тайна надеждица попоглеждах прихлупеното небе, дали там, над димната и тъмна гора, няма изведнъж да се появи хвърковатият кон и да превърне небето в приказка. Надеждицата припламна и изгасна, както сухите шумки припламваха и гаснеха в краката ми. От друга страна на дима кучетата продължаваха да облайват тъмнината. Изведнъж ми стана много мъчно, тежко и тъжно. Сякаш целият дим наоколо нахлу и се напласти в душата ми.

Мъчно ми беше за коня.

СКИОРЧЕТО

Видях го на път за сечището. Към сечището бе проправена широка пъртина от катъри, от шейни и от секачи. То стоеше на колене край пъртината, мъчеше се с джобното си ножче да оправи една отпрана каишка. Ските му бяха самоделна работа, дялани от букови дъски. Теслата доста грубо бе обрала ръбовете на двете буковини, така че откъм долната си страна те бяха заоблени. Този вид ски бе много разпространен в следвоенните години както в градчето Берковица, така и в селата край него. Селата бяха малко, самите те малобройни и бедни, скупчени едно до друго в тази сиромашка околия, каквато беше старата Берковска околия според административното деление на България от онова време. Навсякъде през зимата бащите дялаха с тесли от сурово буково или церово дърво ски за децата си. За каишки на тези ски се заковаваха обикновено широки ивици от нещавена свинска кожа. От снега свинската кожа омекваше, краката много дълбоко трябваше да се напъхват под кожата, за да може човек да се държи върху ските и да ги управлява.

Този вид ски бяха много добри бегачи.

Самите те изглеждаха тежки, тромави, недодялани и диви. Но в ръцете на малките скиорчета тия тромави и тежки парчета дъски с по една свинска кожа, закована с ръждиви пирони по средата им, се превръщаха в приказни снегоходки. Ако сега някой види подобни ски, няма да повярва, че това диво съоръжение е служело на децата и че е било възможно с тия две парчета дърво едно дете да се спусне по заснежения край-селски баир или по заснежена планинска стръмнина. Това бе привилегия само на децата, единствено те успяваха да опитомят неопитомяемите самоделни ски и да се спускат с тях по такива склонове, от които на възрастния човек му настръхват косите и му се вие свят. Лично аз ни веднъж не видях през живота си възрастен човек да успее да се спусне по детска пързалка с подобни ски. Възрастните се премятаха още в началото на пързалката, забиваха се в снега, а ските, носени от собствената си тежест, продължаваха да се спускат, вдигаха снежен прах отподире си и нерядко можеше да се види из някоя селска улица да се носят по пъртината изтървани ски с голяма скорост... Как децата успяваха да управляват тия свои снегоходи, си остава за мен тайна и досега. Почти всяко едно залепваше като бълха върху двете парчета дърво и нямаше сила, която да го отлепи от тях. Ако се случи дете да падне - а то се случваше, - ските му оставаха залепени за цървулките и чакаха юнакът да се изправи, да отупа снега от себе си и да го понесат отново по снежните склонове.

Ето такова бе и скиорчето, което с Петьофи Лудия срещнахме на пъртината за сечището. С Петьофи Лудия теглехме един тежък и празен каик по пъртината към сечището, там щяхме да кастрим и събираме клони и да ги свалим с каика в градчето за огрев. Петьофи бе мой съученик, викахме му Лудия само в негово отсъствие. Той много обичаше да рецитира "Лудият" от Петьофи, в негово присъствие всички му викаха само Петьофи. Респектиреше съучениците си не само поради своята физическа сила, а и заради обстоятелството, че носеше винаги във вътрешния джоб на палтото си барабанлия пицов с един куршум в барабана. За ония следвоенни години това бе страшно оръжие, то имаше върху нас хипнотично въздействие. Когато рецитираше стихове, Петьофи понякога тъй се въодушевяваше, че изваждаше и пицова и като го размахваше във въздуха над главата си, съвсем ни вцепеняваше. Извън рецитациите Петьофи бе добродушен и много нежен, душата му бе деликатна, крехка и наранима. Бяхме вир-вода и двамата от пътя, от тежкия каик, който теглехме подир себе си, и от неудобните дървени обуца.

Като разбрахме в каква беда е скиорчето с отпраната каишка и че с джобното си ножче няма да може да направи нищо, ние се заехме да му помогнем. Поточно Петьофи се залови с отпраната каишка, отвърза той брадвата от каика, извади с нея ръждясалите пирони, с помощта на брадвата ги изправи и започна да заковава каишката. В тия работи Петьофи бе много сръчен, нищо не му се опираше. Докато работеше, разпитваше момчето в кое отделение учи, знае ли таблицата за умножение, закъде се е запътило със ските и прочие. Момчето учеше в трето отделение, знаеше таблицата за умножение, бе тръгнало със ските си да види шампионите. То носеше фуражка, фуражката му бе привързана с шалче, за да не пада от вятъра, когато скиорчето започне да се спуска по стръмното, а и да пази ушите от изстиване, защото при спускането вятърът на този Берковски

балкан е тъй силен, че направо може да ти откъсне ушите. Дрешките на скиорчето бяха от домашен шаяк, бозови. Сетренцето му бе големшко, както бе прието в ония години да се шият дрехите на децата. Дрехите обикновено се шиеха големи, за да може детето в тях да расте на свобода, и ако започне първо отделение с едни дрехи, то те не трябва да му стесняват, докато завърши четвърто отделение. Бе обуто в свински цървули, подстригани с ножица само по краищата. Свинската четина върху долнището стоеше, благодарение на свинската четина цървулите траеха по-дълго време.

А що се отнася до шампионите, то не знаеше точно какво представляват, само бе чуло, че в Балкана са дошли националните шампиони по ски, че от няколко дни се подготвя за тях голяма пързалка в най-хубавата част на Балкана. "Писта, мойто момче, писта, не пързалка!" - рече Петьофи Лудия. По-късно той попита скиорчето дали и то не е тръгнало да се състезава. Момчето се засмя, подсмъркна и си призна, че отива да види, а не да се състезава. Чуло, че у тях всичко било фабрично. "Истина е" - рече му Петьофи. Ние седнахме на каика да изпушим по една цигара, пушихме и плюехме в снега, за да си придадем по-голяма важност. Всъщност така се и полага на момчета, които са в последния клас на Берковската смесена гимназия. Тютюнът е контрабанден, носим си го от село, него там го отглеждат контрабандно в кукурузите. Пушим и обясняваме на момчето, че у шампионите действително всичко е фабрично, че носят те ортопедически обуца, че ските им имат машинни приспособления, тъй че щом скиорът падне, то те автоматически се откачат от ортопедическите обуца и отхвъркват на безопасно разстояние. И освен това шампионите носят специално облекло и очила, шапките им са също специални, а не са те фуражки или каскети с превързани шалове и не се пързаят те с по една тояга между краката, както се пързая нашето скиорче, ами с две леки щеки, които държат с двете си ръце отстрани, за да се подпират и улесняват при вземането на завоите. Като слушаше всичко това, момчето постепенно засия и очите му заблестяха... Станахме ние от каика, Петьофи Лудия потупа скиорчето по едната бузка. "Това е положението, мойто момче!" - рече му и ние се разделихме.

Момчето намести хубаво свинските си цървули в каишките и помагайки си с тояжйата, се отби от пъртината и тръгна между буките към онази посока, където бе чуло, че ще се пързаят шампионите. Много бързо го изгубихме от очи.

Двамата с Петьофи помъкнахме нашия канк към сечището. Вървахме трудно, дървените ни обуца ужасно много се хлъзгаха. Това бяха обуца, военновременно производство, с ходила от буково дърво. Говореше се, че горнището им е от бизонова кожа, но мисля, че това по-скоро бе нечия груба шега, отколкото истина. Буковото дърво не се прегъваше, при сухо време тия обуца произвеждаха голям трясък по старите мраморни тротоари на градчето, а при снежно време те се хлъзгаха във всички посоки, та човек в походката си заприличваше на патица. Други обуца в ония купонни години почти нямаше, рядко ще се случи да раздадат гумени цървули. Освен тия букови обуца по селата се раздаваха маслини, американ и по някое парче плат.

Какво да се прави, като не можахме да живеем този пусти купонен живот по поръчка, ами го живяхме кое как дойде и все с надеждата, че един живот е, все някак ще го избутаме! Беднотата обаче никак не пречеше да се живее вдъхновено! Именно, тласкани от вдъхновението и от студа, ние с Петьофи бяхме помъкнали нашия тежък каик към сечището и наистина нямаше сила, която да ни отклони от нашия път - тоест от отъпканата от катърите, от шейните и от секачите пъртина. Сечището беше държавно, държавата бе осекла, което й е необходимо, но в него имаше още камари с хубави клони. Тъкмо с тези клони се топлеше беднотията на Берковица, като ги смъкваше било на ръце, било с шейни, било с катъри. Отдалече сечището изглеждаше богато, но когато пристигнахме там, то се оказа доста опоскано и трябваше да го кръстосаме цялото, докато съберем дърва за огрев. Окастрихме хубаво клоните, натоварихме каика, вързахме здраво дървата, защото знаехме, че обратният път е много стръмен, изровен, пълен с остри завои, които клечат иззад буките като турени нарочно капани, за да преобърнат натоварения каик и да пръснат из снежните стръмнини целия ни труд. Нашият каик имаше две стръки, тъй че ние и двамата сяяхме както еднакво да теглим, тъй и еднакво да задържаме. Всъщност повече сяяхме да задържаме, защото с малки изключения, и то съвсем близко до градчето, пъртината бе все наклонена. Имаше три или четири доста опасни наклона,

но се надявахме, че като запънем на пета с нашите дървени обуца, ще успеем да задържим и тежко натоварения каик.

Огледахме работата, смея да кажа, че я одобрихме. Всичко бе добре наредено, стегнато яко, най-отгоре върху дървата бе привързана и бляскаше брадвата, взета назаем от хазаина. Под нозете ни лежеше загубен в сняг градец, загулената в сняг гимназия, която вече толкова дълго се мъчи да ни одяла и личи, че ни е одялала сякаш с тесла. Загулено в сняг е и климатичното училище за слаборазвити деца, няколко къщички в покрайнините и недалече от тях самотен студентски дом. Домът дими с всичките си комини, в него са настанени ски-шампионите. Сещаме се с Петьофи за нашето скиорче и се питаме дали то успя да се добере до шампионите, за да ги види с очите си, или са се изпокъсали каишките му още по средата на пътя, докато броди през буките? На идване група слаборазвити поискаха да ги повозим с каика, там мястото е наклонено, повозихме ги, обаче при условие че като се върнем, те ще дойдат да бутат. Тук от сечището се вижда как слаборазвитите стоят на пъртината и ни чакат - значи, не са забравили.

Много зор видяхме, докато изтеглим натоварения каик от сечището на пъртината. Под снега се прикриваха пънове, плазовете се закачваха едва ли не на всяка втора и трета крачка, трябваше да бутаме встрани, да отместваме, да заобикаляме или да избутваме назад, но лека-полека се добрахме до отъпканата пъртина. Зимният ден е къс, слънцето бързо бе пропаднало зад буките, снегът бе почнал да става синкав. Далече зад буките чувахме гласове и подвиквания - там бе пистата на шампионите. Нашата пъртина правеше голяма дъга по склона и пресичаше пистата почти в самия ѝ край. Имаше време, докато стигнем дотам, сега трябваше да внимаваме с каика, да не го изгървем по нанадолнището.

В началото всичко вървеше леко, натовареният каик ни следваше послушно. Нямахме нужда да го теглим, той сам се хлъзгаше върху дългите си плазове по слабия наклон. Хрумна ни да се сменяме - единият да държи стръките и да направлява каика, а другият през това време да се повозва, само че да не се качва отгоре върху дървата, ами да стои на единия плаз, за да може при нужда да скочи веднага и да се притече на помощ.

Така и направихме.

Известно време се сменяхме, като ту аз направлявах каика, а Петьофи се возеше, стъпил върху единия плаз, ту той се залавяше за стръките, а аз стъпвах на плаза. Постепенно и едва забележимо наклонът ставаше все по-стръмен, усещах как трудно задържам с дървените си обуца товара зад себе си, в ушите ми просвирваше вятър и се дочуваха откъслечи от поетическа реч - откъм каика Петьофи плетеше камшици и бичове за глупците по цялото земно кълбо. Така, завой подир завой, ускорявайки скоростта, каикът изведнъж престана да ми се подчинява, стръките излетяха от ръцете ми, мернах как край мен профуча застаналият върху плаза Петьофи и в последния миг рецитатор и каик се блъснаха в една бука. Брадвата отхвъркна високо, изсвистя тя зло и страшно, търсейки да посече нещо по пътя си, и се заби в снега. Петьофи се отърси, рече: "Кукувица кука на зелена бука!" - и двамата се заловихме да изправим каика, да наместим товара върху него и да привържем отгоре брадвата. Този път брадвата бе привързана много внимателно, защото при повторно обръщане на нашия товар можеше да посече някого.

Продължихме.

Вече никой не се возеше, стъпил на плаза, ами и двамата бяхме отпред, хванали здраво стръките. Планината продължаваше да се накланя и да става стръмна, сякаш заплашваше да ни изсипе право в градеца. Благодарение на завоите пътят убиваше стръмнината, но ние постепенно чувствавахме как товарът зад нас все по-настойчиво почва да ни побутва и много често, за да го удържаме, заоравахме с дървените обуца из пъртината. Това донякъде убиваше скоростта, но вече бе невъзможно да спираме.

И ето че тъкмо тук, в това тежко за нас състояние, ние зърнахме между буките нашето скиорче.

То летеше подобно стрела върху самоделните снегоходки, бозовото му сетренце се развяваше високо зад него почти наравно с плещите му. Момчето бе силно наведено, пхнало между нозете си

дървената тояжка. С тази тояжка при нужда то задържаше ските и убиваше скоростта, тя му служеше като кормило, а при по-равно място играеше и ролята на ускорител, защото то я забиваше в снега и се оттласкваше напред заедно със ските. "Момче, ей момче!" - извика Петьофи. То можа да се обърне към нас само за миг, махна с една ръка, колкото да ни поздрави, и продължи да се спуска стремително между буките. Ските му не се виждаха, само яхнатата тояжка се виждаше и бозовото сетренце. Всичко останало бе забулено в снежен прах и скиорчето приличаше на подплашено зайче, хукнало презглава между буките.

Как маневрираше то между тези буки и как не се удряше в тях, не зная!

Миг по-късно се чу голяма врява откъм онази посока, отдето бяхме видели да се задава момчето. Зад него, подобно глутница, пръснати във верига, се носеха ски-шампионите. Те крещяха на момчето да спре, да ги почака, заканваха му се, един другиму си даваха съвети как и откъде да пресекат пътя на скиорчето. Не знаехме за какво шампионите гонят момчето. Те се носеха и огъваха елегантно между буките, сякаш изпълняваха групов слалом. Всичко в тях бе красиво, цветно, те размахваха леките щеки, някои бяха притиснали щеките под мишниците си, наведени ниско над ските. И ските им бяха огромни, извити отпред, съскащи като змии по снега. Облак сняг се носеше зад шампионите, а в самия облак се съзираха други скиори, и те шампиони, и те също крещяха подир момчето или пък си крещяха един на друг. Мисля, че снежният облак им пречеше да виждат хубаво пътя пред себе си и всеки миг чаках някой да отхвъркне и да се закачи високо горе из клоните на някоя бука. Но ни се блъсна някой от шампионите, ни отхвъркна в клоните на буките. Елегантната глутница продължи да се носи с викове подир нашето скиорче и ние с Петьофи забелязахме с радост как то постепенно увеличава разстоянието между себе си и шампионите.

Заедно с това обаче забелязахме, че каккът, благодарение на увеличаващия се наклон, на инерцията и на собствената си тежест, вече не се задържаше от заораните в снега пети на нашите букови обуща, ами ни тласкаше по пъртината доста грубо, избутваше ни на завоите и все по-зло и по-зло скърцаше с плазовете си. Вече не можеше нито да се бяга, нито да се спира. Като се спогледахме с Петьофи, ние хванахме по-здраво всеки своята стръка, не усетихме как прерязахме снежния облак, оставен от шампионите. При гонитбата на момчето те бяха пресекли нашата пъртина. Виждахме ги вече само като насън как се мяркат в подвижния снежен облак и крещят с все сили на момчето. От голямата скорост очите ми взеха да сълзят. Каккът вече сам се носеше по пъртината, ние вече съвсем не го управлявахме, ами летяхме пред него в утъпканата дълбоко пъртина. Много по-късно ще ми се случи да наблюдавам състезания с бобслей и едва тогава чак щях да сравня нашето спускане с каква на спускане с бобслей.

На един от завоите каккът напусна пъртината, понесохме се ние с него между буките, някъде отпред сред подвижния сняг се мяркаха шампионите. Петьофи крещеше да се пазят от пътя ни, те на свой ред също крещяха и никой не си даваше сметка, че като се носим между буките, ние всъщност се носим към един тесен дол, който ни чакаше в края на пътя. Не вярвам момчето да ни е подготвяло тази клопка, то просто е искало да се измъкне през дола от своите преследвачи. Вече чувахме как шампионите се забиваха един подир друг в дола, из въздуха летяха и се премятаха щеки и ски, охкания се чуваха и проклетия, а на всичко отгоре и ние летяхме сред снежен облак със своя какк, подобно на тунгузки метеорит.

Ужасих се!

Мислех, че нито един жив няма да се измъкне от този буков дол, а и ние също така няма да се измъкнем, защото летящият отподире ни тунгузки метеорит ще ни смаже мигновено.

Как и в какво се ударихме, не помня. Когато дойдох на себе си, видях, че снежният облак още се виеше и усукваше, тук и там си подвикваха шампиони и се показваха из снега. Никъде не бях се ударил сериозно, само се бях отърколил и понатъртил в снега. Каккът ни, лавирайки из дола, бе излязъл на пътя и стоеше там кротко, заобиколен от слаборазвитите деца от климатичното училище за слаборазвити деца.

От скиорчето нямаше никаква следа. То бе завило, преди да стигне дола, бе излязло на пъртината при слаборазвитите деца, но когато по-късно шампионите ги разпитваха къде е отишло

скиорчето, те не можаха да кажат. Като всички слаборазвити деца те не помнеха много добре и не можаха да дадат никакви задоволителни обяснения.

Защо беше тази гонитба и защо така диво ски-шампионите преследваха нашето скиорче, както глутница вълци преследва сърна или подплашено зайче из планината?

Разбра се, че когато се спускали да опитват пистата, шампионите забелязали, че подире им се спуска някакво момче с една тояжка между нозете и с две букови дъски. При всеки опит да се откъснат от момчето шампионите не успявали, то веднага ги догонвало. Това им направило силно впечатление. Те решили да пуснат момчето пред себе си, сетне да се втурнат подир него, да го настигнат и обградят. Макар че се държало като диваче и все страняло от тях, скиорчето на края попаднало в простия капан на шампионите. И ето че те се понесли във верига подир него, за да го хванат, защото и те, и треньори били страшно заинтригувани. Но колкото и да се мъчели да го настигнат, момчето, щом видяло, че го преследват, започнало постепенно да увеличава разстоянието между себе си и шампионите, повеждайки ги встрани от пистата, между буките. На края то съвсем изчезнало от погледите им въпреки виковете и молбите да ги почака.

Шампионите събираха пръснатите из снега щеки и ски, говореха за момчето като за някакъв мираж, озадаченост се четеше в погледите на всички и безкрайно съжаление, че от ръцете им се е изплъзнало такова събитие. Само с две груби букови дъски и с една тънка тояжка нашето скиорче бе надбягало всичките шампиони. И за да разбере читателят колко сме били ние диви в ония години, а вероятно и досега да сме си останали все така диви, ще отбележа, че тъкмо тук Петьофи тъй много се въодушеви, че извади той барабанлията пищов, размаха го над главата си и тегли спуска.

И страшен гръм се разнесе от единствения патрон в барабана и половината от шампионите потънаха в барутен дим, а слаборазвитите от климатичното училище за слаборазвити деца засияха до едно без изключение и се заловиха да бутат тежкия каик с всичките си сили към градчето. Тогава аз казах на Петьофи, че е действително луд, загдето стреля с барабанлията посред шампионите, и му признах, че ние само пред него му викаме Петьофи, а че зад гърба му всички му викат Петьофи Лудия...

Оттогава са минали повече от трийсет години, но за скиорчето нито аз чух нещо, нито пък някой друг. И каквито и усилия да се направиха от страна на шампионите и на треньорите да бъде намерено момчето, всичко остана напразно. Ни вест, ни кост от него!... Понякога си мисля с тъга и с копнеж за онези години. Припомням си момчето, приведено над тояжката, сетренцето му, развято между буките, глутницата на шампионите, която слаломираше елегантно между буките, нашия каик, понесен като тунгузки метеорит, изстрела от барабанлията и въодушевените и същевременно тъжни деца от климатичното училище за слаборазвити деца, налепени за нашия каик. Помагаха ни според силите си, побутваха го по пъртината, той се плъзгаше зад нас на талази и поскръцваше протяжно с плазовете си. И си спомням, че вечерта с Петьофи Лудия нацепихме суровите букови дърва, напалихме печката и през цялата вечер суровите букови дърва пищеха, въздишаха, съскаха и плачеха с истински сълзи. При тези спомени в душата ми се отронва сълза, защото си мисля най-много за изгубеното скиорче. Тъй и не се разбра от градчето ли бе скиорчето, или от селата на сиромашката Берковска околия.

Колко ли такива като скиорчето се изгубват! Те са винаги по-бързи, по-съобразителни са, измъкват се от нас и ни изпреварват.

Но защо, питам се, трябва те да се появяват и да пресичат пътя ни, щом след това се изгубват безследно? Искане ми се да вярвам, че ако един ден цялата ни земя се понесе нанякъде из вселената и се превърне тя в нова Халеева комета, скитаща се между звездите, то пред тази нова комета ще се носи, развявайки бозовото си шаячно сетренце моето скиорче, за да проправя път с буковите си самоделни ски на кометата.

СИВИЯТ КОН

До появата на сивия кон никой от нас не бе се учил на езда. Конете в село имаше малко, ако някой вземеше кон и каруца, държеше коня година време и го продаваше, а каруцата избутваше под някой навес, есенно време при дъждовете върху седалките на каруцата клечаха омърлушени кокошки, шините ръждясаха, яйвовете ръждясаха, кожата на конската амуниция изгаряше и ставаше трошлива. На Тодоровден се събираха по три-четири коня да се надбягват в ливадите на Асановица или Чилибиница, това бяха конете на Ванчо, на Сребра, на Спас Лилов (неговите коне се крадоха една година от кулски конекрадци), на Мито, на Ева и на Гъора, чиято щръклеста кобила се наричаше Тодорини кукли. Участието на Гъора бе краткотрайно в тия надбягвания, той играеше много комар, първо затри Тодорини кукли на комар, а после съсипа и себе си. Не участвуваше единствен конят на Сандо Тошин, той возеше с него само кирия и лете разкарваше бабички до Вършецките минерални бани, после вземаше бабичките от баните, отбиваше ги пътьом в Клисурския манастир да запалят свещи и да се помолят, защото в село ние няхаме църква и нямаше къде човек свещ да запали или да се помоли на бога. Месеци наред изкъпалите и чистички бабички ходеха из село увити в кърпи и шалове, да не би случайно да настинат подир баните. Това бяха най-чистите и нежни бабички, каквито съм срещал през живота си.

Селото държеше главно биволи и една порода дребни крави, те се катереха като кози по баирите. Биволите ни бяха прочути, едри, добре гледани, ако трябваше да се прекарва локомотил или вършачка по вършитба от едно село до друго, то идеха да спазаряват наши биволи, три впряга бяха достатъчни да теглят локомотила, теглеха яко като влекачи. По-старите биволи бяха и по-кrotки, като деца на тях се учехме на езда, било когато пасеха в ливадите, било когато пладнуваха лете в дълбоките вирове на реката. Това беше до появата на обозния кон.

Късно подир Девети септември на 1944 година в селото ни се разквартирува руски военен обоз. Всъщност това бяха сламеноглави украинци, не съвсем млади, главно хора от украинските степи, интересуваха се те от всички видове земеделски сечива и от домашната подредба на къщите, от домашните съдове и добитъка в дворовете, говореха мековато на "х" и на "и" и бяха те неестествено синеоки - ако погледнеш в такива очи, можеш да надникнеш чак до дъното на душата. Военният обоз остана седмица време и както неочаквано пристигна, за да огласи за няколко денонощия селото с конско цвилене и мека неясна реч, тъй и неочаквано замина през една нощ. Навсякъде по дворове и улици се разшъкаха петролни фенери, обозът се сбoguва с хазаите си и щом затрополиха каруците, в тъмнината засвири хармоника, мъжки гласове запяха подир хармониката, застинаха петролните фенери в ръцете на селяните, мракът зад фенерите стоеше състен и плътен. Все повече и повече се отдалечаваше тропотът на конските копита и железните шини на колелетата, все повече и повече стихваше конското процвилване и песента на мъжете и едва-едва се дочуваше как диша с кожения си мех хармониката. После мракът попи всичко в себе си, плъпнаха отново фенерите, прибраха се хората по домовете си и мисля, че всеки отнесе в себе си шепа спомен от появилия се неочаквано и изчезнал внезапно военен обоз.

В мен също остана от ония детски години едно зърно спомен. То пусна кълнове, но не израсна, не се разлисти и не разцъфтя, а остана като малка запетайка в душата ми. По-късно се срещнах със стихотворението на поета Иван Давидков "Украинецът с бялата хармоника" и почувствувах в душата си, че зърното на спомена е живо. Иван Давидков е от съседно село, нашите пасища граничат с техните пасища, сигурно през войната и в тяхното село е бил разквартируван военен обоз на украинци, не зная. Всеки случай поетът, украинецът и бялата хармоника се промъкнаха в душата и се стаиха те там в човешкия здрач като светло петно.

Преди няколко години буря откъсна военна баржа от източните брегове на Сибир и седмици се лута тя из Великия или Тих океан с три войничета на борда, докато срещна кораб-спасител. Едва живи, момчетата разказваха, че се спасили благодарение кожения мех на една хармоника, който рязали, топили в океана, за да омекне кожата, дъвчели тия кожени ивици и с тях залъгвали глада си. Това събитие и изядената хармоника възкреси отново картината на изчезващия в тъмнината военен обоз, тропота на копита и колелета, мъжката приглушена песен и едва-едва въздишащата хармоника. Не мога само да си спомня ревеше ли и стенеше ли широкият Днепър в песента, или друга някаква

песен пееше обозът. Бях малък тогава, не можех да различавам песните една от друга. Но това няма никакво значение, по-важното е, че звуковете и досега са живи и продължават да откънтяват.

Обозът замина, на разсъмване селото изглеждаше опустяло, не се виждаха коне, покрити с попони при коневръзките, не се виждаха сламеноглави и синеоки войници да водят коне на водопой, отникъде не се чуваше конско цвилене. Лека-полека тежките като влекачи биволи наизлязоха по улиците да щипят троскот, дишаха те тежко, гледаха кръвнишки и понякога надуваха гръмките си йерихонски тръби. Миризмата на ботуши, на войнишко шевро и конска пот се разсеяха постепенно, селото се намести в полога си и зачака зимата. По същия начин и малкото зърно спомен се намести в полога си, притаи се там, повече от три десетилетия не загина, но и не се разви.

Миналата есен скитах много из страната, есента бе суха и дълга, донякъде тя ми напомняше есента на 1944 година. Седмица подир седмица дърветата разсъблякоха себе си, ако замръкнеш нощем в някое планинско селище, чувах как вятърът смита шума от Балкана и я носи по улиците на селището, ако минавах през поле, спирах се да гледам как на върха на някоя топола стои един-единствен лист и се чуди тоя лист да падне ли вече на земята, или да постои още на върха; понякога ще зърна омърлушена врана, кацнала в свършено оголено дърво - чуди се и тя да отлети ли, или да остане в дървото. Сврака също тъй ще забележа да стои неподвижно в дива круша, наникъде не хвърква тя, защото наникъде няма леш. В някоя опоскана от овце ливада ще припламнат синкаво-лилавите пламъчета на кърпикожуха. Цялата природа е суха и изпепелена, със седмици стои една и съща, сякаш се чуди накъде да поеме или очаква нещо да ѝ се случи. Това, което ще ѝ се случи, ще дойде отгоре, то ще е първият сняг.

Ето така, седмица подир седмица, като се лутах сред оголената природа и тук или там се спирах пред някой кърпикожух, започнах да чувствавам как онуй зърно, голямо колкото една запетайка, започва да се развива, споменът за обоза става по-зрим и някакво подобие на кърпикожух разтваря бледата си чашка. Ни веднъж не посегнах да откъсна това меланхолично цвете, защото то надниква от студената земя да напомни на човека за «ещо си или да разжаже и предупреди за нещо. В такива случаи човек може да посегне към цигарената си кутия и да запише върху цигарената кутия, че всичко това се случи, след като военният обоз си замина и по ливадите започна да цъфти кърпикожухът. Ако цигарите са изпушени и цигарената кутия е захвърлена небрежно по пътя, то друг някой ден човек отново посяга към цигарената си кутия и записва на нея, че това се случи, когато цъфтеше кърпикожухът.

И така, това стана по времето на кърпикожуха.

Втората световна война откънтяваше на запад, училищното звънче всяка сутрин привикваше децата в училище, гроздоберът бе минал, в мазетата виното бушуваше в бъчвите, жълтобузи дюли се бяха сместили между саксиите с мушкатото по прозорците и гледаха навън да видят кой ще мине по улицата. По улицата мина първата черна забрадка, първата черна вест от първата фаза на Отечествената война... Учителят ни изпрати да изкопаем кърпикожух заедно с луковиците. Въоръжени с дървени копала, ние отидохме на Чилибиница, където пролети се надбягваха конете на селото. Много кърпикожух видяхме там, на стада, на стада, лилава изглеждаше ливадата. Посред кърпикожуха видяхме сив кон. "Кон! Кон!", развикаха се по-големите момчета, повтарачите в училището, и се спуснаха към коня. Ние - подире им.

Конят не обърна никакво внимание на виковете, ами стоеше той посред кърпикожуха като побит. Дори когато съвсем се доближихме до него, той дори не ни погледна, ами стоеше с наведена към земята глава и примигваше тромаво. Даже с опашка не помахва. Познавахме малкото коне на селото, този кон не беше от селото. На единия си крак имаше незаздравяла рана, бели ивици от протрито се виждаха върху гърба и върху сивите хълбоци. Най-смелото от момчетата се престаши, потупа коня по шията, животното поклати главата си, размърда уши, момчето го потупа и по гърба, поглади го с ръка и го яхна. Конят направи няколко крачки и спря. Тогава всички се струпахме около него, всеки искаше да го пипне, всеки искаше да го потупа, най-нетърпеливите се бутаха един-друг, искаха да го яхнат. Конят се оказа свършено кротък и миролюбив, той позволи на всички ни да го яхаме, правеше по няколко крачки с новия си ездач и спираше. Мога да кажа, че за първи път всеки от нас в оная есен яздеше кон и макар животното да пристъпваше съвсем бавно и с накуцване, то всеки от нас във въображението си препускаше лудо през есенния кърпикожух.

Колкото и да оглеждахме, никъде не видяхме човек, нито разпрегната каруца, нито чухме брадва да се обажда в близката гора, защото се питахме помежду си дали това не е кон на някой

дървар, дошъл да сече дърва, и е оставил коня си да пасе в ливадата... Накопахме с копалата кърпикожух и се върнахме в селото, а конят остана в Чилибиница.

На другия ден той отново бе на същото място, само че се бе обърнал с лице към селото, сякаш чакаше някой да се зададе откъм селото. Задахме се пак ние, някои момчета в джобовите си носеха хляб и върви, дадоха първо хляба на коня, вързана му бе връв на шията и когато някой от нас го яхваше, най-малко двама го водеха за връвта, а другите го подкарваха с пръчки и по тоя начин язещият, вкопчил се с две ръце за гривата, можеше да язди през цялата ливада. После ездачът се сменяше, докато се стигне до последното момче. Викове имаше много, те бяха викове на въодушевление, всеки викаше "Дий!", а когато подир ден-два дойдоха и момчетата да видят сивия кон и да се убедят с очите си каква луда езда пада, то тържеството бе пълно. Песни се пееха всякакви, главно войнишки, защото всеки от нас бе виждал в късните дъждовни есени, при есенните маневри, как през селото ни минава кавалерийският полк на града. При дъждове селото е в кал до колене, през калта, прогизнали от дъжда, вървят конници, пара излиза от ноздрите на конете, поскърцват седлата, върху седлата се поклащат сиви войници и се носи мъжка песен, от която треперят прозорците. Дъждът и мъглата скриват изнизващия се през селото кавалерийски полк, изостанал ездач или вестonosец някой препуска единично през рядката кал, а стъклата на прозорците още прозвънват. Тъй ние яздехме непознатия кон, като че бяхме част от кавалерията и като изостанали вестonosци препускахме поединично и се стараехме да догоним с нашия жребец кавалерията от есенните маневри.

Един ден при нас на ливадата се появиха мъже, въоръжени с пушки. Те излязоха от гората и тръгнаха право към коня. Помислихме, че конят е техен, свалихме връвта от шията и зачакахме да видим какво ще се случи. Възрастните не бързаха, вървяха спокойно през ливадата и пушеха. Безветрие беше, синият пушек от цигарите вървеше заедно с тях и с пушките им. Като ни приближиха - познахме ги. Бяха хора от селото, правили хайка за изстребване на скитащи кучета. В ония години край селото обикаляха скитащи кучета, при бесовица се събираха на глутници и ставаха зли, можеше и човек да нападат. Ние също понякога ходехме да преследваме такива глутници от скитащи кучета и да ги замерваме с камъни, но много от селото не се отдалечавахме.

Мъжете огледаха коня, един от тях разбираше от коне, каза, че тоя кон няма да живее дълго, че той няма зъби, за да пасе, страда от очепол, има рана на едната кост, а конската кост не заздравява. Той се помъчи да раздвижи животното, яхна го, опита се да го пришпори и конят, като извиваше шията си, с големи усилия затича тръс, но след няколко крачки спря и наведе глава. Човекът скочи от него и каза на другите мъже, че освен всичко останало конят е и текнефес, защото като препуска, се чуват глухи удари в хълбоците. Ние стояхме мълчаливо, скупчени един до друг, и попивахме всяка дума. Познавачът на коне каза още, че тоя кон е обозен, той е оставен тук от военния обоз, защото нататък не може да продължи. "Такива коне обикновено дават на лъвовете - каза още познавачът на коне, - но тук няма лъвове!" Той ни предупреди да не мъчим животното и да не го уморяваме много, може би пък ще се съвземе и ще заякне, след като е изпрегнато от обоза и е оставено на свобода сред ливадата.

Мъжете заминаха към селото, ние постояхме, постояхме, гледахме ту коня, ту гората, за коня започна да ни става жал, гората започна да ни изглежда враждебна. Ята врани прелитат, странно защо техният грак ни се струва печален, умълчаваме се ние и тръгваме към селото мълчешком. Ако някой се обърне назад или погледне през рамо, ще види посред ливадата неподвижният кон как е навел глава, сякаш е привързан към невидим коневръз и чака спокойно здрачаването. Откъм селото бляят овце, чуват се звънци, кучета лаят, женски глас вика някого, миролюбив дим се вие над комините на къщите и без да се наговаряме, ние ускоряваме крачките... Бързаме към нашия дом. Тогава не съм помислял, но ето сега, като пиша, си мисля в каква самотия сме оставяли ние обозния кон сред кърпикожуха в ливадата!

Кметското наместничество провери дали оставеният от обоза кон не може да бъде взет за общински нужди и се отказа. Неговата съдба остава изцяло в наши ръце, ние престанахме да го яхаме повече, макар че му останахме верни, и ако не всеки ден, то често ходехме да го видим. Понякога го заварвахме да стои обърнат към шосето и през очепола си да се мъчи да види там нещо. А по шосето нищо особено не можеше да се види освен няколко биволски коли, натоварени с мливо за воденица.

Черните рогати влекачи теглеха бавно колите, върху чувалите с мливо седяха по пет-шест мливари, отиваха те в късната есен, преди да са паднали снеговете, да мелят жито в парните валцови мелници. Той с часове можеше да стои, заслушан в нещо си, оживяваше се малко само при тропота

на коли, слабееше ден из ден и много бяхме изненадани, когато го видяхме веднъж да отмята глава и да цвили. То бе по повод взривяването в каменните кариери. Конят се завъртя и обърнат към тези взривове, наостри уши, направи опит да подскочи нагоре с предните си крака, но не успя, удари тежко копитата си в земята и процвили няколко пъти.

Взе да се изгубва постепенно кърпикожухът, плъпнаха белите есенни мъгли, природата се вгълбяваше все повече и повече в себе си, сякаш бе на смъртен одър. И нашият кон постепенно започна да се изгубва в белите мъгли, или отиваше той близо до гората, или се преместваше към наклонения край на ливадата, там имаше дол, в дола течеше вода. Друг път ще го открием под разнебитения навес до зеленчуковата градина, пристъпва бавно и опипва с муцуна дървените подпори на навеса. През лятото тук е бил привързван кон, изтощеното животно опипва с муцуна и души лятошното връзлѳ. Ако по шосето премине фйтон или каруца и конете го забележат, ще процвоят те, без да се спират, конят ще повдигне глава от ливадата, ще гледа през очебола си в неопределена посока, после ще се завърти на противоположна страна и дълго стои, без да знае дали е повикан от някого. Кой би могъл да каже какво има в главата на един стар и изтощен кон, изоставен от обоза по средата на пътя?

Един ден конят изчезна.

Не се появи в ливадата той и на следващия ден, и на по-следващия също го нямаше. Привечер заваля сняг, задуха източен вятър, на сутринта всичко бе побеляло, снегът продължаваше да вали. Решихме да идем в Чилибиница и да доведем сивия кон на сушина в селото. Цялата Чилибиница бе бяла, разнебитеният сайвант също бе бял, както и гората. Снегът се сипеше, усукваше се около нас, бузите на всички бяха зачервени, в очите на всички имаше блясък, нищо не можеше да отнеме радостта ни от първия сняг, из въздуха летяха снежни топки, някои се търкаляха в снега и викаха като пощурели. Бяло и пусто бе всичко, никой не се обади на виковете ни, претършувахме на бърза ръка гората, от всяко дърво се изсипваше сняг отгоре ни, струпахме се отново на ливадата и тръгнахме към дола, да видим не е ли потърсил там завет нашият кон.

Едва стигнали до ръба на дола - сякаш че изплуваха от самата пелена на снега, - пред нас се появи глутница скитащи кучета. Трудно е да се каже глутница, защото това бе сбирщина от какви ли не породи, наполовина куци, наполовина слепи, с разцепени уши, някои много космати, други полуплешиви, едри и дребни, всички до едно мършащи. Срещата беше тъй внезапна, че и ние, и кучетата замръзнахме в снега. А той се сипеше и усукваше на огромни бели завеси, ту закриваше глутницата, ту я откриваше, и изведнъж и с ужас ние видяхме, че муцуните на кучетата са кървави и че всяко облизва с език муцуната си. Някое направи опит да тръгне към дола с подвита опашка, но се спира и обръща отново към нас кървавата си червена муцуна. Снегът продължава да се носи на талози и е толкова тихо, че се чува как кръвта шуми в жилите...

Ето, това исках да разкажа, докато още цъфти кърпикожухът и не са се появили първите снежинки. Не сте ли забелязали колко са боязливи първите снежинки, лутат се те из въздуха, въртят се около себе си, не знаят къде да кацнат, а то, където и да кацнат, се стопяват веднага, подир тях идват другите и те също тъй не знаят къде да кацнат, щом кацнат, се стопяват, но подир тях идват други, танцуват или се лутат като замаяни - как ще стъпиш тъй босонога!, но не те оставят да мислиш, защото безброй много напират подире ти, здрачава се, земята почти не се вижда в здрача, а по-късно в мрака на тумби, на тумби срамежливите босоноги снежинки се блъскат безшумно и в мига падат ничком върху земята. През нощта чудото е станало, всяка снежинка леко полага себе си посред другите. По-леко се стъпва там, където друг преди тебе е стъпил... Спомням си сега, че бягахме ние не само през бялата Чилибиница, но продължихме да бягаме и по тесните пъртини на селото. Тромави биволи се носеха тежко, изхвърляйки пара от ноздрите си - отиваха те на водопой. Тогава се спряхме, може би пред вида на биволите, може би пред вида на човека, който вървеше спокойно подир тях и се мъчеше с огниво и кремък да запали прахан. Селото беше спокойно и светло, приветливост струеше отвсякъде, мирен дим се изцеждаше от комините като на панихида, отвсякъде вееше пасторалност, червено мушкато ни гледаше от прозорците, между мушкатото се бяха сместили жълтобузи дюли - те също гледаха към улицата. А по улицата си спомням, че се задава втората черна забрадка на селото, вторият черен знак от втората фаза на Отечествената война. Далечно е била войната от нас, но ние сме били близко до нея, спомени е посяла тя в нас. Питам се - да разораваме ли тая човешка орница, наречена спомени, или да я оставим да тревяса? Каквото и да посяваме в тая орница, семената не никнат! Но те и не умират, ами остават живи, като сиви подвижни петна в уютния здрач на душата.

КОПРИНЕНАТА БУБА

Тази кротка и тиха буболечка иска тишина и здрач. Тя е като вселената или като идеите, заражда се едва ли не от нищото. Докато да се излюпи, жените носят бубеното семе в пазвите си, защото то се нуждае от телесна човешка топлина. В първите дни подир излюпването не се вижда никаква копринена буба, ами само ситен сив пясък, който едва забележимо шава върху нежната черничева шума, подредена много внимателно от жените. Новоизлюпените заемат педя място - една съвсем скромна и непретенциозна територия в стаята. Подир няколко дни, след първото спане, те свалят облеклото си, удължават се и започват да се хранят вече добре, съвсем ясно може да се види как изгриват краищата на нежната черничева шума. После пак спят, след второто спане отново свалят облеклото си, разсъбличат се като самодиви, излизат бели изпод старите тесни облекла и много гладни.

За да не се струпват една върху друга и да не се задушат, тези тихи и кротки буболечки трябва непрекъснато да се разреждат, постоянно трябва да се разширява територията им. И когато територията е разширена, та да могат те спокойно да се разположат върху нея, достатъчно е да минат само няколко дни, за да се види, че и новата им територия е тясна, затуй ден подир ден тази територия все повече и повече се разширява, изтласква навън обитателите на къщата с всичките им вещи и вместо вещи и обитатели се вижда как постепенно покрай стените се сковават и нареждат нарове. На равни интервали копринената буба заспива, спи там колкото е необходимо, за да свали старото си облекло, събужда се пораснала и гладна й това налага да се сковават още нарове и да се вдигат по на два или три етажа. Върху тях внимателно се прехвърлят хилядите копринени буби. За да не може слънцето да прониква в стаята, на прозорците се турят плътни пердета и посредством тях се получава онзи прохладен и тих здрач, в който копринената буба трябва да изживее своя странен живот, докато стигне до мрака на копринения пашкул, наричан от хората в берковския край *меунка*. Аз много моля читателя за извинение, но именно *меунка* се нарича копринения пашкул, *меунка* се нарича още и малкият неугледен пашкул на брашнения молец, както и някой смачкан и подритван от съдбата човек... Ето така безшумно, ден подир ден, копринената буба избутва постепенно навън обитателите на къщата и се разполага нашироко върху прохладните многоетажни нарове.

Седмици наред тя шава вътре в здрача и шуми, опустошавайки огромни количества черничева шума.

Освен здрач и прохлада в къщата се следи да не се появи отнякъде мравка. Има една сива домашна мравка, наречена още фараонова мравка, защото живее помежду ленените обвивки на египетските мумии, та именно тази сива домашна или фараонова мравка, ако усети, че някъде се отглежда копринена буба, промъква се и напада стръвно тихата и кротка буболечка. Освен от фараонова мравка копринената буба може да умре, ако се храни с мокра от дъжд или роса черничева шума, всеки по-остър звук я стряска, всеки далечен небесен гръм я кара да вдига глава и да спре да се храни, всяко кукуригане на петел нарушава тихия ритъм на нейния живот, както и всеки по-висок говор или близостта на ковачница. При стрес от устата на копринената буба потича вода, тя клюмва, престава да се храни и умира. Затова всички внимават да не се вдига голям шум, никой не пали огън в къщата, пушекът е смъртоносен за бубата, всеки гледа, ако може, да прогони кучето си по-надалеко, да прогони и петела също тъй далеко от прага на къщата, защото този разбойник все се примъква и наднича вътре ту с едното, ту с другото си око и отдалече подава шифровани сигнали на кокошките, в симсъл че вътре в къщата има богата плячка, всеки се моли тайно в себе си дано не минават гръмотевични бури над селото, докато се отгледа копринената буба.

Ден из ден работата около тази тиха и кротка буболечка става все повече и повече, тя продължава да едрее и достига до така нареченото голямо спане. Това голямо спане дава възможност на хората да си отдъхнат за малко, а така също и да се погрижат за шь мощ, защото подир него тихата твар тъй много огладнява, че колкото и шума да се туря отпреде й, то тя минава като пожар през нея. Помня, че когато отглеждахме копринени буби, за да ни помагат, от съседното село дойдоха голямата

сестра на мама Ана и зет й Йосо. Йосо помагаше в рязането и пренасянето на черничева шума от техните градини, градините бяха далеко, в съседно землище, но поради чевръстата си и бърза походка човекът успяваше да отива и да се връща по два пъти дневно, изпушвайки през това време по една кутия цигари, наречена кариока. Кариоката съдържаше осем къса цигари второ качество, в годините на Втората световна война тя бе много разпространена в България. Освен голямата сестра на мама и йосо на помощ ни дойдоха още една леля от село, чичо ми, един вуйчо с биволска кола и баба Велика, която главно пресукваше прежда и хвърляше по всички посоки люти клетви, с надеждата, че ще опази околната среда от всякакви дивотии, развъдили се по нашите места още от предханаспарухово време.

Тези старовремски дивотии, макар и бавно, в ония години все още се размножаваха из Северозападна България и баба Велика следеше да не се появи някоя и да нанесе щети на копринената буба, както през зимата се бе появила чумата по свинете. Тя вардеше също тъй да не се отбие в двора на къщата ни и човек с лоши очи, защото можеше да урочаса бубите, а и цигани не допускаше да припарят, било то копанари, било сръбски цигани, било калайджии, мечкари от котленските села или цигани откъм Дунава, които носеха в бездънни торби бракувана стока от видинската порцеланова фабрика и я разменяха в селото ни главно за кукуруз. Тези домашни порцеланови съдове напомняха по-скоро турски керемиди, отколкото домашни съдове, но по съборите и по сватбите вършеха добра работа. Според баба Велика влашките цигани не трябваше да се допускат повече в селото, защото са го напълнили с бракувани съдове за сто години напред, и не етига, че са напълнили всички къщи, но съдовете им като постоят известно време, вместо да добият прилична форма, се изкривяват още повече, та когато ти дойде човек на гости, ти е неудобно да му сипеш ядене в такава крива паница. Аз не мога да твърдя със сигурност дали всичко това е истина и дори се съмнявам, в смисъл че е невъзможно един порцеланов съд подир излизането от фабриката да продължи да се деформира допълнително било от нагриване, било от студено, обаче баба Велика го твърдеше и се заканваше един ден да изхвърли всичко това навън и да не допуска повече в двора на къщата си ни едного от тия търговци на бракувана стока. Въпреки заканите си обаче тя никога нищо не изхвърляше и ако ония от видинската порцеланова фабрика някой ден се появяха в селото, покланяйки се на всекиго и благославяйки го, то тя се смияваше, отбиваше ги в къщата си да ги нахрани и да купи по някоя и друга крива паница. Тези хора бяха все маломерни, тихи, стеснителни, те нищо не припечелваха от търговията с бракуваните домашни съдове, а сновеха нагоре-надолу от Дунава до Балкана, колкото да стъпкват пътеките в това изоставено и забравено от господата място, защото ако не бяха те, то всичко би тревясало и би се изгубило в диви бурени.

Почти всички жени бяха единодушни с баба Велика по отношение циганите и урочасването. Те седяха на ниски трикраки столчета пред къщата и както чевръсто работеха с ръце, за да обират черничената шума от пръчките, не по-малко чевръсто работеха и с уста и гледаха да пропъдят мъжете по-далеч от копринената буба, защото мъжете пушеха, а се знае, че бубата не обича тютюна. Чичо ми постоянно казваше на Йосо: "Мани ги тия жени, не видиш ли ги, че клепат като испански гребуюци!"

Йосо се съгласяваше с чичо.

Това, че жените клепат като испански гребуюци, ми правеше много силно впечатление, помня го до ден днешен. Чичо в случая съюзяваше несъюзяеми думи, смятайки, че по този начин ще срази жените, заети с брането на черничева шума и с празни приказки. Клепат ще рече коват, според чичо жените не приказват, ами коват като испански гребуюци. Гребуюци той образуваше най-произволно от гребло, сменяше рода на греблото, превръщайки го в гребуюк. Но изглежда, че му бе недостатъчно да каже, че жените клепат като гребуюци, затова притуряше и едно испански, за да бъде по-съкрушително всичко по отношение на жените и във висша степен пренебрежително. По този начин той даваше пълна и точна характеристика за жените, а именно, че те не вършат никаква сериозна работа, ами само клепат като испански гребуюци. Тези испански гребуюци в неговата уста звучаха почти със същата сила, както например звучи думата фатално в устата на бай Ганьо. Жените никак не се обиждаха от това чичово определение, напротив, смятаха го за закачка и съвсем леко го

подминаваха. Йосо се усмихваше стеснително, гледайки жените с кротките си сини очи. Той леко брадясваше, не му оставаше никакво време да посегне към бръснача, за да се обръсне. И чичо също брадясваше, само вуйчо все някак намираще време за бръснене. Той излизаше с биволската кола по тъмно и се прибираще по тъмно. Биволиците теглеха бавно колата с черничева шума и с такава тържественост, сякаш не караха черничева шума, ами теглеха отподире си самото второ пришествие. При всяко стоварване на шумата той не пропускаше да каже, че биволът винаги моли стопанина си да го товари колкото си иска, но да не го разкарва често напред и назад. По сила биволът няма равен на себе си. Присъствието на вуйчовите биволи в нашия двор внасяше спокойствие. Всички ние бяхме сигурни, че докато са у нас тези яки животни, то никаква опасност не грози копринената буба относно прехранването ѝ, защото, ако речеше, вуйчо можеше да докара цяла планина черничева шума. Тогава аз бях дете, гледах с боязън биволиците, макар че понякога вуйчо ме караше да ги яхам. Яхах ги с голям страх, защото нямаше за какво друго да се заловя. Винаги се стрясках, когато минавах покрай биволиците и те почваха да пухтят насреща ми, въртейки бялото на очите си. Вуйчо ме вземаше със себе си вечер и когато отиваше да ги дои на двора. Тогава те кротко преживяха, почти слети с тъмнината, синджириците им подрънкваха равномерно, тънките струйки мляко белееха в тъмното като две бели нишки и се удряха шумно в стените на бакърения котел. Над двете тъмни грамади в двора трептяха звездите, далечни, но любопитни към нас, защото всичките до една гледаха към нашия двор. Зад нас с вуйчо гореше огън, там жените приготвяха вечеря, далече зад огъня светеше вратата на къщата и вътре тихо шумеше копринената буба, някой петролен фенер се поклащаше от къщата към огъня или обратно, и това се повтаряше всяка вечер, докато се отглеждаше копринената буба.

Вечер чичо не беше язвителен спрямо жените, двамата с Йосо седяха недалече от огъня, пушеха и си говореха нещо тихо, известно само на тях двамата. Дори баба Велика се стараеше да говори тихо. Трудно ми е сега, подир толкова много години, да разчлена вечерите, те почти се сливат в една-единствена дълга вечер, където припламва огън на двора, край огъня се движат неясните силуети на хора, тих говор се чува, равномерно подрънкване на синджирици от преживянето на биволиците, далече в мрака пролайва куче, къщата тихо шуми отвътре, съдържано, но равномерно, сякаш огромен смок се навива на колело, шумейки с люспите си. Този шум иде от копринените буби, вечер ги виждам през отворената и слабо осветена врата като митическо същество, от което зависи нашият беден поминък. Вуйчо издояваше биволиците и двамата с него отнасяхме бакърения котел към огъня. По-точно той носеше котела, а аз само се държах за пиринчената дръжка, от страх да не се изгубя в мрака, и бях сигурен, че докато съм близко до него и се държа за котела с млякото, никоя от предханаспаруховите дивотии, познати на баба Велика, не ще посмее да ме нападне в тъмното.

Запомнил съм още как вуйчо разказва вечер на жените, на чичо ми и на Йосо, че се намираме ние на големия копринен път между Европа и Азия, затуй и орисията ни е такава - копринената буба да бъде част от поминъка ни и да се държим ние за нейната малка *меунка*, тъй както удавникът се държи с надежда за сламката. В детските години си представях този голям копринен път като една безкрайна копринена нишка, на чиито две невидими страни са завързани две *меунки*. Аз отново моля за извинение, но според тогавашните ми представи едната *меунка* беше Европа, а другата *меунка* представляваше Азия.

Но не само вечерите се сливаха като една дълга вечер, мисля, че и дните постепенно се сляха или слепиха един за друг. Копринената буба спа за последен път, смени за последен път облеклото си, наедря застрашително и щом жените разстилаха шумата върху нарове, тя веднага я покриваше, гризеше, без да спира, шумеше и пукаше вътре в къщата като стадо кози, пуснати тайно в някоя млада сечина. Постепенно женските приказки секнаха, смях започна да се чува по-рядко, Йосо и чичо съвсем брадясаха, но на Йосо брадата личеше повече, сините му очи избледняха. Мъжете продължаваха без прекъсване да носят снопи с черничев пръчки, жените ги развързваха, боеха се черничевата шума да не се запари, разстилаха ги на сянка и почваха веднага да обират шумата от пръчките. Те я туряха в престилките си и щом някоя от тях напълнеше престилката, влизаше вътре в

къщата да постеле нарове с шума. Работеха и попоглеждаха с тревога към Балкана. От няколко дни Комичина дупка димеше, а щом Комичина дупка почне да дими, то може да се очаква гръмотевична буря. По някое време в двора се появи и лудият на селото, намести се той посред жените и започна да бере шума за бубите. Лудият беше левак, работеше най-вече с лявата си ръка. Той беше рус, руса брада оформяше приятно лицето му, имаше кафяви мечтателни очи, когато говореше с някого, не го гледаше в очите, а гледаше някъде много далече, едва ли не отвъд хоризонта. Изглежда, че той виждаше нещо, което другите не бяха в състояние да видят, затуй и погледът му бе постоянно мечателен.

Та ето и лудият дойде да помага.

Децата също бяха впрегнати в работа, караха ни да отръскваме сутрин всяка една черничева пръчка, докато от шумата ѝ опада цялата роса, защото ако копринената буба яде росна шума, ще умре.

Тъй лека-полека тази кротка и тиха буболечка се превърна в едно лакомо и ненаситно чудовище, което гълташе не само черничевата шума, но гълташе дните ни и от съня ни гълташе - дните бяха недостатъчни. Жените непрекъснато сновяха ту вкъщи, ту навън и следеха те да не бръмне оса отнякъде, фараонова мравка да не се появи и да полази по нарове, където копринените буби се излежаваха бели и едри като ханъми; и петелът внимаваха да не се вмъкне вътре с кокошките, и светлина много да не проникне през прозорците, както и да не се вдига шум, защото всяко стряскане може да има съдбоносни последици. Йосо и чичо съвсем брадяха, вуйчовата брада помисли, помисли и като видя, че вече не я закачат с бръснача, започна и тя да покрива вуйчовото лице.

По едно време мисля, че всички се движеха като сомнамбули, с очи зачервени от безсъние. Жените взеха да нареждат внимателно върху нарове градинска метла и свинака, за да има къде да се покачи копринената буба, когато най-после реши да почне да увива своята *меунка*, своя тъмен затвор без нито една пролука в него. Но и черничева шума не спираха да мъкнат и да разстилат върху нарове жените, защото копринената буба още не бе привършила своето голямо последно ядене. Биволската кола на вуйчо продължаваше да трополи по улицата и да се носи бавно и тежко като второ пришествие, чичо се умълча, а Йосо почна да пуши по една кариока и половина на ден. Бавно, но неотклонно всичко се придвижваше към своята заветна цел.

Но ето че един ден Балканът, който дни наред димеше със своята Комичина дупка и поглеждаше свъсено селото, започна да трупа сиви облаци. Той се приближаваше бавно, в зелените си скути държеше бели преспи от сняг, останали още от зимата. Знаехме, че пред дъжд Балканът винаги се приближава, всяка една подробност по него личи и човек има лъжливото чувство, че ако посегне с ръка, може да го пипне. Но този път никой не посегна към него, изглежда, че всички се бояха от снежните проядени преспи в skutите му. От тях вееше студ. Чичо опита да се пошегува, че ето на и Балканът най-после ще се приближи да види нашата копринена буба и макар че брадясалото му лице се смееше, очите му никак не се смееха.

Балканът наистина дойде.

Но дойде той с гръм и с трясък, тежък вятър премина през селото, вдигна облаци прах, къщите изчезнаха свършено в тази прах, стана тъмно, едри капки дъжд затупаха по земята, сякаш стотици хора тичаха боси и тупаха силно с босите си нозе по земята. Жените се втурнаха вкъщи да затварят прозорците и вратите, да спускат пердетата, за да не нахлуе задушаваният прах при копринената буба. Баба Велика изнесе едно старо решето, обърна го наопаки и почна да сее с решето, надявайки се с тази магия да отклони бурята. Но вятърът при един порив изтръгна решето от ръцете ѝ, затъркаля го през двора и го отнесе из улицата, силен дъжд плисна и в няколко мига само небето се сгромоляса отгоре ни. Облакът се търкаляше през самото село и го мачкаше, светкавиците облизваха с огнен език мокрите покриви на къщите, над самите ни глави нещо се ломеше и цепеше и бяхме ние всички като във взривена каменоломна. Бубите! Бубите! - пищяха жените и се лутаха през дъжда от къщата към сайванта или от сайванта към къщата, ослепявани от ярките светкавици, оглушани от

гръмотевиците. По едно време и те престанаха да сноват напред и назад през бурята, обхванати постепенно от едно странно вцепенение. Само лудият продължаваше да бере черничева шума с лявата си ръка. Не само очите му, но и цялото му лице излъчваше странна живост и мисля, че русата му брада искреше. Може би тъкмо такива бури виждаше лудият, когато говореше с някой човек, без да го гледа в очите, а гледаше някъде много далече пред себе си, сякаш зад хоризонта.

Помня, че когато бурята отмина, жените се раздвижиха леко, бавно пристъпиха напред, надникнаха боязливо в къщата, шепнейки си тихо една на друга. Аз също погледнах и видях, че върху наровете нищо не шаваше. Тишина обгръщаше къщата. Копринената буба не пукаше като стадо кози, пуснато тайно в някоя млада сечина, и ни една буболечка не се помръдваше. Тишина и здрач струеха от всички ъгли на къщата и изпод всички нарове. Ето я най-после истинската тишина и истинския здрач, които тази кротка и тиха буболечка тъй много обичаше. Тя се бе зародила като вселената или като идеите, едва ли не от нищото, от пазвите на жените и се бе превърнала в нищо по време на бурята... Мама тихо заплака.

Мама тихо заплака, вторачила поглед в здрача на къщата. Тя не допусна ни една оса да бръмне над копринената буба, нито една фараонова мравка не успя да долази до наровете, нито един остър звук не достигна до копринената буба през цялото време, никаква ярка светлина мама не пропусна през прозорците, нито вятър позволи да премине, нито човек с лоши очи да погледне. Бурята обаче никой не можеше да спре, тези ужасни гръмове бяха разтърсили къщата из основи. Тънката копринена нишка, наречена от вуйчо голям копринен път между Европа и Азия, се бе скъсала тъй ненадейно, както ненадейно по всяка вероятност се е и появила.

Много години изминаха оттогава, но ето че колкото повече време минава, този спомен все по-натрапчиво се загнездва в съзнанието ми, чука там като кълвач, не ме оставя на спокойствие. Колкото пъти се върна към него, толкова пъти виждам все една и съща картина, бурята постепенно отминава, тътените ѝ стават все по-глухи и по-глухи, стрехите звънят с капчуците си, Балканът едва се провижда, в зелените му скути се белеят проядени преспи, жените стоят на прага на къщата, вторачени в мъртвите копринени буби по наровете. Не издържаха те на гръмотевиците, погина нежната и тиха буболечка, щом небето се сгромоляса отгоре ѝ като взривена каменоломна; мъжете и те стоят мълчаливо и неподвижно, само лудият продължава да бере черничева шума с лявата си ръка, а най-отзад моя милост стои, бос, остриган с ножица, загледан в здрачната къща. И какво всъщност гледам? Мъртвата копринена буба ли гледам, или нещо друго гледам в този далечен спомен? Питам се често дали вместо спомена аз не гледам своите кротки и тихи сюжети, потънали в здрача и в тишината?

АУТОПСИЯ НА ТЯЛОТО

Има един див район в Софийското поле, пълен е със скитащи кучета, заблатена вода, тополи със стотици врани по тях, непроходими камъшови пространства, стари върби, изкорубени и гъбясали от старост. Някога на туй място е имало манастир, пастири са ми разказвали, че е носел името на свети Тудор. Манастирът обаче е потънал вдън земя, на мястото на потъването има скован от дъски малък параклис с дървен кръст, за да бележи все пак къде е била някогашната християнска обител. С потъването на манастира мястото е подивяло, варваризирало се е, заблатило се е, обраснало е с гъст камъш. Помежду камъша има малки ливади, мисля, че от тях трева не се коси, а служат главно за паша на овцете. Коларски пътища също така кръстосват камъша, колкото да се види по коловозите им, че не всичко е съвсем подивяло. Тия пътища постепенно се изгубват, потъват те между камъша, човек тъй както върви по тях, внезапно се изправя пред камъшова стена, висока до два човешки боя, над стената се издигат високите тополи, засадени тук, за да изпият блатната вода от заблатената земя, от тополите започват да се отронват небрежно врани, стъстват се като черни облаци и понасят с крилата си над главата на човека тия облаци със своето еднообразно и нескончаемо: "Га!... Га!..." Имал съм случаи да поседя върху повалена върба, пуша, мълча и слушам как издалеко се задават враните, пренасят своя тъмен облак със стотиците си крила, за да го разпокъсат и окачат отново във високите тополи. Те винаги се боричкат и карат за всяка клонка, макар че има достатъчно клони в тополите за тях.

Това диво място се намира на североизток от Долни Богров. Няколко пъти съм ходил там, за да търся диви патици или бекасини, но ни веднъж нямах слуга. Не помня дори и да съм стрелял. Бил съм и сам, бил съм и с приятели - винаги едно и също, ни дива патица, ни бекасина. И макар да не е имало нищо, от време на време все съм пообикалял туй диво място с надеждата, че не може от такъв дивотия да не излети я дива патица, я бекасина. За съжаление винаги е било едно и също - камъш, скитащо куче - куцо с един крак или еднооко - врани по тополите, тяхното еднообразно: "Га!... Га!..." Тия врани може да са били и свидетели на потъването на манастира "Свети Тудор", да са врани, отгледани от самата света обител, дявол ги знае!... Преди три или четири години - не помня много добре годината, помня само, че беше топла есен и имаше много гъби - излязох със сина си на лов в Софийското поле. Веднага щом минахме моста при селото Долни Богров, видяхме много хора, пръснати из пасищата от двете страни на Ботевградското шосе. Те се шураха главно поединично из пасищата, всеки един вървеше бавно, оглеждаше пред себе си, вляво или вдясно, но много внимателно, сякаш търсеше нещо изгубено - може би пари, може би ценен предмет. Шуращите се бяха обточили и дигите на каналите, така че беше изключено в тия канали да е останала някоя дива патица. Поспряхме се със сина, за да решим накъде все пак да ловуваме. Накъде, накъде? - хайде наляво, в пропадналата обител, дано тоя път от туй варваризирано място излети дива патица или бекасина.

Сглобихме пушките, заредихме ги с патрони, а през това време аз все попоглеждам лутащите се. Някой от тях се наведе, откъсва нещо, туря го в пластмасов плик, изправя се и пак тръгва да се шура.

Разбрах, че са гъбари.

Оня, който не е гъбар и наблюдава как гъбари берат гъби, непременно ще ги съжали.

Те представляват много оскъдна гледка, всеки върви и гледа все в краката си, лута се или се шура, пощи опосканото от добитък пасище - а преди добитъка опоскано и от други гъбари. Но макар че са минали други гъбари, новите гъбари не знаят това, те мислят, че са първите, и бързат да претръсват пасищата. Много печална картина за гледане, имал съм случай, не само през тази есен, а и по-рано, да наблюдавам как ето по тази дига например ще мине гъбар, тук ще откъсне гъба, там ще откъсне гъба и ще изчезне зад купчина върби. Веднага подир него се появява следващ гъбар, върви по петите на първия, търси, очите му шарят на четири, обаче гъба никъде не се вижда. И отминава вторият гъбар и изчезва той зад купчината върби, а през това време вече трети се появява, ни те поздравява, ни те заговаря, ами очите му шарят на четири по дигата и ако се наведе, то не е за туй, че е намерил гъба, а за да вдигне само пънче от гъба, подхвърлено от минал преди него гъбар... Тъй се

нижат гъбарите, гъбар подир гъбар, утъпкват едва забележими пътеки из овчите пасища, лутат се или се шурат, всеки един стиснал пластмасова шарена торба. И се питаш - защо ли се лута тъй сяло човекът, забил поглед в краката си, вместо да погледне той далече напред, за да види как се синят далечни, но примамливи планини пред погледа му? Или се бои той от тези примамливи сини планини, затова не ги поглежда, а се е съсредоточил изцяло в тая пуста гъба - печурка или дявол я знае от каква порода е, и се лута и търси, сякаш търси изгубеното си съкровище! Ако гъбата се случи ядлива - добре! Ами ако вземе да се случи някоя отровна?... От детството си още помня какво вцепеняващо въздействие върху човека имат думи като отровна змия например, отровна гъба или пък змийска гъба. В оскъдния си живот не съм виждал човек, ухапан от змия, но помня човек, отровен от гъби. Този спомен е от детството, имахме в село един воденичар-другоселец, бе се отровил той от змийски гъби. Край воденицата се бе струпала голяма навалица, главно мъже, пушат, говорят тихо, по-назад от тях са се насъбрали жени, помежду жените и ние децата стоим, гледаме съсредоточените мъжки лица, насечени от дълбоки бръчки, някой остър профил, небръсната буза, цигарен дим, а в дъното зее отворената врата на воденицата. В тази отворена врата хлътнаха непознати хора, дошли от града, а заедно с тях и човек в бяла престилка. Кречеталата на воденицата мълчат, глухо бучи отбитата вода от улеите, от уста на уста се предава шепнешком нещо непознато, страшно и тайнствено, бучи и то глухо в ушите ни като отбита от улеите вода: *аутопсия на тялото*. Ето за това са дошли непознатите хора от града и човекът с бялата престилка, за да се направи *аутопсия на тялото*. Един мъж от навалицата разказва, че когато срещнал воденичаря с гъбите, гъбите му се сторили съмнителни не, ами направо отровни му се сторили и му казал той, че това не е магарешка гъба, която расте по пъновете, ами е змийска гъба, на което воденичарят се засмял и казал, че тъкмо тази гъба е магарешка гъба. И какво излиза? Излиза, че както се е засмял воденичарят, така е и останал засмян завинаги - казваше същият този човек. Лично аз не помня воденичаря, но в ушите ми понякога забучава глухо като отбита вода: *аутопсия на тялото*.

И ето, докато нагазваме в началото на потъналата и подивяла света обител, мислех си - мигар и в живота не е така? Какво търся всъщност аз през цялата оскъдица на живота си? Ни ядлива гъба досега срещнах в тоя оскъден живот, ни змийска гъба срещнах! Само понякога подритнато от друг човек пънче от гъба, Тъкмо от това пънче на гъба разбираш, че гъбарите са минали много преди тебе и каквото има за обирание, са обирали. В такъв случай няма защо да забиваме носове и да гледаме в земята пред себе си, ами е много по-добре да погледнем далече напред, където се синят далечините и примамливи планини се повдигат на пръсти. Някой ден и натам може да се запътим, сега обаче, както сме нарамили пушките, ще завием покрай дигата и ще потънем сред камъшите на потъналата и заблатена света обител.

Защо бог е позволил цяла една обител да потъне по такъв начин, да се заблати и подивее? Нямам време да мисля как и при какви обстоятелства е подивяла обителта, защото по едно и също време видяхме пушек от огън, тежък и гъст - ако падне върху камъшите, ще ги смачка. Заедно с тежкия пушек се чу непознатата реч и яростен лай на кучета. Кучетата се появиха като изневиделица из камъшите право към нас, бяха те цяла глутница, гладна и зла. Между тях нямаше ни едно чистопородно куче. Тая сбирщина напомняше сбирщините на скитащите кучета, с тази разлика, че ако скитащи кучета видят човек, то те мигновено изчезват в камъшите. Тези, напротив, тичаха право към нас - всички до едно кокалести и мършави, Изгърмяхме във въздуха, кучетата веднага възвиха и препуснаха назад към камъшите с такова квичене, сякаш във всяко едно поотделно бяхме изпразнили пушките си. Развикаха се високо мъже, всеки викаше по едно кучешко име, кучетата постепенно млъкнаха, а пред нас се разкри най-напред нещо като тухларница. Имаше тухли, още сурови, сечени върху подравнената земя, имаше изправени на калъч, за да съхнат по-бързо, имаше сденати на банкети или, по-точно, наредени на банкети по подобие на рибена кост, за да се проветрява добре банкетът. Тази подредба предизвиква постоянно течение между тухлите и те съхнат по-бързо. Зад банкетите димяха две грамади, като пресечени египетски пирамиди - печаха се тухли. Хора малко се виждаха. Две жени преобръщаха сурови тухли, няколко мъже работеха в дълбок трап, мотиките им светкаха във въздуха... Това бе от едната ни страна. От другата страна бяха направени няколко временни колиби от камъш, между колибите се виждаха мъже и жени, едни плетяха камъшитови

рогозки, други ги навяваха на тръби и ги пренасяха нанякъде. По-точно отнасяха ги зад колибите, но не се виждаше дали ги товарят там на каруци, или ги складираат.

Потъналата обител беше възкръснала, но вече за друг живот. Откъм камъшите идеха мъже, натоварени с нарязан камъш.

И тухларите, и рогозарите бяха цигани. Злите и мършави кучета принадлежаха на рогозарите. С рогозарите ние не разговаряхме, иззад всяка рогозка ни гледаха не особено дружелюбни очи и се виждаше как кучетата са подвили опашки, изплашени от изстрелите. Тухларите дори не погледнаха към нас, продължиха те да размахват мотиките в дълбокия трап, жените равномерно преобръщаха тухлите.

Само едно момченце стоеше до пътя с много красиви очи. То имаше износени дрешки, панталонките, макар и да бяха широки, бяха с къси крачоли, високо над глезените, рязани с ножица, без да са поръбвани. Главичката на момченцето също бе остригана с ножица Пуловерче и износено палтенце, възширочко, с възкъси ръкави допълваха тоалета. Шапка и обувки момченцето нямаше. Панталонките се държеха за момченцето с една тънка връвчица, така както удавник се държи за сламка, с тази разлика, че удавникът се удавя заедно със сламката. Споменах, че очите на момченцето бяха много красиви. Черни и лъскави, те лъщяха като живи въглени. До момченцето имаше водна помпа, не по-висока от него. Не зная дали с тази водна помпа тухларите черпеха вода за пиене, или водата бе само за да замесват калта за тухлите. Недалече от помпата гореше огън, край огъня бе турено ведро.

"Здравей, юначе!" - поздравих момченцето.

То подсмъркна, премига, обърна се и избяга зад подредените банкети с тухли. Момченцето избяга, скри се, но черните му очички още продължаваха да лъщят във въздуха и да ме гледат. И друг път ми се е случвало това - човек да ме погледне и да отmine, а очите му продължават сума време подир това да трептят пред очите ми и да ме гледат.

Влязохме в камъшите или по-точно пропаднахме в тях, губихме се половин ден, ни дива патица излетя Отнякъде, ни бекачина. Топло и душно беше в камъшите, изпихме водата, която носехме, останахме без вода. Жажда и врани - нищо друго нямаше наоколо. Върнахме се назад, кучетата на рогозарите отново ни връхлетяха със злия си лай, но щом видяха пушките, възвърнаха назад и се отдалечиха с квичене към своите стопани. От другата страна не се виждаха тухларите да прекопават калта с мотиките, нито двете циганки да преобръщат тухлите. И момченцето го нямаше, само водната помпа стърчеше край пътя.

Като наближихме помпата, чухме циганска реч. Тухларите седяха зад банкетите с тухли, недалече от тях огънят беше разпален, край него млада циганка миеше алуминиеви съдинки. Момченцето се въртеше около циганката, хвърляше съчки в огъня. Попитяхме циганите дали водата от помпата е за пиене, обади се най-старият, с побеляла глава, че е за пиене и че ей сега момчето ще дойде да изпомпа вода. Той се обърна към момченцето да му каже нещо по цигански, момчето припна към помпата и започна да помпа чевръсто. Поизмихме се, пихме вода, белоглавият циганин дойде при нас, запушихме, разговорихме се кое-що. Тухларите бяха все роднини, момченцето бе внуче на белоглавия. Не носехме никакви лакомства за деца, нямаше с какво да почерпя момчето, затова му дадох книжно левче да си купи бонбони, когато иде в Долни Богров. Долни Богров е на един хвърлей място. Попитях момченцето как се казва, то сгъна грижливо левчето, тури го в джоба на късичките си панталонки, подсмъркна и се залови да помпа вода с помпата, обаче името си не каза.

- Илия му е името - рече белоглавият циганин, - но се срамува да си каже името. А бе, Илия, що не искаш да си кажеш името? - обърна се той към момченцето и повтори, че Илия се срамува, че и на рогозарите, когато го попитали, не си казал името.

Според стария циганин рогозарите били временни, пришълци, не са тъдявашни. Тъдявашните са главно тухлари, а тия идат откъм Дунава, покрай Дунава има много заблатени места, там са се научили да плетат камъшови рогозки. Сега тия рогозки много се търсят, както и частно, тъй и от страна на АПК, особено ако АПК има зеленчукови градини. Много работливи цигани, от тъмно до тъмно все плетат, още ни веднъж не са дошли на приказка при тухларите, от старовремски времена

им е останал навика да държат зли кучета срещу крадци, макар че едва ли някой софиянец ще тръгне да им краде рогозките, каквито софиянци сме ние например, където не само че няма да откраднем рогозка, ами ще почерпим човек с цигара, ще се спрем на приказка с всекиго и ще дадем книжно левче на Илия, гдето ни помпа вода за пиене.

Илия стоеше до помпата и следеше нашия разговор. Щом го погледнех, той се засмиваше, изваждаше ръце от джобовете си и хващаше дръжката на помпата. "Цигук-цигук!" - скимтеше помпата. Илия подсмърчаше, примигваше и помпаше вода с все сили. Той целият сияеше. Светла струйка искреше на слънцето, тя падаше на тласъци, тъй както и помпата я засмукваше на тласъци изпод земята. Сред това подивяло и заблатено място откъде ли Идеше тази студена и пивка вода - един дявол знае! Преди да тръгнем със сина си, поблагодарих на стария циганин за водата, благодарих и на Илия и го похвалих за неговото усърдие. Браво, Илия, много хубава вода пихме от помпата, жив и здрав да си и да порастеш голям и прочие - думи, каквито обикновено се казват на малки деца, за да се зарадват!

Илия като видя, че си тръгваме, тъй енергично почна да работи с помпата, че наоколо му се разхвърча вода. Злите кучета на рогозарите пристъпиха напред, без да лаят, гледаха те как лае с железен лай Илийковата помпа, а белоглавият циганин се засмя: "Левчето си отработва Илия, не го иска той даром!"

Продължихме да вървим покрай дигата, трябваше да сменяме района за ловуване. От време на време се обръщах назад, гледах малкия Илия как се смалява заедно със своята водна помпа. Той също гледаше подир нас, без да спира да работи с помпата. Момченцето цигукаше, отработваше то своето книжно левче и своето браво. Докато не ни скри дигата един от друг, Илия не остави помпата. Най-сетне и помпата спря да цигука, женски глас извика: "Илия! Илия!"

Обърнах се. Виждаше се само камъш, над камъша се стелеше тежкият пушек от огъня на тухларите. Иззад камъша надничаха злите мършави кучета, а помежду тях стоеше мъничкото черно Илийче с черните си очички. Едната си ръка то държеше в джоба на панталонките, където бе пъхнало левчето. Помахах с ръка на Илия, той мигом се скри в камъша, останаха да ни гледат само кучетата. Отвъд тях и тежкия ленив пушек се простираха камъшовите пространства, над тях се издигаха високите тополи, охранени от блатната вода на потъналата и подивяла света обител, в клоните им бяха накацали врани, умислени и притихнали.

Илия се скри в камъша, но залепна той за очите ми и остана там завинаги, бос, с непоръбени крачоли на панталонките, гологлав. И до ден днешен той все ми напомня, че в тоя живот човек не само своето книжно левче трябва да отработи, ами и своето браво да отработи! И да се отработва всичко това с въодушевление, помпата ни за миг да не спира своето цигукане, за да изтегля тя пивка и чиста вода изпод потъналата блатна обител. Ето тогава именно всеки от нас може да каже, че е отработил своето книжно левче и своето браво! В каквата и блатлива среда да попаднем, трябва като Илия с помпата да изпомпваме само бистра вода...

Като си припомням сега оня есенен ден, става ми хубаво на душата, сребриста вода се плиска пред погледа, прясна и бистра. Но наред с нея се прокрадва и глухо бучене. То е като бученето на отбита вода от воденица, посред бученето ми се мяркат лутащи се гъбари, после навалица ми се мярка пред зейналата врата на воденица и глух шепот, идещ от навалицата: аутопсия на тялото. Сякаш целият съвременен свят се е струпал пред зейналата тъмна врата, размества се, пристъпвайки от крак на крак, пуши, роптае и си препредава шепнешком нещо тайнствено, загадъчно и тревожно, почти като аутопсия на тялото. Пред вратата на каква пропаднала обител се трупа съвременното човечество и аутопсията на чие тяло очаква да се извърши зад зейналата грозно врата? Не зная. Чувам само глух шепот и глух ропот, рогозки ми се мяркат пред погледа, плетени-недоплетени или навити на тръби, неприветливи лица на рогозари също тъй ми се мяркат, мършави разнопородни кучета, кучешка сган. И камъшови пространства също тъй ми се мяркат, загадъчни и смълчани, а най-отгоре над зейналата врата и над човешката навалица стоят враните. И те загадъчни, и те смълчани, като замръзнали са в очакване на аутопсията на тялото.

НЕЖНАТА СПИРАЛА

В един студен зимен ден пътувах с конска шейна през Лудогорието. Бяхме неколцина човека, натъпкани плътно един до друг в дъсчения сандък, едни седяха с лице към конете, други с гръб, трети се бяха настанили ребром, всички бяхме измръзнали, омърлушени и уморени. Връщахме се от лов, омотани в шалове, с вдигнати яки, с нахлупени капи или гугли, тъй че нито едно лице не се виждаше цяло. Изпод гуглите и шаловете димеше пара от дишането на хората, пара димеше и от ноздрите на конете. Когато човек пътува с шейна, изстива бързо, студът пропълзява по цялото му тяло, очите започват да сълзят, цялата природа наоколо започва да му се струва враждебна. Небето над нас бе сиво, вляво от шейната сивееше гора, от дясната ни страна се простираше равнината, леко наклонена, покрита със сняг.

Пътят лъкатушеше покрай самата гора, спускаше се в някоя долчина, катереше се, на места шейната поднасяше, плазовете стържеха върху чакъл и камъни, конете започваха да пръхтят, конярят размахваше камшика във въздуха и започваше да вика: "Дий! Дий!" Бялата равнина леко се изтегляше и завърташе край нас, смълчаната гора се измъкваше на пръсти назад, най-близките до пътя дървета подтичваха бързо, по-далечните се движеха по-бавно и се създаваше илюзията, че гората бяга назад с хиляди крака, без дърветата да се застъпват едно друго.

Край един от завоите внезапно изникна върху снега шипков храст, отрупан целият с ярки червени плодове. Той бе обърнат едновременно във всички посоки. Конярят рече: "Я гледай ти!", завъртя камшика във въздуха и перна храста през лицето.

Дивата шипка трепна, трепнаха заедно с нея и лъскавите червени плодове, заиграха те като живи очи, сякаш не измръзнал храст бе пернат, а живо същество бе ударено с камшика през лицето. Плазовете на шейната продължиха да поскърцват равномерно по пъртината, равномерно звъняха и им пригласяха конските звънчета, шипковият храст бавно отстъпваше назад, като бе втренчил в нас стотиците си червени очи. Пътят се наклоняваше леко, конете започнаха да пръхтят; обърнах се напред, видях рамена, гърбове, гугли и сините очи на едного от ловците. Той бе захапал отдавна изгаснала цигара. "Туй ще е някой вампир" - рече ми ловецът. "Кое?" - попита сипкав глас от предницата на шейната. "Оня храст" - рече човекът с изгасналата цигара и обърна глава назад през рамото си, за да покаже шипковия храст. Видях по лицето му да се изписва недоумение.

Погледнах назад, шипковият храст го нямаше. Белееше се само равнината, до нея стоеше изправена сивата гора, отгоре се сивееше небето. Спуснахме се в падина, падината скриваше шейната от втренчените очи на шипковия храст.

"Почти като човек... почти като човек!" - ме жегна остра мисъл. Продължавах да седя, обърнат назад, зад гърба си чувах конските звънчета, кашлица, нечие мърморене, скърцането на кожената амуниция. Натрапчив спомен затича по пъртината подир шейната, до него безшумно, без никъде да се препъва, тичаше хилядокраката гора, човек с гуцулска шапка и с брада подтичваше, виждаше се ясно високото чело и втренченият му, почти фанатичен поглед. Въртеше се и се търкаляше през снега пред него шипковият храст, съшибан сякаш от невидим камшик, загледан също тъй втренчено със стотиците си червени лъскави очи в своя преследвач. За миг се спряха храст и преследвач, видях как човекът започна да почесва замислено брадата си и да оглежда тъй храста, като че търсеше нещо скрито в него.

Човекът с гуцулската шапка беше Методи Андонов.

Ето вече пет години как той не е между живите, но често ще се случи въображението ми най-живо да го изрисува тъй жив и истински, че ако извикам, сигурен съм, че ще чуя неговия глас. Ни веднъж обаче не посмях да го повикам", боязън някаква изпитвам, боя се, че ако чуя неговия глас и видя как на повикването тръгва срещу мене, то сърцето ми едва ли ще издържи. Когато беше жив, веднъж отидохме в планината Руй на лов за едър дивеч. Пак беше зима, ловувахме в гора, стаена и негостоприемна, небето бе разкъсано, ту слънце заливаше гората, ту сянка пробягваше през нея, гърмеж отекваше на някоя пусия, с ръмжене отговаряха долищата на гърмежа. В края на лова Методи ме повика, съседи бяхме по пусии. Видях го да се върти и дебне около един шипков храст така

вторачен в него, сякаш вътре имаше скрит звяр. "Ела, ела!" - рече той тихо. Попитах го какво има. "Виж!" - рече ми той, като показваше храста с пръст. Лицето му сияеше цялото, стори ми се, че нещо фанатично има в погледа му. Огледах внимателно шипковия храст.

Това бе храст, висок човешки ръст, разположен нашироко върху снега, отрупан целият с ярки червени плодове. "Ела да видиш от другата страна!" - рече ми Методи Андонов и преминахме ние двамата от другата страна, но и от другата страна бе същото. "Откъдето и да застанем, той все ни гледа!" - обърна ми внимание Методи Андонов. Запаших цигара и оставих човека да обикаля и дебне около своя шипков храст. На няколко пъти той го замери със снежни топки, храстът трепваше, трепваха стотиците му червени плодове и ако човек извика на помощ въображението си, може да сметне, че този шипков храст наистина трепва като живо същество и очите му като на разбойник заиграват на всички страни. Методи Андонов попипваше сивобялата си гуцулска шапка, почесваше брадата си с някаква особена нервност, почти със сладострастие. В гласа му долавях патетични нотки. "Ето го театъра! - викаше ми той - Чудо! Чудо!... Представяш ли си този храст на сцената, ама съвсем истински, взет направо от гората, див, измръзнал, отрупан с ярки плодове! И цялата сцена да бъде чисто бяла, девствена, както е снегът наоколо, и да я заливаме със светлина, да пуснем сенки да пробягат през нея, да обгърнем с бяла мъгла част от храста, после да пуснем вятър да го наемете... ама че това може да стане страшно!"

Той се удари по гърдите въодушевено и отново вторачи фанатичния си поглед върху спокойния, разположен спокойно посред снега шипков храст. В този миг той приличаше на човек, който е престанал да гледа на живота и на природата край себе си като на декоративна завеса, ами се мъчеше да пробие тази завеса или перде, да ги разкъса и да надникне зад тях. Навярно Методи Андонов бе успял да надникне зад тях, макар и само през шпионката, бе съзрял, изглежда, нещо извънредно съществено и важно, иначе как мога да си обясня, че един нормален човек може с такъв съдбовен поглед да обикаля измръзналия шипков храст?

Нямаше да се изненадам, ако в тоя миг се бе засилил и бе скочил вътре в храста; трудно ми е да определя дали човекът изглеждаше по-див, или шипковият храст изглеждаше по-див. Навярно и двамата бяха еднакво диви... Тъй ще ги помня цял живот, втренчени един в друг, и не мога да разбера защо тъй рано и припряно посегна към това брадато момче от Калище природата, която е била винаги будна, но спокойна? Мигар са й малко на природата шипковите храсти, та изтръгна с корен от сърцата ни и този шипков храст, за да го погне по петите из своята снежна пустош?

...Дочух отново конските звънчета зад гърба си, кашлица, човешки гласове. Погледнах пъртината назад - пусто беше всичко. Всъщност нямаше какво да търся в тая студена пустотия. Ако исках да намеря нещо, трябваше пак в себе си да се поровя. Не ми остана обаче време да се ровя, защото съгледах как от сивото небе започнаха да се зараждат птици, все по-зрими и по-зрими, макар и сиви. Птиците прераснаха в голямо сиво ято, носеха се те спокойно над сивата гора, без да издават нито звук. "Диви гълъби!" - извика синкавият глас, който преди малко питаше синеокия кое е вампир.

Всички се размърдаха в шейната, оня със сините очи зареди бързо пушката си, завика на коняря да спре конете, юздите бяха опънати, чу се как конете сърдито сгрязаха със зъби железните юздечки. Някой се обади, че дивите гълъби са много високо и че няма смисъл да се стреля, защото не може с пушка на такава височина да се удари. Човекът със сините очи викаше: "Ще ударя!", оня му противоречеше, повтаряйки едни и същи думи: "Не може да се удари!" Ятото летеше спокойно и плавно, оня със сините очи ее целеше спокойно в него и плавно движеше цевите на пушката си. Когато птиците засвистяха над нас и всички в шейната чухме колко е мощен размахът на крилата им, човекът стреля. От изстрела ятото мигновено се повдигна нагоре, само една птица остана встрани, залюля се, направи малък кръг, за да провери какъв е този гръм откъм земята и какво ли може да се е случило?

Не можа да разбере ни какъв бе този гръм откъм земята, ни какво се бе случило, затова направи още един кръг, после още един; тия кръгове дивият гълъб изписваше в небето спираловидно, защото, като кръжеше, той внимаваше да следи и посоката на ятото. Но ето че едното му крило отслабна, не замахваше вече тъй силно с него, кръговете постепенно започнаха да се стесняват,

птицата губеше височина, макар и да се отдалечаваше от нас, и в един миг спря да размахва крилата си. Заприлича на сива дрипа, не можа да се задържи във въздуха и се понесе стремително право надолу.

Никакъв звук не се чу при падането. Дивият гълъб изчезна тъй внезапно в снега, както бе изчезнал и шипковият храст преди малко.

Бях най-младият от групата, затова скочих от шейната и тръгнах да прибера гълъба. Снегът беше дълбок, на места стигаше до колене. Никъде никаква дрипа не се виждаше, бялата равнина се стелеше пред очите ми чиста и светла, без ни една драскотина и без ни една пращинка върху себе си. Това обаче не продължи дълго. На едно място видях да аленее капка, тя бе малко встрани от мене. Като наближих, видях втора капка, че аленее до нея, малко по-далече светлееше трета. Спрях се пред тези капки в снега. Те се редяха подобно спирала, правеха един кръг, после в този кръг се вписваше втори, нежна дъга излизаше от него, за да изпише трети кръг... Гледах ту небето, ту капките кръв върху снега.

Това бе кръвта на гълъба. Докато птицата кръжеше горе и изписваше кръгове и спирали в небето, то кръвта ѝ на едри капки е падала долу върху снега и е очертавала върху него същите кръгове и спирали. Не посмях повече да пристъпя в снега, някакво особено чувство ме възпря още при първия кръг. По-нататък се изписваха другите, очертани ярко върху девствената пустош.

Откъм шейната почнаха да ми викат и да ме насочват към мястото, където дивият гълъб се бе забил и пропаднал в снега. Аз също започнах да викам, че по-нататък няма как да се мине. Половината от мъжете наскачаха от шейната и като припалваха цигари един от друг, се изсипаха през снега да видят какво може да ме спира по средата на пътя. По омотаните им шалове и покрити с гугли лица видях, че се изписва изненада, когато съзряха кървавите дъги и кръгове, изписани съвършено нежно по снега. Ни следа някаква, ни драскотинка се забелязваше - само нежните кървави дъги аленееха, изписани красиво от кръжащата в небето птица. Поривист и елегантен е дивият гълъб в полет. Когато изстрелът от шейната го задържа и птицата почна да кръжи бавно, изоставайки от ятото, никой от нас не подозираше, че докато кръжи, птицата изстиска бавно кръвта от себе си, за да допише с неясни кръгове и спирали своето последно четмо и писмо върху бялата равнина, последната фраза на своя живот.

Може би тази фраза съдържа проклетие; може би съдържа някакво завещание към другите птици; а може би е само прост отпечатък на един внезапен финал?

Всеки случай никой не посмя да пристъпи напред, за да разкъса или да изпотъпче аленеешите нежни спирали на птицата. Умълчахме се всичките, стана неловко да стърчим посред бялата равнина, един по един мъжете обърнаха гръб и без никой да проговори, тръгнахме назад към шейната. Тихо прозвънтяха конските звънчета, гората сивееше недружелюбно насреща ни, изчезналият шипков храст отново бе застанал посред бялото поле, посипан с ярката жарава на своите плодове. Откъм шейната той не се виждаше, защото тя стоеше в падина, но оттук се открояваше отчетливо върху бялата равнина, тъй че всеки от нас можеше да го види, а и той нас да види с втренчените си очи. Изнизахме се мълчешком помежду аленеешия шипков храст, вторачил като вампир стотиците си червени очи в нас, и помежду нежните дъги и спирали, изписани върху снега от падащия от небето гълъб.

"Дий!" - извика високо коларят, когато се натъпкахме всички в шейната. Заекърцаха плазовете по пъртината, равномерно зазвъняха конските звънчета и като пътувахме, постепенно започнах да чувствавам, че освен звънчетата звъни и откънтява тихо и нещо друго в душата ми, подобие някакво на небесна червена сълза, на шепот от стреснат шипков храст, и че душата ми започва да чертае и да усуква неясни, но нежни кръгове и спирали.

ИБИС

Странно време! Мигар може човек да помисли, че е зима! В полето отвсякъде струи мекота, тънка мъглица се носи от изток, пъпле тронаво по земята, върби и тополи стърчат оголени и мълчаливи сред полето, голи къпини и трънки клечат на припек по дигите на каналите, врабци играят на гоненица в тях, бели ивици сняг се редуват с черни ивици разорани ниви; подир тях белите ивици сняг се редуват със зелени ивици трева, сред тревата са разхвърляни водни огледала; те сребреят на слънцето. През снега и през нежната зеленина се разстилат овце, излезли на паша. Подире им върви овчар¹ с тояга, с такова достолепие крачи той подир стадото, сякаш не е овчар, ами владика, тръгнал на водосвет. Разликата е само в това, че кога владиката тръгне на водосвет, не пуши, а овчарят пушеше.

Аз също пуших, седнал на завет при дигата, любувах се на странната зимна картина и ако не бяха далечните, студени и снежни планини, изобщо нямаше да мисля за зимата. Слънцето топлеше приятно гърба ми, до ушите на пресекулки достигаше звънът на звънците от стадото, невидим чичопей подвикваше, скрит в дърветата, в здрача на къпинака и на трънките светлееше цъфнал кукуряк и като капка кръв се червенееше бабино ухо.

В такова време човек става ленив, отпуска той мускулите, за да развърже на тяхно място въображението. Бях излязъл със сина си за диви патици в полето, сега е сезонът на прелета, в други години през полето, през каналите и дигите вилнееха снежни виелици, мокър сняг облепваше всичко по пътя си, летяха ниско ята диви патици, въздухът се изпълваше със свистене на крила и с врява, в която можеше да се долови пакането на големите патици есълбаши, чакръкчийките въртяха своите чекръци и тракаха, нежен звън отронваха звънарките, свирците подсвиркваха подобно пъдари, кога видят, че чужд човек влезе в лозето.

Сезонът на прелета е, но прелет няма и няма смисъл човек да броди покрай каналите, затова бях изпратил сина да кръстосва полето, може да вдигне от някой канал изостанала патица, аз седях на припек под дигата. Пуша, гледам полето пред себе си, въображението почва да прехвърля спомени от прелета на дивите патици, сякаш прехвърля едно по едно зърната на броеница. Спомените са все снежни, като че човек се намира в самото сърце на зимата, обгърнат е той от всички страни от подвижния сняг, отвсякъде свистят крила и летят диви патици. От изстрелите на ловеца ще се отрони понякога дива патица от ятото, безшумно пада тя в мекия сняг и кога човекът я вземе в ръка, изненадва се колко е красива птицата и е почти щастлив, че е успял посред виелицата да отрони тази небесна троха за себе си.

Много часове съм изгубил в тия виелици, съвсем сам, седнал на раницата си, пуша, целият свят се изгубва и престава да съществува, всичко е бяло наоколо, само птицата лежи върху снега пред тебе, неръкотворна е тя и неземна, перата ѝ преливат в зелено, в синьо и златно и ти се струва, че не птица, а скъпоценен камък лежи в краката ти. Ни веднъж не е било птицата да се съживи и да попита: "Защо стреля!?" И ни веднъж не е било да попитам сам себе си защо стрелях, угризение да изпитам или нещо подобно; напротив, в някакво странно вцепенение изпада човек в такива минути, че дори мисълта се вцепенява. В лова не е необходимо мисълта да се движи, може да се каже, че на лов ловецът е безпамятен, там само страсти го движат и оня вечен стремеж да бъде той властелин на света и притежател на всичките му съкровища.

Изобщо човекът обича да си придава важност, да гледа господарски и завоевателно на света. Но понеже е трудно той да направи това със същества, равни на него, затуй търси същества слаби и беззащитни. По дигата виждам повалени тополи, човекът и върху тях е демонстрирал своята сила. Когато секачът сече с брадвата едно дърво, то дървото може само да извика за помощ. Но аз бих попитал - ако дървото държеше в ръцете си брадва, какво би правил дърварят? Много би се почесвал по врата той, дали да пристъпи към дървото и да почнат двамата да се секат с брадвите, па каквото брадва покаже? Мисля, че в случая няма и защо да питаме как ще постъпи дърварят. Освен да се почеше той по врата и да отmine с брадва на рамо, нищо друго не би могъл да направи... В лова човекът е измислил една много хитра формула, за да няма угризения, че съсипва природата. Според

тая формула ловецът взема само излишъка от природата. Като седя на завет, та слънцето топли гърба ми - никаква патица не се вижда в странното за сезона небе - и като гледам колко е тихо и пасторално всичко около мене, питам се: "Какъв излишък можем да вземем ние от целия този недоимък?"

Така си останах без отговор по отношение излишъка и недоимъка.

Забелязах, че покрай канала върви синът ми, прави някакви отчаяни знаци с ръце. Станах, без да разбирам нищо от знаците. Момчето свали шапката си, започна да маха с нея и да ми сочи мястото, където дигата правеше дъга. Натам се разстилаше и вървеше стадото на овчаря, през ивиците сняг овцете вървяха с вдигнати глави, щом стъпеха върху оголената нежна зеленина, веднага навеждаха главите си, за да щипят наболата трева, и тогава звъниците им звънях по-тихо и приглушено. Момчето продължаваше да сочи с шапката си, в другата ръка стискаше пушката и забелязах, че походката му стана дебнеца. Сметнах, че зад завоя са накацали патици, взех пушката и тръгнах покрай дигата, без да изпускам момчето от очи. По едно време то прилекна и даде знак с шапката си. Спрях се. Миг или два след туй видях диагонално на дигата няколко странни птици. Казвам странни, защото за първи път виждах подобни силуети в небето.

Птиците бяха като изрязани от бакър. Размахваха тежко и властно крилата си, раменната част на крилата бе остра, шията напомняше сгъваем метър, огромен крив клюн стърчеше напред. Ятото летеше мълчаливо, съвсем ниско, без никакъв страх, като че ли земята не съществуваше за тези птици. Нещо в силуетите им напомняше за времето на динозаврите и на големите летящи гущери. Може би заради това, докато те прелитаха, нещо мистично сякаш пропълзя над нас и раздвижи въздуха. По-глухо започнаха да звънят звъниците на овцете, мъглата от изток се приближи и започна да ни обгражда и откъм южната страна. Полето изведнъж се смали, отдалечиха се безкрайно много строгите снежни планини, настана тишина и като се огледах, чак сега забелязах, че врабчетата се бяха изпокрили в шипките, в къпинака и голите трънки.

Момчето се бе изправило и отново започна да ми прави знаци, като сочеше пак дъгата на дигата. То тръгна с дебнене напред, аз постоях, постоях и също тръгнах, без да спирам да мисля за мистичните птици. Настроението и самочувствието ми паднаха на нула, започна да ме обзема някакво глупаво суеверие, че всеки миг може да се случи нещастие.

Когато стигнах най-издадената част на дигата, видях пред себе си острови сняг, зелена трева, кичури камъш, зад камъша водно огледало, сребърно и зелено. Педя вода бе заляла зелената трева, на места само водата сребрееше, отразявайки слънцето, на места се виждаше зелената трева на дъното. Всичко това беше подвижно и изключително красиво. Там, където водата свършваше и зеленееше трева, една птица се разхождаше, опитвайки с човка земята. Можеше да се оприличи на птица, която търси нещо изгубено. В първия миг помислих, че е непознат вид дива гъска. Слънцето светеше зад нея, видя ми се почти черна. Тя се обърна с лице към мене, сниших се зад кичура камъш и продължих бавно да се промъквам напред. Диагонално към птицата се прокрадваше и момчето с готова за стрелба пушка. Не зная колко време мина в издебването на птицата, но когато сметнах, че разстоянието е достатъчно, дадох знак на сина си да стреляме.

Не мога да кажа чий беше първият изстрел. Стреляхме почти едновременно, птицата падна мигновено върху зелената трева. Пръв към нея се затече синът ми. Когато вдигна птицата високо над главата си, видях, че крилата ѝ стигнаха чак до патронташа, препасан на кръста. Гъска е, рекох си, и тръгнах към момчето и птицата. То я беше положило на тревата, бе разперило крилата ѝ и клечеше до нея... Беше червен ибис.

Птицата имаше цвета на бакър, главата и шията ѝ преливаха в огненозелено, големият закривен клюн стоеше като непотребно сечиво, захвърлено върху тревата. Сега едва разбрах какви бяха другите птици, носели мистика във въздуха. Това бяха също ибиси, спомних си, че по времето на фараоните са били свещени птици на египтяните. За първи път срещам по небесните кръстопътища ибиси и за първи път откъсвахме от небето тая свещена птица. Момчето поиска да я препарира, вдигна я внимателно от тревата, започна да глади перата ѝ и изведнъж я изтърва, сякаш не мъртъв ибис, а взрив бе хванало в ръцете си. Погледна ме изпдашено, попитах го какво има? "Виж! Виж!" - рече момчето и ми посочи главата на птицата.

Взех я и когато погледнах главата и част от човката, видях как там пъплят във всички посоки кокошинки. Те се измъкваха от перушината по тялото, бързаха нагоре по шията, струпваха се по главата и част от клюна, връщаха се бързо назад. Но отзад напиреха нови кокошинки, подгонени от убежищата си, катереха се на тумби, на тумби едни върху други, бяха като обезумели плъхове, бягащи от потъващ кораб. Докато наблюдавах изпадналите в паника паразити, почувствувах как някои от тях вече се прехвърлят върху ръката ми. Захвърлих с погнуса ибиса върху тревата, клекнах да мия ръцете си в снежната вода и когато се изправих, видях върху лицето на сина си изписано огромно разочарование. Никой от нас не спомена повече за препариране, никой от нас не се доближи повече до птицата. Само овцете я приближаваха, опасваха те от двете страни водата, отново започнаха да разтварят своето ветрило, звънците им все така звъняха пасторално, подир тях и овчарят премина, рече ни: "То това се не яде!"... Почувствувах се като в небрано лозе!

Вие не знаете колко е красив червеният ибис! Той е толкова красив, че само един варварин и суеверен невежа като египтянина може да го обяви за свещена птица. Сега мога да кажа, че ибисите, конто прелетяха ниско над земята в зловещи пози, не летяха като птици, а летяха те като сфинксове. Вече на земята, паднал в нозите ни, свещеният ибис бе като паднало божество, със смачкана перушина и изпаднали в паника паразити, които се струпваха върху огнената му глава и търсеха там спасение.

Грозна реалност, читателю! Какво можеш да направиш пред лицето на тая реалност? Нищо, освен да й дадеш гръб и да тръгнеш унило по обратния път.

Така и направихме. Обърнахме гръб на падналата върху земята птица, насреща ни бързо се носеше мъглата, обграждаше полето от всички страни, светлината бе станала бледа, прозрачна пелена скриваше слънцето. Задуха вятър, далечните снежни планини изчезнаха от очите ни. Мисълта ми не започна да потраква старата броеница на спомените, ами като дървоядец започна да ме яде: "Къде се измъкваш, негоднико? Защо крадеш от недоимъка на природата? Красота ли искаш да отрониш от природата и да я задържиш в шепата си? Ами не разбираш ли ти, невежество с невежество, че щом искаш да задържиш красотата за себе си и да я направиш своя собственост, то тази красота мигновено умира и се покрива с пъплеши паразити. Красотата е само в миговете на твоя живот и както и да се мъчиш да задържиш тия мигове, трябва да знаеш, че задържаш в ръцете си само техните лешове... Глупако!"

По пътя питам сина си: "Знаеш ли кое е хубавото на въздуха? Хубавото му е, че е невидим! Въздухът е много ценно нещо, може би най-драгоценното, защото, казваме ние, когато искаме да дадем висока цена на нещо - че то е като въздуха за всяко живо същество. Тая безценност има едно хубаво качество, че е невидима. Я си представи ти, че въздухът е видим като дивата патица или като ибиса, или като онова повалено от брадвата дърво. Да си представим, че въздухът има образа на човешко лице. Ако убием ибис, казваме, че сме убили ибис, отнели сме нещо от красотата на природата, защото виждаме това с очите си. Но ако се погледнем ние очи в очи с въздуха, какво ще видим в лицето насреща си?"

Ще ридм лице, на което сме извадили едното око, ще видим как сме нацепили ушите му, как сме замърсили, издраскали и надупчили самото лице, сякаш е дупчено то от сипаница, ще видим в живото око разширена от болка зеница и в дълбочината на окото - безкрайна печал заради нашето невежество.

Ето кое му е хубавото на въздуха, който ние всички вдишваме и издишваме с надеждата, че ще живеем, защото е казано, че докато дишаме, трябва да се надяваме! Ако въздухът бе видим, то едва ли някой ще вземе без погнуса дори една глътка от него.

БЕЛЕЖКИ:

1. Казвам овчар, а не овцевъд, както е прието да се пише в печата, защото овцевъд се свързва с научно отглеждане на овцете, с фуражни кухни, с ветеринарни познания и прочие, а този човек по най-старовремски начин отглеждаше стоката си и щом забележеше и най-малката пукнатина в природата, веднага се възползваше от нея и извеждаше през пукнатината овцете на паша. Този овчар се облягаше единствено на опита си и на тоягата.

МРАВКИ РАЗГЛЕЖДАТ ПУШКА

Веднъж г приятели осъмнахме в Софийското поле, потънало в тънка мъглица. По стърнищата и покрай напоителните канали при малко повече ходене и при малко слука можеше да бъде вдигнат някой пъдпъдък, да бъдат срещнати двойки млади гургулици, неподготвени още за далечен полет, или пък да се видят в небето синкави гривеци, търсеци ниви с окосен фий и солища. В Софийското поле има много засолени почви; изоставени отдавна от хората, те са пълни с трапища и с бурени, ни човек преминава през тях, ни добитък, само някой ловец понякога ще мине, търсейки напразно заек, или ще накацат гривеци.

Лятото си бе отишло, есента настъпваше предпазливо, с известна боязън. Нейното присъствие се чувствуваше главно сутрин, когато всичко наоколо тъне в прозрачна мъглица, прохладно е, тихо, едва доловимо дъхти на мокра слама и на студен дим, стигнал до полето от невидимо село. Два или три часа по-късно слънцето вече ще свети ярко на небето, по земята няма да има никаква роса, ще стане горещо, както е горещо през август, и ако не са носещите се тук и там из въздуха паяжини, напомнящи за настъпващата есен, човек ще помисли, че е лято. Но това ще стане по-късно, сега е още хладно, ловците се разстилат във ветрило, левият фланг почти се губи сред тънката мъглица. Там има камъш, от него с писък излита бекасина, но никой не успява да стреля по нея. Малко подир бекасината се чуват два последователни изстрела и викове: "Лисица! Лисица!" От левия фланг викат на помощ, ловецът, стрелял подир лисицата, твърди, че е ранена и че се е вмъкнала в камъша. Обграждаме мястото, част от ловците нагазват в камъша, от време на време го прострелват, за да гонят ранената лисица към другите, наредени в дъга. Те пазят хищникът да не се вмъкне в съседната нива с гъст й висок кукуруз.

Лисица обаче не се появи. Някои изказват съмнение, че не е имало никаква лисица, почна се спор, едни твърдяха, че тук лисица няма да се укрива по никакъв начин, защото е мокро и заблатено, други смятаха, че тя по принуда се укрива в камъшите, защото се е видяла натясно, а имаше и трети - те изказаха предположението, че е възможно в камъшите да се укрива не лисица, а енотовидно куче. Докато се водеха спорове, от съседно село дойдоха патичари, облечени всички в зелени брезентови елечи с големи емблеми на БЛРС на гърдите. Почти на всички елечите им бяха широки, от номер петдесети нагоре, може би номер петдесет и две и номер петдесет и четири. Винаги съм се учудвал защо в ловните магазини се продават само елечи с гигантски размери, за мен това си остава загадка, която до ден днешен не съм разрешил. Патичарите с големите елечи бяха излезли на лов за полудива зеленоглавка, която развъждаха в един продълговат, ограден с камъши рибарник. Те смятаха, че стреляме тайно по техните полудиви патици и крием отстреляното в непроходимите кукурузища, израснали между патичарника, реката и камъшовото пространство, оградено от нас. Те даже и с това нелепо обвинение не се задоволиха, а изразиха и съмнение, че ние не се отказваме и от кукурузищата, сигурно берем от тях млечна царевица, тъпчем с нея раниците си и я мъкнем в София за варене, защото софиянецът, щом излезе по софийския кър, насмита всичко пред себе си и минава като метла през него.

Това бяха груби и озлобени хора. Скарахме се. Тези патичари нямаха нищо общо с добродушния нраа на ловеца. Кога един ловец срещне друг ловец на полето, все едно че бог с бога се срещат, а тези патичари се държаха тъй с нас, сякаш не бога сме срещнали, ами сме налетели на неговите кучета, та като ни обляяха, ние, вместо да гърмим срещу тях, възвихме и тръгнаме да търсим друго поле или район за ловуване. Те още дълго ни следяха да видят дали някой от нас няма да влезе във високите гъсти кукурузища и да измъкне от тях някоя застреляна по-рано и скрита там патица. Никой обаче от нас не влезе в кукурузите, защото нямаше причина за влизане. Ония продължаваха да ни следят и не стига, че ни следяха, но и подхвърляла обиди подире ни, все едно че ни замеряха с камъни. Не им отвърнахме на обидите, защото забелязахме от самото начало, че ако ги отминаваме с мълчание, то това повече ги озлобява.

Откъде идваше това озлобление? Тук ще направя едно отклонение и ще се помъча да обясня защо все по-често се срещат озлобени ловци в Софийското поле. По силата на едно разпореждане стопани на ловното поле са ловците от съответното село. Селата край град София са разпределили

пomeжду си ловните полета и външен човек може да ловува в тях само ако е поканен от местните ловци. В това няма нищо лошо, що се отнася до местния полезен дивеч. Лошото започва при прелета на дивеча, който идва по тези места от северните страни и продължава по своя стародавен път на юг. В София има хиляди ловци, допреди няколко години те свободно излизаха да ловуват на прелетен дивеч, но сега, по силата на това ново разпореждане, всеки един от тях може да излезе на къра само ако е поканен като гостенин или има издадено писмено разрешение (бележка) от председателя на ловно-рибарската дружинка за определена дата. При толкова хиляди пушки, а малко дивеч, то се знае, че местните ловци не са склонни да издават писмени разрешителни. Това принуждава много ловци от София, щом се разреши ловът на пѣдпѣдѣци, гургулици, гривеци, бекасини и диви патици, да поемат по далечни краища - кой към Тутракан, кой към Симитли, кой към Тракия или Добруджа. Но не всеки има тази възможност да иде чак толкова далеко заради един пѣдпѣдѣк и за една гургулица. Ето защо мнозина, нарушавайки разпоредбата, продължават да излизат с пушка на рамо в Софийското поле. Там веднага ги посрещат ловците - собственици на ловното поле, за да ги прогонят. Това е една нелепица. Имал съм случаи да наблюдавам как местни ловци се държат като феодали към външни хора, попаднали в тяхното поле било за лов на диви патици, било за лов на гургулици. Ако човек иде в планината, никой не го спира и не го пита: "Кой те покани тебе тука на туризъм бе, брайно, къде ти е на тебе бележката за туризъм и разрешителното, от което да е видно, че имаш право да береш диворястящи плодове, гъби да береш, боровинки или жълт кантарион?" В планината никой не пита туриста, а в полето тези нови феодали те прогонват с такова настървение, все едно че си престъпил и влязъл в свещената им и неприкосновена собственост. Тези малобройни групи от Софийското поле имат пълната власт да прогонват от своите райони всеки градски ловец и питам аз тогава какво да правят тези хиляди градски нещастници, въоръжени с ловни пушки, запасали патронташи и помъкнали със себе си и някое и друго чистопородно куче, скапало се да виси цяла зима по градските балкони, загубило всякакво обоняние и всичкия си ловен инстинкт!... Това, от една страна... От друга страна, и ловците от Софийското поле имат право да са озлобени, защото индустриализацията отрови бързо полето, реките погинаха и текат мъртви между своите сиви брегове, почвата взе да става все по-солена, в определени райони вече не се садят моркови и зеле, нито пък картофи се отглеждат, защото стават опасни, ако човек ги тури на трапезата си. И птичките оредяха. Този кър се оживява от време на време, когато през него преминават пасажи на гургулици, пѣдпѣдѣци прелетят от север и търсят в нощното си летене древните пътища към Вишово бърдо, към Ярема и към Самоковското поле, ята бекасини ще паднат в заблатените места, ще се задържат за по три-четири дена, трупайки мазнина за продължителния си полет, и ще отлетят; диви патици ще дойдат със застудяването, с радостен шум ще изпълнят небето и като забръска първият сняг, по нивите могат да се видят понякога накацали диви гъски... Спирам се малко по-подробно на този факт, защото смятам, че той не е обмислен достатъчно зряло и защото съм убеден, че едва ли има у нас учреждение, което да издава разпореждания, стимулиращи чувството за собственост у българина. Рано или късно чувството за собственост придобива своя уродлив вид, затуй мисля аз, че обществото много внимателно трябва да следи къде в този пункт нещата могат да се разширяват и къде те да бъдат стеснени и ограничавани...

Казах, че собствениците на полудиви зеленоглави патици бяха груби и озлобени хора, те ни нагрубяваха, и обиждаха, опирайки се на едно нелепо разпореждане, един от тях даже извади от джоба си дебел кочан с разписки, удряше кочана върху дланта си и подвикваше: "Ето такава нещца, брайно, трябва да имаш ти, разписка трябва, а така слепешката, както си се журнал, то докъде ще се стигне? Доникъде няма да се стигне!" Друг един додаваше като ехо: "А бе остави ги тия полковници, глей си кефа! Мани ги, нека маат като изгубени Станки по къра, що ще им се ядосваш?" Оня с кочана му обясняваше: "Защото ред трябва, затова!"

Това, че ни произведоха полковници, ни разсмя. Те нарочно ни произведоха полковници, за да могат посредством туй да се издигнат в собствените си очи, защото са успели да прогонят от своето ловно поле не какви да е изгубени градски Станки, ами полковници, от които може цели полкове да треперят, обаче, брайно, тука, в нашите кукурузища, покрай патичарника ни и из нашите стърнища няма защо да се навираш, след като тебе никой не те е поканил, и може да си полковник и да

строяваш цял полк, тука обаче ние командуваме парада и ние те тебе строяваме! Че имаха те известна слабост към строяване и командуване, личеше по широките им елечи, всеки един украсен с огромната емблема на БЛРС. Всички бяха много разнопородно облечени и обути кое как дойде, откъм каскети и капи също така бяха разнопородни, обаче откъм ловни елечи личеше пълното им единоподушие и човек с повече въображение можеше да приеме, че това наистина, е една униформена ловна дружина.

Изтеглихме се на разстояние един пушечен изстрел от патичарите и се разположихме върху неголяма дига, извита в дъга. Дигата беше бряг на канал, в канала имаше хубави водни огледала, чудесно място за патици. Патици не се виждаха, само някоя зеленонога водна кокошка притичваше чевръсто и бързаше да се скрие в камъшите. Почнахме да умуваме в кой район да се прехвърлим за ловуване. Отвъд дигата имаше запустяло място, обрасло с върба и къпина. От една страна го обграждаше дигата, от другата страна - реката, а по-нататък, на север, се издигаха стените на промишлени утайници. Сред върбите проблясваше блатлива вода. Ако човек продължи да върви по дигата и стигне до едно място, където каналът се стеснява, то той ще намери там прехвърлено дърво, съединяващо двата бряга. По това дърво може да се премине и да се навлезе в запустялото място. То има такъв вид, сякаш в него не дивеч, ами змейове могат да се въдят. Тук мога да отбележа, че природата, колкото и да изглежда пустинна, изоставена или бедна, винаги ще отдели по някоя троха за ловеца, стига той да е въоръжен с търпение и да не се отчайва. Именно на това разчитахме ние, загледани в запустелия и изоставен от хората и от бога триъгълник между утайниците, реката и дигата. То се видя, че няма къде другаде да се ходи този ден, ами ще претършуваме туй място, пък каквото бог даде, това и ще бъде! Още повече че и сто години да ловуваме тука, няма кой да се появи да претендира, да ни иска писмени разрешителни или да ни гони, опирайки се на някакви временни и несъстоятелни разпоредби. С други думи, това място бе ничие, явно никоя ловна дружинка не го искаше и не стопанисваше дивеча в него, никой не го разораваше и не сееше нито жито в браздите му, нито кукуруз. От години наред познавам това място, то седи като просяк в Софийското поле, чака да мине човек и да хвърли монета в паничката му. Но не би! Ако се случи да мине човек, то той гледа по-скоро да вземе монета от паничката, камо ли да хвърли монета. През месец декември на една тежка зима в туй място намерих змия върху снега. Стрелях, змията се запремята върху снега и го опръска с кръв. Кое бе накарало влечугото да излезе посред зима върху снега, вместо да остане в земята да прекара там своя дълбок зимен сън?... Тук земята просмуква от промишлените утайници зла химия. Тъй че не змия, ами дракон да се е заровил за зимен сън в нея, ще се събуди и притиснат от злата химия, ще изпълзи върху снега. Поради тази причина избягах да ловувам в туй място, моите приятели знаят това много добре. Ако те тръгнеха да направят един тараш през него, обикновено аз оставах да ги чакам в сянката на някое дърво или пък, седнал на някое височко място, наблюдавах ловците и движението на дивеча. Там понякога се струпваше много дивеч, при прелет се носеха ниско ята със стотици дъждосвирици, усукваха се бърнета или се разстилаха веригите на големи северни патици, а прелитаха също така и много калугерици - махат с крила и се вайкат непрекъснато с тъжни гласове, дано господ бог и Дева Мария се смият над тях. При прелет тук може да се отстреля най-красивата патица, шсюопашатата, защото това е един от нейните постоянни коридори, особено при завръщане от юг... И при слука, разбира се! Днес явно не върви, макар че излязохме рано в полето. Тънката синя мъглица се стопи, ранената от нашия колега лисица остана да се спотайва в камъша или се е примъкнала във високите и гъсти кукурузища, ония злобни патичари с големите ловни елечи съвсем ни развалиха настроението. На това отгоре трима гъбари минаха и макар и да виждаха, че никакъв дивеч не висеше по кожените ни висилки, попитаха ни: "Нема ли, няма ли?", ние обаче не им отговорихме, ами седяхме унило върху дигата, димяхме с цигарите (по онова време аз пуших), а гъбарите, щом ни подминаха, чухме ги да казват: "Нема и да има!", обаче ние, въпреки нашата унилоост, им пожелахме да намерят отровна гъба и трябва да кажа сега, че това ни оживи по един особен и внезапен начин. Тоя, дето рани лисицата, додаде: "Змийска, змийска!" - тоест пожелаваше им да намерят змийска гъба.

Така тия гъбари ни извадиха от нашето унило състояние. Раздвижихме се върху дигата и докато другите умуваха дали откъм лявата или откъм дясната страна да бъде преминат каналът, аз

през това време сметнах, че ще е по-добре да остана на дигата и да наблюдавам от нея как ще върви ловът, а ако нещо прехвъркне и над дигата, да стрелям. Така и направих. Намерих удобно място в сянката на млада топола, защото слънцето, бе почнало да напича, отпасах патронташа, на една страна оставих патронташа, на другата страна - пушката, развързах раницата си, налях си кафе. Блаженство... Отпиваш кафе, димиш с цигарата, сливаш се бавно с природата, разсипваш се като ситен прах из нея. Високо и плавно в небето летят синкави гривеци, известно време въображението лети с тях. През това време изневиделица е дошла сврака, кацнала е на тополата и оттам съобщава, че на дигата има човек. Подир съобщението свраката попита нещо на своя сврачи език или може би и тя като гъбарите рече: "Нема ли, нема ли?" Не ѝ отговорих. Отпивам кафе, димя с цигарата, гледам как моите приятели един по един се появяват оттатък канава в онуй ниchie място. Оставям недопитата чаша върху тревата и виждам една мравка. Тя се е покачила върху пушката ми, пълпе по патронниците, опипва сглобките, ту тича забързано, ту се спира, умувайки нещо. По едно време се изтърси на земята, забърза по една видима пътека и се изгуби. Но не се губи много.

Зърнах я как да бърза, вървеше, опипвайки пътеката пред себе си, а подире ѝ пълпеха още две мравки. Трите заедно се покачиха върху пушката и започнаха да оглеждат патронниците.

Ето, помислих се, мравка, нищо човек е, обаче и тя, щом види, че на дигата нещо препречва пътя ѝ, не отива да го хапе, ами се връща да повика още мравки и се покачват те по най-любознателен начин и колективно да разгледат това нещо - тоест пушката ми. Сума време трите божи твари се дивиха, обхождайки надлъж : и нашир пушката. Те особено много се задържаха върху патронниците и главата, в която се криеха всичките, механизми на оръжието и главно ударните механизми. Главата бе от дълбоко оксидирана стомана, на кафяви и синкави облаци. Тази дълбока оксидация е френски патент, тя предпазва метала от корозия. Мравките не можеха да знаят, че това е френски патент, но, изглежда, оксидацията ги заинтригува с нещо, защото се въртяха сума време като дервиши по нея. И докато се въртяха, ето че по пътеката се зададоха още мравки и се насочиха право към пушката, качиха се и те горе. После дойдоха още мравки, едни слизаха от пушката, други се качваха върху нея, шетаха иагоре-надолу и се оттегляха, за да сторят място на идващите по пътеката. Мравките по един особен начин си сигнализират, когато намерят нещо интересно по своя път, независимо от това дали е храна, или материал за градеж на мравуняк. Едва ли обаче те оглеждаха моята ловна пушка с тайната мисъл да я отмъкнат с общи усилия и по тоя начин да въръжат себе си. Доколкото забелязах, те идваха само за да я разгледат, и щом задоволеха любопитството си, се връщаха по своята едва забележима мравешка пътека. На мястото на заминалите веднага се задаваха нови мравки и по този йачин мравешкото вървище не оставаше ни за миг пусто. Не бих могъл да кажа колко време се измина, откакто мравките откриха ловната ми пушка върху дигата и оставиха всичката си работа, за да я разглеждат. Аз от своя страна изоставих лова, решен твърдо да дочакам до края и да видя какво ще предприемат мравките по-нататък с пушката. Беше съвсем очевидно, че пушката по някакъв особен, неизвестен за мен начин интригуваше трудолюбивия мравуняк. Съвсем близко отекна изстрел и ме отклони за известно време от мравките.

Видях от другата страна на канала ловец с черна гумирана мушама. В ръцете му димеше пушка, той я скърши, продуха я, припълни и много смело нагази в канала. Изправих се върху дигата и почнах да му викам, че тук дъното е напоено, подвижно и коварно за преминаване, по-добре е да слезе надолу по течението, там ще намери повалено дърво и по него ще мине, за да се качи на дигата.

"Паток ударих!" - извика ловецът и посочи с пушката тръстиките откъм дигата. Тръгнах към него, пътом взех дълъг тополов прът, за да му го подам, ако се наложи да го изтеглям от канала. Тъй и стана - докато стигна до ловеца, той затъна до гърди в мътната вода, в яма ли пропадна, дявол го знае. Не загуби обаче никакво самообладание, ами се усмихваше малко стеснително, макар че много енергично сграбчи другия край на подадения прът. Измъкнах го до брега, тук той остави спасителния прът, наведе се и победоносно извади от камъша един едър паток. Патокът още продължаваше да маха с червените си плавници във въздуха, ловецът го изхвърли горе върху дигата, почти до краката ми, птицата помах, помах и притихна.

Ловецът с черната гумирана мушама беше стар мой познат. За първи път го срещнахме с един приятел преди много години край Струма. Беше късна есен, време дъждовно, студено и ветровито.

Той и тогава бе облечен в черна гумирана мушама, каквито вече никъде не се продават. И той, и ние бяхме мокри до кости. Черната му гумирана мушама имаше много широка яка, тъй че събираше дъжда, подобно на олак, и го изливаше във врата му, а онова, което се оцеждаше по нея, мокреше панталона му и влизаше в ботушите.

Лошото време не бе в състояние да изтрие стеснителната усмивка от тясното лице на човека, нито пък да го прогони от брега на реката. Край брега се разстиляше пасище, по него бяха разпръснати кичури тръстика и неголямо стадо говеда. Мокрите говеда стояха обърнати гърбом към студения вятър, безразлични към пасището - сигурно чакаха да дойде техният пастир от недалечното село Прибой и да ги прибере. Пасището бе мочурливо, голяма част от него бе наводнена и човекът с черната гумирана мушама ни обясни, че тук кацали много бекасини и обичали да се врат в краката на добитъка, а той, прикривайки се зад кичурите тръстика и зад добитъка, дебнел бекасините, но пусти бекасини така излитат, все едно че се провират между ушите и рогата на добитъка, та няма как да гръмнеш, защото може, като гръмнеш, по погрешка да удариш някое говедео... Все пак той бе успял да удари три бекасини, но ги е стрелял, когато се задават откъм небето и се приготвят за кацане. Предложихме му да тръгне с нас, ние вече се бяхме отказали от лов и отивахме да се стоплим и изсушим в едно ханче, недалече от пасището. От своя страна новият ни познат предложи да идем съвсем наблизко при един изоставен кантон с избити врати и прозорци и от кантона да наблюдаваме, защото по това време наоколо могат да дойдат и диви гъски. Братът на един негов познат от селото Прибой през миналата седмица бил ударил дива гъска в самото пасище. Само при споменаването на дивата гъска човекът тъй много се оживи, сякаш че в следващия момент гъските вече щяха да се покажат от дъждовното небе и планирайки над мокрите гърбове на добитъка, да накацат в пасището. Отказахме му и продължихме покрай Струма към ханчето. За втори път срещнах този човек с черната гумирана мушама в Софийското поле, на изток от кремиковските утайници. Стеснителната усмивка не бе се изличила от тясното му лице. Той беше ударил блатен бекас, похвали се с бекаса, изпуши една цигара тютюн и замина по посока на каналите да търси бърнета. По-късно още няколко пъти го срещнах винаги сам и облечен все със същата черна гумирана мушама. Както и сега. Той вдигна паточа от дигата, много щастлив, че е имал слуга, и двамата се запътихме към тополата, където бе оставена раницата ми и където мравките разглеждаха моята ловна пушка.

Черната гумирана мушама издаваше най-разнообразни и странни звуци при всяка крачка и при всяко размахване на ръката, която стискаше издъхналия паток за шията, а главно скърцаше подобно на колело от каруца, чиято главина отдавна не е смазвана. Свраката, щом ни видя, че идваме двама по дигата, се вдигна от тополата и отиде да съобщи на други свраки какво именно се е случило. Попитах моя стар познат къде се изгуби гия две-три години, в кои райони се скита да ловува, дали успя да удари дива гъска край селото Прибой, или вече не ходи там, а той от своя страна също ме попита къде се губя тия две-три години, защото вече не ни среща с приятеля ми но Струма, как върви ловът и прочие, и прочие, и призна между другото, че братът на неговия познат от село Прибой успял да удари през миналия сезон две гъски, та по тоя начин гъските вече станали три. То значи, че там наистина минава гъска, каца да си отдъхне, а и да паса, особено в нивите с жито. Тая година там е засято много жито и той възнамерявал по-късно да отскочи до Струма и да си опита отново късмета на диви гъски.

Тъй, разговаряйки, ние стигнахме до моята пушка, до раницата и патронташа, разположени под сянката на тополата. Сянката вече се бе изместила, пушката стоеше, наполовина осветена от слънцето. В тази осветена част се виждаше как мравките продължават да сноват нагоре-надолу и да оглеждат в най-пълно изумление цевите и назъбената между тях мерна линия. Обърнах внимание на ловеца с черната гумирана мушама върху факта, че ето, може би повече от час време как на дигата се появи най-напред една мравка, покачи се да види пушката, скочи бързо от нея, изчезна обратно по своя мравешки път и се зададе подир време, водейки подире си още две мравки. Трите заедно се покачиха върху пушката и много старателно започнаха да я разглеждат, като непрекъснато я помирисваха с мравешките си муцуни и близваха тук и там, за да проверят във всеки случай има ли пушката вкус, или няма. "Не може да бъде!", рече човекът и клекна, държейки паточа за шията. "Тц, тц, тц!", зацъка той с език, наведен над пушката. После се изправи, извади изпод черната мушама

брезентова еднокдневка, напъха в нея патока, но тъй, че от едната страна на еднокдневката увисна шията му, а от другата страна шръкнаха двата оранжеви плавника. Като праметна всичко това през рамото си, той изведнъж се разбърза, защото чу, че от другата страна на канала припукаха пушки. Казах му, че там, зад върбите, ловуват мои приятели. Човекът с черната гумирана мушама се спусна бързо по наклонената дига, хлътна в камъша и потъвайки до пояс във водата, вдигнал високо пушката си, премина от другата страна. Мократа му гумирана мушама отново започна да скърца, подобно на колело от каруца, чиято главина отдавна не е смазвана. "Пак ще се видим!", рече ми той, прехвърли се на другия бряг на канала и се изгуби от очите ми.

Този човек ми правеше много странно впечатление. Той сякаш не се променяше. Ето вече как няколко сезона поред го срещам по веднъж или два пъти в годината, винаги сам, винаги с тая черна гумена мушама, и най-важното - винаги мокър. Той никак не се боеше от вода или от дъжд, мисля даже, че нарочно ги търсеше, и мога да кажа, че гумираната му мушама повече го мокреше, отколкото да го предпазва от дъждовете или водата. Като помислих известно време, загледан в посоката, където ловецът изчезна, аз най-после сметнах, че той по всяка вероятност е потомък на жителите на наколните жилища. В отдавнашни времена в Софийското поле е имало много блата, богати на дивеч и риба, в тях именно са били строени много наколни жилища, тъй че човекът голяма част от живота си е прекарвал сред блата, каиъши и тръстики. Само така можех да си обясня блатната носталгия на моя случаен познат... Но изсвистяха крила!

Вдигнах бързо пушката от земята, в тополата зад мен бе кацнала гургулица. Чух я как прошумя с крилата си в дървото, но не можах да я видя поради гъстите листа. Забелязах я едва когато пикира ниско над дигата, стрелях подире ѝ, тя се изви, повдигна се нагоре и отлетя със своя грациозен и стремителен полет. Скърших пушката, продухах дима от цевите, наведох се да извадя патрони от патронташа, върших всичко това пипнешком, защото оглеждах небето и тополата. Заредих отново, видях, как иззад тополата, откъм високите кукурузища летят две гургулици. Те идеха към тополата, за да пладнуват на сянка в клоните н. Още докато трептяха с крила, избирайки място за кацане, стрелях и улучих едната. Тя се завъртя бавно и падна върху дигата. Другата отлетя, плъзгайки се ниско над гъстите кукурузища.

Вдигнах парцала от земята, който само допреди миг бе птица, за да го впримча в кожената висилка. Седнах между раницата и патронташа в очакване на следващите гургулици.

И тогава видях, че от изстрелите всички мравки се бяха изтърсили на земята, сякаш смерч ги беше отнесъл. Какъв ли ужас са изпитали, горките, когато онова непознато нещо под краката им е изтрещяло, нажежавайки се мигновено?

Втори път мисля, че нито една от тях не би дошла да разглежда пушката ми... Тайно вътре в себе си се усмихвах, припомняйки си как в началото дойде една мравка и видя, после как тя се изгуби в тревата и се появи отново, а подире ѝ тичаха още две мравки... и прочие... и така, както тайно в себе си се усмихвах, гледах пушката си, тайната ми усмивка постепенно изгасна, защото видях аз, че мравките са оставили върху стоманата и върху нейната дълбока оксидация своя мравешка оксидация, че са направили те по цялата дължина на оръжието свое мравешко вървище. Там, дето те бяха се лутали, опипвали, разглеждали и облизвали с език, една част от стоманата бе избелена като кост, а другата част бе ръждясала. И тя продължи да ръждясва пред очите ми, докато аз най-после се сетя, че тази трудолюбива божа твар изобщо не бе разглеждала моята ловна пушка, ами бе намерила оръжейна смазка върху нея и съобщавайки си една на друга, мравките от целия мравуняк се бяха извървили, за да оближат цялата оръжейна смазка от това непознато нещо, попаднало случайно на пътя им. Като облизаха връжейната смазка, мравките оставиха върху пушката ми своята мравчена киселина. Мравчената киселина проникна дълбоко в метала, гравира по един особен начин стоманата и може да се каже, че сред моите приятели аз съм сега единственият ловец, чиято пушка има мравешка гравировка.

Оттогава ми е останал и навикът, ако видя, че някъде извънредно много се взират в нещо и го разглеждат да си мисля с известно съмнение дали наистина това нещо там го разглеждат в цялата му сериозност, по най-любознателен начин и колективно, или изяждат само смазката му по един съвсем делничен начин, за да отворят към сърцевината на това нещо пътя на корозията?

ПАДНАЛИТЕ ПТИЧКИ

Трябва да е било в края на май или в началото на юни, вече не помня месеца, помня само, че бе през пролетта, по небето имаше много бели облаци, те пътуваха на големи стада на юг. Тогава станах свидетел на една дребна и незначителна случка, която въобще не смятах да разказвам на когото и да било и дълго време я пазех само за себе си. И друг път ми се е случвало да запазвам като скъп спомен нещо крайно незначително, но странно е, че тъкмо туй незначително нещо по един особен и непонятен за мен начин вълнува сърцето ми и занимава моето въображение. Така например през миналата седмица на пътя при Астрономическата обсерватория видях паднала по гръб буболечка - бръмбар или нещо подобно на бръмбар. Смазана наполовина, буболечката продължаваше да маха с някое и друго краче. Тя бе нападната стръвно от една оса. Осата много възбудено я обикаляше и се вкопчваше в нея с такова настървение, сякаш не раните ѝ смучеше, ами я разкъсваше. Оттогава много пъти съзнанието ми възкресява тази картина и аз се чудя дали главата ми вече не е тъй много опразнена, че в нея да няма нищо друго освен падналата по гръб буболечка и връхлетялата я настървена оса!

Но лека-полека мисълта избутва всичко това на заден план, забулва го в дим или мъгла и вместо него виждам отново пътуващите на юг стада на облаците. Отново съм в парка, из въздуха жужат пчели, наоколо ми се носи птича врява и шум на падаща вода. Този шум иде от езерото с лилиите, в центъра му са застанали в кръг бронзови жаби - именно те изпомпват непрекъснато вода и я изливат в езерото. Над главите им кръжи водно конче, застава неподвижно, дебне да се появи мушица покрай водните струи или над белите цветове на лилиите, атакува мигом, изчезва и подир малко го виждам да увисва отново над мокрите гърбове на бронзовите жаби. Тук рядко може да се види морско конче, чудя се откъде ли се е взело в този софийски парк?... Не се спирам при езерото, ами продължавам по пътя си. Между дърветата забелязвам три деца да се лутат по тревата. Двете са момичета, третото дете е момче, то е най-малкото. По-голямото от момичетата носи плетена кошничка, завита отгоре със сив парцал. Децата са с гръб към мен, не виждам лицата им. Те се лутат бавно по тревата, ту се скупчват, ту се разделят, всяко едно от тях, загледано в краката си. Напомниха ми гъбари. Гъбарите точно така се лутат, когато търсят гъби. Но тук в Парка на свободата гъби няма. Сметнах, че децата са изгубили нещо и сега го търсят.

Те обаче не можаха да търсят много дълго, защото от противоположната страна се чу предупредителна свирка и един не особено любезен мъжки глас: "Чакай да видя аз защо тъпчете тревата, разбойници с разбойници! Не видите ли, че навсякъде пише с ей такива букви да не се ходи по тревата? Или това за вас не се отнася!" Децата се обърнаха и тръгнаха между дърветата към мен. Най-голямото, с кошничката, вървеше в средата, от едната му страна пристъпваше другото момиче, от другата му страна се препъваше момченцето. То се държеше с една ръка за дръжката на кошничката. Сивият парцал се изхлузи и падна, голямото момиче се наведе да го вземе и много внимателно закри с него кошничката. През това време друг мъжки глас се обади, за да сподели с първия: "То тука телени заграждения да туриш, те пак ще газят тревата! То това е градска гаменария, то тя от дума разбира ли! То като погледнеш тука, един ходи по тревата, друг пуска кучета да се търкалят и да пикаят из нея, на трети топка му се дощяло да рита! Аз само крава дето още не съм видял някой да докара тука на паша, ама ако видя, няма да се учудя! То това не е парк, то това тука е като градско казино!"

Първият мъж, който се обади с пищялката и пръв извика по децата да не тъпчат тревата, възрази на своя събеседник, че тука крава не може да се докара на паша. Кон по може, обаче крава - не!

Бях се спрял и наблюдавах децата. Те ме приближаваха, говореха си нещо оживено, но тихо, без да ме виждат. Имах чувството, че цялото им внимание е съсредоточено само в кошничката, покрита със сивия парцал. Забелязаха ме едва когато излязох на алеята. Спрях ги и ги попитах какво да правим с пазача и с оня другия, който нямало да се учуди, ако види, че някой докара в парка кравата си на паша. Те се засмяха. Малкото момиче имаше телено приспособление на зъбките си за изправяне

на едно зъбче, което се мъчеше да се изплъзне встрани. Момченцето носеше очилца с голям диоптър, очите му изглеждаха разширени, сякаш възрастен човек стои насреща ви и ви наблюдава. Голямото момиче оправи сивия парцал върху кошничката и ми каза: "Чичко, ние не тъпчем тревата!" Момчето се обади: "Ние събираме птичета!" Учудих се какви птичета могат да събират по тревата. Онуй с теленото приспособление на зъбките се намеси, за да поясни. "Паднали птичета!" "А откъде се вземат тези паднали птичета?" - попитах аз на свой ред и почувствах как постепенно почвата почва да се изгубва изпод нозете ми. Тогава напред пристъпи голямото момиче с кошничката и ми обясни, че когато духа вятър, то той (вятърът) много силно люлее дърветата и заедно с дърветата люлее много силно и гнездата на различните птички. Сега птичките са излюпили птичетата си и вятърът, като люлее силно гнездата, то някое пиле било, или врабче било се изтърсва от гнездото върху тревата. Майките им нали не са постоянно при пилетата, щото ходят да им търсят храна, и те тъкмо тогава падат от гнездата. А като падне в тревата пилето, не може да се качи отново в гнездото си. Ето затова те обикалят из тревата и търсят.

Не вярвах да са намерили паднало птиче, но за всеки случай попитах. "Има, има!" - започнаха да говорят те едно през друго, голямото момиче повдигна сивия парцал от кошничката и на дъното на кошничката за най-голяма моя изненада аз видах две неугледни пилета, наполовината голи, наполовината покрити със сивкав пух. Щом до тях стигна светлина, те веднага вдигнаха главици и разтвориха широко човките си, писукайки безпомощно. Животът в тия птичи телца ми изглеждаше толкова крехък, че всеки миг можеше да се разпадне пред очите ми. "Завийте ги! - казах на децата. - Те смятат, че светлината, това е майка им, затуй разтварят човките си. Гладни са и чакат да бъдат нахранени!"

Децата завиха кошничката със сивия парцал, двете пилета на дъното спряха да пиукат, умълчаха се. Умълчахме се и ние.

По едно време попитах: "Е, какво ще правим по-нататък?" Голямото момиче ми рече: "Като намерим гнездо на птичка, ще ги оставим вътре в гнездото. Птичката нали ще ги отгледа?"

"Непременно ще ги отгледа!" - казах на децата и тръгнах по алеята към пазачите, които продължаваха да се убеждават взаимно, че този парк не е никакъв парк и че тук човек трябва да брани тревата с тояга... Белите облаци продължаваха да пътуват на юг много далечни и чужди...

Повече с тези деца не се видяхме. Аз и досега не зная, ако върнем в гнездата падналите птички, дали те ще бъдат непременно отгледани! По-важното е, мисля си, да търсим и да събираме падналите върху земята птички, тъй както това правеха трите деца в градината, защото бурите постоянно брулят дървото на живота и от неговите гнезда непрекъснато се изтърсват върху земята полуголи, неукрепнали, гладни и треперещи птичета.

ЧАСТИ ОТ ЦЯЛОТО

Преди няколко години, по време на индианското лято, пътувах на юг през Канада. Бях стигнал до града Хамилтон, там се подготвяше една експедиция в канадските гори за лов на тигрови котки. За съжаление организаторите не можаха да наберат необходимия брой ловци и експедицията се разпадна. Но ако един лов не стане, човек не би скучал в този район, защото оттам много лесно може да се отиде до града Ниагара и водопада и да се види по всяко време на денонощието как река Ниагара тече, пада и продължава. За първи път в живота си видях как една могъща река пада. Не се наемам да го опиша, макар че на два пъти бях на водопада, веднъж при слънце, втори път в дъждовно време. Ако започне някой ден всемирен потоп, то мисля, че той ще започне с бученето на Ниагарския водопад, в дъждовен есенен ден, сив, неуютен, изпълнен с напрежение поради бученето на падащата вода... Ето и сега, подир толкова много години, като пиша и споменавам бученето на водата, мисля си, че не това определение е най-важното. По-скоро би трябвало да се говори за *сгромолясване* на реката... Една огромна река тече, сгромолясва се в каменна пропаст и без да изгубва нищо от своята цялост, продължава да тече между бреговете си. Помня, че над водопада летяха диви патици. Тяхната поява ме накара да почувствувам сгромолясващата се река близка. Странно е, че не хората, залутани във водния дим наоколо, а дивите патици внесоха очовечаване на тази дива картина, наречена Ниагарски водопад.

Освен водопада този район е богат и откъм ферми за крави, за овце, за благородни коне и за чистопородни кучета, както и с няколко индиански резервата, разположени по брега на Биг ривър. Индианските резервати са бедни, дограмата на къщите е боядисана в синьо, какъвто цвят у нас обичат циганите. От две къщи на едната прозорците и вратите обезателно ще бъдат боядисани в синьо; почти във всеки двор стои но един автомобил "Форд Мустанг", купен на старо, а върху покрива на всяка къща стърчи телевизионна антена и понякога може да се види върху някоя телевизионна антена да стои унило гарван - тотема на индианците от този район. Индиански тотими най-много могат да се видят на изложението в града Монреал, там и водна костенурка също така стои редом с гарвана, и тя е свещено животно. Канадците бяха проявили щедрост или разточителство по отношение на индианците, един от павилионите им бе посветен на тях. Това бе огромна дървена чаша, издигаща се високо над околните павилиони. Голям подежник изкачваше тълпи от народ горе в чашата. Посетителите попадаха в нея, околоръст ги заобикаляха индиански тотими, огромен часовников механизъм се движеше бавно, от невидими високоговорители се разнасяше машинна музика, наричана в ония години космическа - това бяха главно радишумове, скърцания, трептене на струни, откънтяване на голям гонг, тих вой. Човек можеше да прекара в тази огромна дървена чаша с часове, потънал в съзерцание. Дотук шумовете от изложението не достигаха, високият дървен парапет ограждаше околоръст всичко тъй, че нито изложението, нито градът Монреал се виждаха, а само тези индиански тотими, огромни, тъмни и мълчаливи, и гигантският часовников механизъм, чиито зъбчати колела се движеха и скърцаха, като че с железните си зъби изяждаха бавно времето. И над всичко това се синее само канадското небе, далечно, избеляло в късното индианско лято. Когато навалицата наоколо стихне и човек се отпусне, то, без да усети, той се обръща постепенно към далечното избеляло небе, постепенно започва да се чувства частица от вселената, която издалеко му праща своите радишумове или позивни, загадъчни и неразчитаеми звуци, и подобия на космическа музика. Тази дървена чаша, или кладенец, са останали в съзнанието ми от ония години като праг, на който съм стоял, праг, през който трябва да се направи само една крачка, за да попадне човек в необятната вселена. Но понеже физически това не е възможно, то в такива случаи ние оставяме нашето бедно въображение да блуждае из канадското бледо небе. Запомнил съм от ония години, в дъното на дървения кладенец, баща и дете. Детето беше момче, на пет или шест годинки. За да не го изгуби бащата в навалицата на изложението, бе го вързал за себе си с връвчица. И тъй, баща и дете стояха обърнати в различни посоки, бащата гледаше тотемния гарван, момчето гледаше гигантския часовников механизъм. Подобията на космически звуци пъплека наоколо им като мравки и мога да кажа, че понякога човек чувствуваше тези мравки как пропъпльзват и по кожата му.

Завидях и на мъжа, и на момченцето. Бащата пазеше своето малко същество от изгубване в огромната човешка навалица, а, от друга страна, малкото човече не роптаеше, напротив, приемаше спокойно връвчицата на бащата, защото знаеше, че накъдето и да се залиса, тази връвчица ще го изтръгва от залисията и ще го връща на сигурно място. Аз ни имах какво да вържа за себе си в тази далечна страна, нито пък мен кой да върже, затуй се лутах като сляпо куче из големите й градове и

фермите за добитък с една натрапчива мисъл, че трябва да се заловя в една яка връвчица, за да не се изгубя сред градовете, фермите, великите индиански езера или горите... Една вечер бях в гостоприемни българи-изселници, един от гостите им си пийна, разплака се и започна да разказва как мечтае да се върне в България, да иде той в планината, да намери кладенче, засипано с букова шума, и като се наведе на четири крака да пие вода от кладенчето, да види как едно изплашено жабче скоква от брега на кладенчето и цамбурва на дъното. Но това не му стига; за да се скрие от човека, жабчето размътва с крачета водата, завира се под някоя шумка, а разнеженият по родината преселник чака, докато водата се избистри, навежда се ниско, сякаш се покланя доземи на своята свещена майка-земя и пие дълго и бавно, докато зъбите му съвсем изтръпнат. Тази вода идва направо от жилите на земята и човек с нея най-добре насища жаждата си, защото пие направо от земните жили. Той одумваше чуждата страна по един особено наивен начин - никаква страна не е това, щом няма тя ни щъркел, ни кладенче! Реки и езера Канада има, но никъде този изгнаник не бе срещнал кладенче в тази нито пък щъркел бе видял някъде. Ето как заради отсъствието на едно кладенче и на един щъркел човек е в състояние понякога с най-лека ръка да задраска цяла една държава, пълна с толкова много богатства! А може би тъкмо в тези малки, на пръв поглед незначителни човешки опори, се крие изключителна сила... Възможно е, не съм в състояние да съдя! И съм запомнил от ония години един павилион, пълен с лъвове. Това бе желязна клетка, подобие на похлупак, в която се разхождаха седем-осем лъва от Етиопия. Високо върху желязната клетка бе окачен цветен портрет на Хайле Селасие в императорска униформа. С него страната участвуваше на изложението. И тъй като Канада е северна страна и в нея не се въдят лъвове, то канадците охотно се трупаха пред клетката с етиопските лъвове. По време на храненето там се струпуваше толкова много народ, че никакъв лъв не можеше да се види, само над главите на хората стърчеше металическият купол с цветния портрет на Хайле Селасие в императорска униформа.

Кой каквото има, това и показва! По препоръката на един услужлив българин можах да се свържа с фермер на име Шлайснер, в чийто гостоприемен дом прекарах седмица време. Това бе в района на града Хамилтон. Шлайснер имаше няколко ферми за крави и една ферма за расови коне. Живееше постоянно във фермата "Нова Каледония" в широка двуетажна къща, обзаведена с мебели от тиково дърво с един препариран кайман в трапезарията, с две кучета, от които едното бе огромна лабрадорска порода, две готвачки - мексиканка и негърка - и част от прислугата, както и няколко скотовъди-италианци. В "Нова Каледония" живееше още и най-добрият бик на Канада, първенец и орденоносец, голяма слабост на фермера, но и голяма негова гордост. От различни страни обикаляха Шлайснер и му предлагаша да купят животното, по мое време във фермата пристигнаха японци, натоварени всички в един автомобил, за да водят и те преговори за бика. Шлайснер, прислугата и лабрадорското куче бяха много изненадани, като гледаха как от автомобила буквално излизат японци, един по един, много учтиви и усмихнати, всички еднакви, мургави и монголоидни, та стигнаха на брой седем души. В Канада това прави силно впечатление, защото в автомобил там пътуват по един или двама души. Седемте японци, подобно на седем самурая, застанаха пред бика и започнаха да го разглеждат с любопитство, шепнейки си в ушите един на друг непрекъснато. Сравнен с дребните монголоиди, огромният млад бик приличаше на сфинкс, мускулист и трептящ, излязъл неочаквано от крайбрежните гори на Биг ривър. Животното гледаше над главите на своите купувачи, към зелените пасища и изпъстрените от есента гори, където се разстилаха стада пъстри крави и се мяркаха конници. Наблюдавах Шлайснер. Той беше щастлив, сякаш пред него не стоеше обикновено домашно животно, а свещен бик от старата човешка история, от Египет или от Индиите. Твърде е делничен съвременният свят, за да издига тепърва в божества домашни животни, но това не пречеше на фермера да бъде щастлив, защото първенецът на страната бе негово лично дело, плод на цели десетилетия грижи. През тези десетилетия скотовъдът бе отделял само онези чисти линии, които в крайна сметка са стигнали своя висок завършек. Скотовъдът бе остарял, това бе един старец, чийто живот е минал посред крави и бикове, но той бе щастлив старец... Или поне, докато седемте японци се възхищаваха, той имаше вид на щастлив човек. Прие комплиментите, но бика отказа да продаде. След като се изпи по чаша в дома на фермера, японците отново почнаха да се товарят в колата един по един, за голямо учудване на част от прислугата, на лабрадорското куче и на неговия по-малък приятел, едно късокрако възглулаво куче, чиято порода така и не можах да уточня. След като седемте самурая изчезнаха със своята кола, старият Шлайснер изведнъж се разбърза. Искаше веднага да тръгнем за една съседна ферма, собственост на някакъв украинец. Беше късен следобед.

За фермата на украинеца се минаваше покрай едно гробище. Гробищата в този район напомнят част от пасища, в които са побити и са се скупчили еднакви по големина надгробни камъни, за да се напомня по този начин, че пред смъртта всички са равни; или по-точно, че пред смъртта всички сме равни. Така поне говореше старецът, докато вървахме по коларския път към фермата на украинеца. Зад гробището имаше неорязан царевичак, зад царевичака купчина брези и канадски дъб, пъстрееха кленове с широкодлана кленова шума - символ на канадското знаме. Канадците и досега вадят кленов сок и го употребяват в своята сладкарска промишленост. Той е противоскорбутно средство и по времето на заселването е спасявал преселниците от гибел. За благодарност преселниците поставили кленовия лист върху знамето на Канада.

По коларския път имаше безброй следи от крави. Старият фермер крачеше замислено по тези следи, по едно време започна да разказва бавно, с прекъсване, че целият му живот е преминал подобно на тези кравешки следи и че времето както тях постоянно заличава, така и неговия труд ще заличи. Защото, казваше старецът, моят живот премина сред крави, хиляди и хиляди крави. Канада изпи млякото им, изяде месото им и от тях нищо не остана, както и от мен един ден нищо няма да остане. Ни от мен, ни от Иван Максимчук!

Иван Максимчук бе украинецът, при когото отивахме.

Зад дърветата се провидя къща, ниска, едноетажна, но кроена широко. От едната ѝ страна се разпростираха стопански постройки, вратите им бяха разтворени, някои нямаха и врати, всичко това зееше празно и пусто. Една машина за разхвърляне на тор бръмчеше зад постройките, подир малко видяхме и машината, която се показва, яркочервена, нещо средно между хеликоптер и веялка за слънчогледово семе. Тази странна машина се управляваше от самия Иван Максимчук. Щом ни видя, той изгаси мотора и слезе да ни посрещне. Беше висок старец, към седемдесетгодишен, кокалест, с бистри сини очи. Родителите му били преселници от времето на Тарас Шевченко. В Канада има много украинци, преселници от старо време, те са най-добрите житари на страната, заселени главно в провинцията Манитоба. Ръкувахме се, както му е редът, Иван Максимчук се смееше и ту той тупаше по рамото Шлайснер, ту Шлайснер тупаше него по рамото и още докато стояхме пред къщата, се разбра по каква работа идваме от "Нова Каледония". Шлайснер имаше крави за продажба, предлагаше изгодно на Иван Максимчук да купи хубава млечна крава на изплащане. Сянка премина по лицето на украинеца, сякаш гарван прелетя над нас, но сянката се изгуби бързо, стопанинът направи широк жест с ръка и ни покани да влезем в къщата му.

В отворената врата стоеше дребна жена. Лицето ѝ бе като малка домашна библия, по чиито страници е изписан тежък живот. Тя се ръкува с нас, покланяйки се, и ни поведе към вътрешността на къщата. Ако у Шлайснер в "Нова Каледония" всичко бе богато откъм добитък, прислуга, мебели, кучета, стопански постройки и прочие, то у Иван Максимчук всичко бе бедно. По стопанските постройки навън, които зееха празни, и по широко скроената къща личеше, че някога, вероятно през младините на тези хора, тук също е имало живот, макар и не много богат, но живот, пълен с труд и с надежда. Дребната стопанка ни въведе в широка стая, служила някога за трапезария. Дълга маса стоеше върху тежките си крака по средата на стаята. Насядахме около масата и се изгубихме веднага, защото това бе маса за двама души работници и скотовъди. Докато домакинята обикаляше безшумно наоколо и пренасяше сладкиши, чай и захар, аз разглеждах къщата. Изведнъж ме заля гореща вълна и изпаднах в такова умиление, сякаш бях срещнал нещо много близко и отдавна познато. Върху една от варосаните стени на стаята бе окачена икона с образите на Кирил и Методий. Над иконата бе заковано платно с някакъв надпис, от мястото, където седях, не можех да различа никакви подробности, затова станах и отидох до иконата. Жената безшумно ме придружи, докато двамата старци в края на масата сърбаха горещия чай и говореха високо, защото, мисля, че и двамата недочуваха.

Кирил и Методий бяха изрязани по всяка вероятност от стар календар и турени в рамка. Над рамката жената сама бе изплела и изработила с бели букви, а още по-точно избродирала бе тя с бяла кирилица на червен фон надписа: "Господи, благослови нашия дом" (Господи, благослови наш дѣм). Изкатерих се мигновено през студеното Лабрадорско течение, през океана и за миг само от долната земя на света и от индианското лято се прехвърлих върху горната земя на моята България, в циганското лято на детството. Духова музика гръмна, издалеко бръмнаха мъжки гласове, някъде пееха "Върви, народе възродени"... и аз развълнуван и вцепенен едновременно, започнах да подсмърчам пред двамата братя в къщата на Иван Максимчук и си спомних как една по една, с какъв египетски труд и с каква пот изучавах печатните и ръкописни букви на азбуката. Канада цялата е

осеяна с латиница, а освен латиница в Торонто могат да се видят и цели улици с червени китайски йероглифи, обаче никъде още не бях срещнал моята мила азбука. То не бе и цялата азбука, ами само няколко букви, колкото да могат стопаните да се обърнат към господата, за да благослови техния дом. Звездното небе над Канада е друго, молитвите към бога там се отправят на английски език и се записват на латиница. Къщата на Иван Максимчук правеше изключение. Тази стара чиста женица бе взела няколко букви от моята азбука и посредством тях и с подкрепата на двамата братя Кирила и Методия се обръщаше за благословия към господата.

Върнах се назад, за да седна при двамата старци, които сърбаха горещия чай. Стопанката остана да стои права, гледаше тя към нас, но от време на време се обръщаше, за да погледне към равноапостолите, изрязани от стария стенен календар. Иван Максимчук каза, че двамата братя са крепители и закрилници на дома и, слава богу, ето че двамата доживяха заедно по седемдесет години. Нито той, нито стопанката му споменаха, че тази книжна домашна икона не може да закрепят фермата на украинеца, обедняваше тя от година на година, стопанските й постройки запустяваха и старец и бабичка бяха като две бедни църковни мишки в бедността и в самотата си. Но те все пак се надяваха на божията благословия. Който вярва силно, не е нужно да изпише цялата азбука в молитвата си. Само части, изглежда, от азбуката са потребни или достатъчни, за да може душата на човека да има своя молитва и свой девиз... Мъж и жена, запокитени от бурите на живота чак от другата страна на земята, останали свършено сами в своята старост и посред белосаните стени на старата си къща... И не съм сам, мисля си! С тях са и двамата братя от стария календар, и белите букви на кирилицата, избродирани с любов и с надежда от стопанката. Трудно е да се повярва, че една книжна икона може да бъде пазителка на човешкото жилище и че няколко букви могат да имат някакво чудотворно въздействие върху всички зли сили. Но съм дълбоко убеден, че една стара книжна икона може да бъде закрилница на човешката душа и да поддържа светлина в нея така, както и буквите от една азбука могат да бъдат скелети на човешката душа и нейн таен знак. Хората и домашните животни си отиват, фермите се разсипват. От хората остават скелетите, тях ние намираме, когато разравяме с копачките земята под краката си. Где са обаче скелетите на човешката душа? Где са останките от нейните знаци?...

Припомням си отново варосаната къща на Иван Максимчук, виждам как двамата старци се прегръщат на прага, продажбата от страна на Шлайснер е символична, колкото да не оскърби с дарение обеднелия украинец. Жената пророни няколко сълзи на прага, зад гърба й лек здрач запълваше празната трапезария. Целунах ръка на жената и двамата с Шлайснер тръгнахме по коларския път, утъпкан от стадата на кравите. През ума си прехвърлих азбуката, минахме покрай кленовете, канадския дъб и брезите, после покрай неорязания царевичак. И колкото повече се отдалечавахме от къщата на Иван Максимчук, толкова по-ярко се връзваха в съзнанието ми двамата старци, варосаната стая, избелелите от времето равноапостоли и белите букви от азбуката. Части от азбуката, шепа просо, посято с надежда и поникнало, пренесено в старите времена от прародината Украйна. Ето как, мислех си, части от цялото се разпиляват по цялата земя, а цялото винаги остава... Спомням си сега пак за кленовия лист върху знамето на Канада. Нашите праотци носеха някога конска опашка за знаме, днес ние носим лъва върху знамето, но мисля, че подир хиляда години, ако светът продължи да съществува през това време, е твърде възможно върху знамето ни да бъде изписана азбуката. Или ако не цялата азбука, то поне части от нея. Частите никога няма да накърнят целостта на азбуката.

Времето доказва, че каквито и части да вземе от нея, то цялото винаги остава цяло... Тъй реката Ниагара, докато се стромолясва с грохот в каменната пропаст, не изгубва нищо от своята цялост. Обгърнатата във воден дим, тя продължава да се носи по пътя си, без никаква следа от нараняване. Една река може да бъде убита, но не и наранена.

И си спомням още за оня тъжен и пийнал човек, гдето мечтаеше за кладенчето с букова шума, за жабата - да му размъти водата, за мъжа, завързал момченцето с връвчица за себе си. Момченцето отдавна е пораснало, но ето на, аз все така го виждам пред очите си - завързано с връвчица, за да се не изгуби. И от време на време си спомням императора Хайле Селасие в императорска униформа, гледащ строго и изпитателно посетителите на световното изложение, а под портрета му се разхождат или дремят лъвовете... Казват, че човечеството било единно! Каква единност, господи!... Просто сме натъпкани всички в един прогизнал от времето корабен трюм, човек до човек, нелепост до нелепост, нежност до нежност, глупост до глупост, части от нещо си... Няма накъде!

ЛОЗЕ

То бе посред безводни, полупустинни припеци, в него растеше главно старовремска лоза, сякаш стопанинът му бе събрал на тази орница само старото опълчение, водило окопна война с болестите, без да отстъпи ни крачка назад. Тук и там някои от старите лози се бяха изтървили, тоест - изгубили, на тяхното място бяха засадени нови сортове като кардинал, каберне, фетяска, ркацителите и прочие. Името на последния сорт се произнасяше много трудно, то бе пренесено по механически начин и за да се улесни при запитвания, стопанинът го наричаше ту ркацителите, ту ръкътители. Новите сортове лози стърчаха срамежливо посред ветераните, босоноги, с тънки пищялки. Ветераните стояха достолепно върху усуканите си, завързани на зли възли главини, напукани от времето, станали барутеносиви. Епичност вееше от това старо лозе, спокойствие вееше и приличаше то донякъде на селските гробища, осяяни със стари гробове и стари надгробни паметници, посивели от времето, облепени с каменен мъх. Когато стопанинът минеше по редовете, нарамил пръскачка машина с разтвор от син камък, и напръскаше всяка лоза, то отдалече лозето заприличваше на небе, паднало върху орницата; а самият човек с пръскачката заприличваше на синкаво божество, което се разхожда бавно по небето. Слънцето играеше и бляскаше върху излъсканата машина, равномерно работеше ръчната помпа, свистене и съскане се разнасяше из лозето, сякаш някой невидим диша могъщо, а през синкавия дим на разтвора играеше малка небесна дъга... Синкаво божество, синкаво лозе, златна пръскачка върху гърба на божеството, два брезентови ремъка са впити дълбоко в раменете му, под пръскачката божеството е облякло безръкаво кожухче от агнешка кожа, за да не го убива машината и да предпазва кръста му от настиване. Кожухчето е станало синкаво от разтвора, ризата от оксфорд и тя е станала синкава, както и лицето, защото, като подухне вятър, хвърля разтвор право в лицето; и ръцете са синкави, както и босите стъпала, а синият дочен панталон е син по рождение. Крачолите на панталона са скъсени, развяват се те високо над глезените. След всяко пръскане на лозето панталонът става все по-къс и по-къс, защото постоянно се мокри и платът се свива. Но ако крачолите се скъсяват, панталонът пък има това качество, че се разширява в дъното и на кръста, та в горната си половина придобива силуета на потурите. Как фабриките постигат този ефект, си остава тяхна фабрична тайна! Само сламената шапка, шита от тънък тополов талаш в работилниците на гара Костенец, ни се свива, ни се разширява.

Колко пъти се пръска едно лозе? - съм питал стопанина. Зависи от годината, казва стопанинът. Ако годината е дъждовна, лозето постоянно се пръска. Разтворът в случая е като пелена, в която човекът увива всяка лоза поотделно, за да я предпази от мана. Понякога ще се случи тъкмо да напръскаш лозето си и ето че плисва дъжд, измива той целия разтвор, после пеква слънце, мократа земя започва да дими топла пара. Тъкмо в тая топла пара се образува мана. За да се бори с маната, човекът нарамва отново ръчната помпа и започва да пръска лозето... Ако се случи хубаво време, то човекът оставя машината, хваща той мотиката и започва да изстребва плевелите в своето лозе. Тогава се чува само тежкото дишане на човек и откъняването на стоманено сечиво, когато раздробява ситните камъни. Мотиката по цял ден се издига и спуска, заобикаля внимателно отрупаните с шума главини и отдалеко напомня тя сребърен скакалец, който подскача неуморно из лозето, сякаш е някоя механическа играчка. Подир прекопаване идва връзването на всяка лоза и кършенето. Като връзва всяка лоза и я опасва веднъж през хълбоците и веднъж през рамената, човекът прави лозето да изглежда спретнато и кичесто, а ако младите филизи стърчат високо, прекършва ги, за да не нзбуява много високо лозето, ами да събира соковете за угодяване на гроздовете. Най-крехките филизи човекът сдъква, те са възкисели, утоляват жаждата и премахват умората от тялото. Окършвайки ги, стопанинът подравнява своите лози в лозето, лозлте придобиват вида на гвардейци, строени на военен парад. Макар сортовете да са различни, всички лози изглеждат равни помежду си; по същия този начин и хората са различни и са едновременно равни помежду си. Тук и там се е разположила нашироко дива лоза или лоза от сорта отел, тях стопанинът нито пръска с разтвор, нито връзва през кръста, нито пък посяга да откърши някой крехък филиз. Тези лози бог е изхвърлил от рая, дълго дивели те и скитали по горите, примъкнали се после в питомното лозе, човекът ги пожалил и макар че раждат малко, той не ги изстребва, а посяга есенно време милостиво към тях, събира по някоя шепя зърно и го смесва с гроздето на питомните лози. По този начин питомните вина придобиват малко див привкус... В края на краищата и сам човекът е изгонен от рая и като се е скитал той и е дивееел из

горите, примъкнал се е най-сетне в питомното лозе, за това и в самия човек има малко привкус на дивото... Аз мисля, че ето по такъв начин всеки бог отглежда своето лозе, всеки градинар градината си и върху цялата земя се е разпростряла човешката любов, защото човешката любов значи грижа.

Дотук, както и читателят може да забележи, като че се изчерпи темата за лозето. И какво остава? Нищо друго не остава, освен да седнем ние двамата с Янко Станоев при бъчвата на това синкаво от синия камък божество. Самата бъчва стои мълчаливо, загърната в здрача на избата, като ядрена бомба, готова за взривяване. Мисля си, че който отпие от нея, ще почне да се взривява бавно отвътре, за това избутвам леко навън Янко Станоев... Трябва да чакаме! А що се отнася до божеството, забелязвам, че колкото и да се мъча да оприличавам стопанина на лозето на божество, то това няма да стане, защото стопанинът е един добродушен и кротък човек, с очи светли и тъжни, който се труди като мравка по най-трудолюбив начин на своето сиромашко лозе, пръска го, връзва го, окопава го с бляскащата мотика, пак пръска и връзва, пак окопава, есенно време туря плашило срещу косовите и скитащите кучета, мести постоянно плашилото, защото гроздето не узрява равномерно, ами в единия край зрее по-рано, в другия край зрее по-късно, защото и самите лози не са от един сорт, за да узреят едновременно, ами тук човекът побил мека лоза, до нея турил птиче грозде, до птичето грозде берковски черен памид, до него няколко реда червен памид, до червения памид старовремски зарчин, до зарчина сензо, няколко лози тамянка, тях осите и пчелите почти изпиват, по цял ден жужат и смучат гроздов сок, кардиналът почти презрява, а един сорт - резекия - още се почесва по врата и се двоуми да зрее ли вече, или да почака още малко на припек. Белият отел е почнал да се рони, черният отел се държи... Криво-ляво човекът доживява до гроздобер!

Ами по-нататък?

По-нататък мисля аз, че не трябва да оставям тоя добродушен човек сам в неговото лозе, а още по-малко пък да го оподобявам на синкаво божество. Тоя човек се казва Йоло, а от самото му име личи, че съвсем не става за божество. И пръскачката машина не е златна, ами бакърена, и мотиката не е механически сребърен скакалец, който подскача и бляска между лозите, ами е най-проста мотика, правена в селската ковачница... Та ето, като сваля пръскачката от гърба си и сяда пред колибата в края на лозето, Йоло запущва лютив цигара "Тютюнопроизводител", синкав дим започва да плува около него и около колибата, през дима човекът вижда как се синее лозето му, по-нататък по припечите вижда други мъже да пръскат лозята си, а в едно лозе забелязва, че се белее забрадка - жена бе дошла да помага на мъжа си. Малко бяха лозята на тази орница, очите на човека се плъзнаха бързо по безводните и полупустинни припечи. Тук и там стърчеше по някой рошков, някоя кичеста оскруша, кленови дървета имаше, усукани във всички посоки, останали колкото да напомнят, че някога тези места са били кленови бранища, и един стар дъб стои до колене в тревата, взривяван неведнъж и подпалван от небесни светкавици, но помилван от бога и от брадвата. Край тези дървета се бяха примъкнали къпина и дива шипка, повет и черен трън, есенно време, когато гроздето зрееше, Йоло неведнъж е бил изненадвай от черните трънки, едри като момински зеници. Те придаваха живост на полупустинното плато, излъчваха някаква властност и сила, Йоло дори си мислеше, че в тях има магия, мистика някаква и неяснота. Това се внушаваше на пътника от простия факт, че ни клепки имат тези очи, ни вежди и могат те да бъдат оприличени на забулените в мъгла очи на големите смокове, наричани синорници или слогари (от синор, слог), тоест - тия смокове живееха в синорите, там бяха леговищата им.

Пролетно време припечите побеляваха от нацъфтелите трънки, сред тях се повдигаха срамежливо нежни шипкови храсти, разтваряха широко всички врати и прозорци на розовите си цветове и нямаше насекомо в цялата околност, което, щом види, че тъй широко са разтворени вратите и прозорците на цветовете, да не влезе в тях и да не изиграе по едно дервишово хоро върху тичинките. Веднъж и един бръмбар дойде, като видя каква е работата, реши и той да изиграе едно дервишово хоро, за да получи пролетно главозамайване. Добре, но нали е тронав и недодялан, изпотъпка шипковия цвят с ботушите си, изгърси се в трънките, сума време мърмори сърдито под носа си, докато да се измъкне на открито. Щом излезе на открито, рече: "Втори път кракът ми няма да стъпи тука!" - и не стъпи. А у него крака колкото щеш! Природата го бе надарила с крака в излишък, за да може да пренася с тях големия черен сандък на гърба си. Разтвори бръмбарът капациите на своя черен сандък, най-нежни крила измъкна изпод капациите, беше ги нагънал като чадъри, опъна съгваемите чадъри и по най-сърдит начин отбръмча с тях към сухите долове, обрасли гъсто с

акациев дървета. В тия долове, насекли дълбоко лицето на припечите, растеше много акация. Към акацията никой не посягаше, защото тя не ставаше ни за строителен материал, ни за огрев, ако човек хвърли акациево дърво в огъня, то дървото дава повече пушек отколкото пламък, затова, изглежда, унгарците го наричат пренебрежително цигански сопол, обаче въпреки пренебрежението продължават да залесяват с акация, защото не достигат дърва за огрев. Йоло е виждал унгарската пуста през войната, там освен че не достигат дърва за огрев, не достигат също така и камъни, ако се зададе куче насреща ти, колкото и да търсиш по земята, не ще намериш камък, за да замериш с него кучето.

Тук, на припечите, камък има много. Йоло помнеше как се бяха опитвали да разорат припечите, как садеха в тях кукуруз, кукурузът поникваше бързо, но щом се показваше от земята, почваше да линее, стигаше на височина до коляно, засичаше само по един дребен мамул, от своя страна мамулът показваше малко руса косица, слънцето бързо изгаряше и накъдряше перчема му, та заприличваше на перчема на негърче. Бързо изгаряха тия кукурузи в орницата, къдрокосите малки негърчета се превръщаха в баберки, ни зърно можеше да се събере от тях, ни царевичак за добитъка и ето поради тази причина хората изоставяха постепенно припечите и те се превръщаха в пустееща орница, в която расте главно вълча ябълка и безшумно се плъзгат смокове-синорници. Вълчата ябълка пламваше радостно пролетно време, цъфтеше и връзваше, не беше придирчива към бедната почва, изсмукваше цялата й горчилка, за да я прехвърли в големите си плодове, и кога задухаше вятър, тя се люлееше весело, полягаше и се изправяше, а ако е вече узряла, посипваше семето по земята и чакаше кога през орницата ще премине вълча глутница, за да зарие с лапи семето. Вълци засяваха орницата с вълча ябълка, макар че ни веднъж не пожънаха посятото. То беше само знак за Йоло, а и за другите, гдето имаха лозя на орницата, че това място тук е вълче вървище, вълчи друм. Виж ти как е дошла цялата подредба - мислеше си понякога Йоло, - вълчата ябълка изсмукваше горчилката от припечите, а лозето изсмукваше сладкото! Всичко тук рови в земята, лута се в тъмното, търси. Трънката пъплее с корените си в мрака на земята, бяла боя, събира и боядисва с нея цветовете си, шипковият храст и той се труди денонощно, розова боя търси с корените си, събира я и я праща високо горе, за да боядиса в розово цветовете си. Всяко дърво, всяка лоза, трън или къпина, дива ягода или билка, най-нищожна тревка дори се рови в тая сиромашка орница, сокове търси в нея, живот търси, сладко и горчиво събира, всякакви миризми изсмуква от мрака, лековити работи изсмуква или най-страшни отрови... Ако погледнеш, ще видиш ти как като къртица живее всичко това, разположило се наполовина в земята, наполовина във въздуха, обърнато към слънцето, за да може с еднаква сила и едновременно да смуче сокове и от слънцето, и от земята. Слънцето свети за всичките живи твари и земята е за всичките живи твари.

Когато Йоло риголваше и преобръщаше земята на дълбочина две лопати, виждаше той как нежни коренчета са се преплели едно в друго, някои са се пръснали на ширина като серкме, сякаш ще ловят риба, други са отишли право надолу, като нежни клинове, трети ту се показват навън, ту се скриват в земята, корените на дива ягода са се вплели в корените на тряска, през тях си е проправил път коренът на къпина и никаква вражда не съществува в пазвите на майката земя, никой човек още не е проникнал в тоя вечен мрак, за да чертае граници и да каже: Това от тука до тука, а това от тука до тука, и да обяви, че тия граници са неприкосновени.

В орницата, което къде поникне, там и расте, и това е негово свещено право!

В орницата единствено човекът се намесва, за да подреди по нов начин божията подредба. Ако посади той лозе в едно оградено парче земя, то там има право да живее само лозето му. Ветровете какво ли не семе са хвърляли в лозето, колко пъти само вълчи глутници заравяха горчивото семе на вълча ябълка, каква ли твар не е пониквала там, но нали за това е мотиката в ръцете на човека, да изстребва тя дивата твар... Природата само сее, тя вечно засява, но не отглежда. Човекът очертава парче земя, разоравя го и засява, но той не само засява, той отглежда посятото, гледа го като зеницата на окото си. Природата е само сеяч, човекът е и сеяч, и жътвар. Малкият разум на човека се е вместил някак тайно, незабележимо, на пръсти, в големия разум на природата, измъкнал е той само една шепа от дивото, за да го опитоми за себе си. Ако погледнем сериозно, ще видим, че това са само мо кучешки бълхи, които човекът пощи върху кожата на природата. Понякога природата с един само замах изстребва опитоменото от човека, и ето че той отново нарамва мотиката и копачката и тръгва да съживява или възкресява изстребеното.

В някои години орницата се оживяваше - това бе в дъждовните периоди. Не само Йоло, но сам аз помня как по припечите поникваше мека трева, нежна, примамлива за добитъка, много стада плъпваха от селото към орницата, лете там можеха да се видят егреци до късно вечер горяха огньове, обаждаха се приглуше но звънци, овчарски кучета пролайваха, женски смях се чуваше и хората си казваха - ей на, ние отново сме на нашата орница, вижте как горят бивачните ни огньове! Есенно време тежки кораби, натоварени с грозде, се спускаха бавно от припечите към селото. Биволи и волове задържаха колите по нанадолницата, някои връзваха на колелетата железни лисици за спъване и тъй, бавно, тържествено, със скърцането на корабите и с тежкото пръхтене на домашните животни гроздето от орницата се свалеше в селото. Облаци оси и пчели се носеха и жужеха над корабите и над добитъка, съпровождайки през целия път керваните... Това в дъждовни години... Но щом засуши, години наред никакъв егрек не се виждаше на орницата, само по някой кичур овес никнеше на малки купчини, пчеларите прибираха кошерите си - при суша паша няма дори за пчелите! Каква паша, когато нищо наоколо не примамва трудолюбивата пчела, освен някой стрък слънчоглед, който се треци в орницата. Думата *треци* не е много разпространена, може да се стори на някого малко необичайна. Тя се употребява за нещо когато не е попаднало точно на мястото си или пък е останало съвсем само, като бастун в пустиня. Употребява се например за другоселец, когато попадне в непознато селище, стои на мегдана, не знае ни кое е селището, ни в коя посока да тръгне, а и не вижда някой да му покаже пътя. Особено много се затруднява сега човек, когато попадне в някоя селищна система, стои той посред селищната система и се чуди коя посока да вземе. Треци се казва и за луд човек, кога лятно време, в най-голямата жега, застане по средата на пътя, стои там дълго, загледан или съсредоточел в някаква въображаема точка. И макар че и дърво, и камък се стопяват от жега, оградите и къщите се гърчат, омекнали в трептящата мараня, всяка жива твар е потърсила сянка, то лудият ни помръдва, ни трепва Той стои по средата на пътя, забил боси нозе в горещата пепел, като антена стои или като гръмоотвод, който улавя и пропуска през себе си слънчевия удар на лятото, за да го предаде чрез босите си стъпала на земята... Ето по подобен начин може да се види как понякога, случайно поникнал на припечите слънчоглед, стои и се треци върху безлюдното платно.

Лозя по тия места са правени от памтивека, те ту се изгубват, ту отново се появяват, най-много са били изтребени от филосерата, тогава сякаш чума е минала през припечите. Главно дивата лоза и отела останали. Пчели и ветрове се бяха мъчили при опрашването да кръстосат двата дивака, но не успяха, а и човекът от своя страна не помогна на кръстосването, при което дивата лоза си остана дива лоза, а отелът - отел, с годините и той съвсем подивя, избяга от откритите припечи, присламчи се до полите на къпината и на дивата шипка, свря се там, както вълк се свира в бърлогата си. Но лека-полека, особено подир войната, хората започнаха постепенно да обръщат все по-често и по-често погледи към орницата, един по един се заеха да риголват земята, направиха се малки лозя, помежду лозята някои засадиха череши, Йоло и той направи свое лозе, това съвпадна с времето, когато държавата поощри овладяването на пустеещите земи. Веднъж оттам мина Панко с пушката си и с кучето Цезар, рече му: Ей, Йоло, като ти гледам лозето, ще знаеш, че ще яде Асан баница! Панко беше негов съсед, далечен роднина по женска линия, и един от най-добрите браконieri на България. Той много обичаше орницата, наричаше я най-доброто заешко място в селищната система. Освен заек припечите държаха и фазан, щото фазанът обича къде има акация, шипкови храсти, черен трън, къпина, да е сенчесто, да има наблизко вода, а така също и смардлива буболечка да има. Фазанът изтребва смрадливата буболечка и Панко убеждаваше Йоло, че докато наоколо се въди фазан, ни една смрадлива буболечка няма да се появи в лозето и няма никакъв риск тя да попадне в ширата по време на гроздобера и с отвратителната си миризма да съсипе виното. Фазани наистина се въдеха наоколо, когато лете Йоло пръскаше лозето, виждаше ги как бягат между лозите или пък някой огнен мъжкар ще изхвъркне изпод краката му, най-ненадейно, с крясъци и силен плясък на крилата, сякаш пламък се е появил внезапно в лозето и полита той разжарен към акациите или къпиновите храсти. Йоловото сърце трепваше, а ако се случеше Йоловата жена, то тя така се изплашваше, че до три пъти плюеше в пазвата си. Лека-полека орницата отново почна да се опитомява, но Панко никак не се боеше от това опитомяване, а уверяваше Йоло, че макар тук и там да се тури по някое лозе, орницата ще си остане винаги орница, и че само един-единствен заек да има между Балкана и Дунава, то той ще направи своето легло именно в тези припечи въпреки всичките строги разпоредби на Ловно-

рибарския съюз. Заекът, казваше той, не може да се военизира, както човека можеш да го военизираш и да го подкараш да иде да се бие с друг човек! Заекът е природно явление, ето по коя именно причина няма как него да го военизираш!... Есенно време на орницата се събираха много дроздове, Йо̀ло молеше понякога Панко, ако може, да изгърми с пушката да ги подплаши, щото те като татари нападат лозето. Трудно е, усукваше го Панко, забрани се на нас, ловците, централно всякаква стрелба с цел илюминации, някои си мислят, че ще станем ние държава на тишината, но това едва ли е възможно и потребно на някого, и изгърмяваше тогава с пушката във въздуха, а дроздовете се вдигаха на облаци, на облаци и отлетяваха от орницата. Панко беше много особен човек, кога гръмне подир заек и изтърве заека, първо наругаваше Ловно-рибарския съюз, подир това наругаваше казанлъшката барутена фабрика, защото били лоши патроните ѝ, подир барутената фабрика наругаваше пушката си, подир пушката кучето Цезар, подир кучето, жена си, подир жена си изтървания заек, най-последно казваше: "Не може да се тури ред в тая държава!" - и се успокояваше.

На юг орницата се спускаше леко към една закътана долина, в долината имаше кладенче, от него за почваше малък поток, постепенно потокът се уголемяваше и разширяваше, изглежда, че на много места по пътя му подвираше вода, някъде правеше вировете, во дата в тях изглеждаше синкава, вировете бяха пълни с жаби, с попови лъжички, водни костенурки се въдех; в тях, понякога можеше да се види как някой дъж довник приближава боязливо да пие вода или сърна също тъй можеше да се види да потопява внимателно муцуната си във водата. Щом водата трепнеше от докосването, то и сърната трепваше. Край водата се разхождаха фазани, подмамваха с викове женските, а и Панко също тъй подмамваха. Есенно време той се скиташе в долината под орницата в търсене на бекаси. Веднъж дори успя да убие бекас и когато го показа на Йо̀ло, Йо̀ло не повярва, че е възможно тази птица да има толкова дълга човка и тъй много да са ѝ шръкнали очите навън. Гората се редуваше с храсти, храстите се прекъсваха от открити места, част от земята бе раздадена на хората за лично ползуване, покрай водата се отглеждаха зеленчуци, в малките спретнати градини можеха да се видят босилек и турско цвекче, червено цвекло и чубрица, мястото се проветряваше хубаво, затуй никаква брашнена мана не падаше по зеленчуците, доматиите ставаха едри като волско сърце, кромидът стигаше големината на мъжки юмрук; чесънът обаче не вирееше. Чесънът се садеше повече на припечите, помежду лозята, за да се изпече хубаво на слънцето и да е стегнат. По тези места чесънът е на много по-голямо уважение от кромидата, защото се смята, че държи мъжа стегнат. Всички наричат кромидата с пренебрежителното име - *мекотаковец*, а чесъна назовават почтително с името *твърдотаковец*. Йо̀ловото лозе също имаше една лека чесън... Ето така се редуваше земята тук - орница, долина, равно място, кладенче, баир, гора, после гола поляна, до нея суходолие, суходолието завършва с плато, подир платото иде друг склон, гъсто обрасъл с гора и храсти, усоеен, зад усойния дол се вижда на припечно място оброк, всичко е някак особено нагънато, усукано и тъй разнообразно, че по никои начин не може да се тури ред в неговата подредба. Всъщност на нас цялата ни земя по този начин се подрежда, усукана, рошава, както е усукан и рошав целият Балкански полуостров. Мисля аз, че тъкмо тази усуканост и рошавост правят земята ни живописна. У нас ни степи, ни прерии, ни савани, ни пусти, а всичко е в една прекрасна бъркотия, където природата си е играла като малко дете и е разпиляла край себе си всичките си детски играчки. Лозето на Йо̀ло, мисля аз, че бе също тъй част от тези играчки, а така също и другите лозя, и зеленчуковите градини в ниското, и пчелините по припечите, както и самият Панко ловеца мисля, че бе една от детските играчки на природата, изтървана по невнимание в този малък къс от моето отечество, сместил се помежду телевизионната кула на връх Зелена глава и пещерата Магура. Асфалтов път се виеше през тази земя към пещерата, в някои дни много автобуси се изнизваха все в една и съща посока, Йо̀ло питаше понякога Панко къде са се запътили толкова много автобуси и Панко тогава му обясняваше, че това са туристи от Европа и че отиват да разглеждат пещерни рисунки! в пещерата Магура, щото в стари времена, преди да бъде измислена къщата и телевизията, човекът е жи въл из пещерите и се е наричал пещерен човек. В Магура също е живял пещерен човек, затова от цяла Европа се стича народ, за да види като как е живял пещерният човек и какви рисунки е нарисувал из пещерата. Сега пещерата е нещо като паметник на културата. По същия начин, обясняваше Панко на своз съсед и далечен роднина, стана работата с църквата Не успяхме да примамим ние с нея господата-бога, обаче стана църквата паметник на културата. Кой го знае подир време какво ли още не ще стане паметник на културата! Чува се например, твърди Панко, ловецът, че старата запустяла керамичка също щяла да става паметник на

културата и ще се реставрира в смисъл на крайпътно ханче, където пътуващите от Европа към пещерата Магура туристи ще се отбиват да се хранят с воденичарски яденета. Йоло пуши, през дима на цигарата оглежда своето синкаво лозе, погледът му се плъзга по склоновете и търси бавно скритата зад водни ели запустяла кераджейка. Той пуши, поклаща глава, но не вярва на ловеца, защото кераджейката не стига, че не може да смели дори една крина кукуруз, но в нея даже и воден вампир не се въди. Та така!...

Аз много моля за извинение, но ето че щом заго воря за лозето и за орницата, обърквам се, сезоните с връзват един в друг, усукват се и ми става трудно да следя Йоло, та по невнимание го изтърквам с пръскачката през зимата, когато всъщност би трябвало лозето да се реже, а лете понякога изкарвам тежкия кораб горе на орницата за гроздобер, макар че гроздето е още зелено. Обърквам се, защото това лозе върху орницата наблюдавам през целия си живот, стотици пъти съм минавал край него, през всички годишни сезони, и то бавно, постепенно, едва забележимо се е напластявало в съзнанието ми, и през цялото това време виждам как Йоло ту се изкачва по склона към орницата, натоварен с тежката машина с разтвор, ту слиза от орницата с празна машина на гръб или пък се катери нагоре с мотика на рамо, а подире му ситни със ситните си крачки жена му. Понякога го виждам как седи пред колибата и пуши, а жена му връзва през кръста избуялите лози... Като байрак беше жената в млади години, байрак, който плющи, развят от вятъра, подвижен, приличен на пламък. Сега сякаш пълно безветрие е обгърнало всичко и байракът виси отпуснат, унил, подобен на дрипа... Когато една земя рече да ражда - ражда, когато се изтощи, започва тя да линее и се превръща в орница. България е пълна с орници, в по-старите времена, макар и оскъдно, тези орници прехранваха сума свят. Истина е, че всичко туй се прехранваше с цената на непосилен труд. Непосилен, непосилен, но все пак е бил по силите на човека, щом от памтивека се е държал той със зъби и с нокти за орниците. Тия орници са се напластили, изглежда, в съзнанието ми още преди моето раждане и мисля аз, че те са в съзнанието на всеки българин от планинските и полупланински райони на страната. Понякога започвам да се съмнявам дали свои спомени си спомням от орниците, или част от тези спомени са спомени на мои праотци... Йоло обаче е мой спомен!

С настъпването на лятото от дупките излязоха паяците, бяха излюпили своите паячета, движеха се, премествайки предпазливо тънките си дълги крака, трошливи и нежни, внимаваха да не ги изпотрошат, старите се поспираха от време на време, младите подир тях също се поспираха, после се покачиха върху лозите и всеки паяк, стар или млад, започна да плете паяжина в лозите. Във всяка лоза имаше паяк, в някоя се струпаха по три-четири, плетяха паяжините близо до гроздето. Гроздето бе почнало да се шари, ранните сортове вече узряваха. Някои паяци правеха невидимите си тънки мрежи откъм подветрената страна на гроздето. Това бяха старците, те знаеха от коя страна идват хвърковатите насекоми, да пият сладкия гроздов Хвърковатите насекоми бяха оси, мухи, имаше безименни насекоми, земна пчела, питомни пчели от пчелините, някакви странни буболечки, които се появяваха само когато гроздето узряваше - къде и как живееха преди това, никой не знаеше, - безобидни калинки също идваха да вкусат от гроздето и по някой сърдит бръмбар също така идваше, той повече изпотъпкваше гроздето, отколкото да пие гроздовия му сок. И дроздовете идваха, те тъй се пристрастяваха към гроздето, като че ли това не бе гроздов сок, а наркоза. Когато Панко ловеца убиеше есенно време дрозд, той показваше на учудения Йоло как вместо кръв от раните на птичката капе вино и от нея иде дъх на гроздова шира. Природата нямаше почивен ден, тя непрекъснато работеше - езичницата, - никакви божи празници не спазваше, нито националните светски празници. Тя се бе раздвижила и нямаше вече сила, която може да я спре... Една сутрин Йоло излезе рано на орницата и видя в лозето как паяжините сребреят. През нощта нямаше лов, но те бяха ловили в своите мрежи светла роса, на слънцето росата сребрееше и издаваше отдалеко паяковите клопки. Йоло се зарадва на тия натежали от роса мрежи, те бяха природните пядари на гроздето в лозето му... Подир Богородица той забележи, че скитащо куче е влизало нощем в лозето. Скитащото куче бе яло малко грозде, по-голямата част от гроздовете то бе съсипало, бе ги свалило на земята и ги бе тъпкало. Йоло нарече това вълкоядина, обърна се за помощ към Панко ловеца, Панко излезе няколко вечери на варда в лозето, ударено бе скитащото куче от негова страна и Йоло обеща да го почерпи с вино, когато наесен се обере гроздето, стига да не мине градушка. Мястото бе градобитно. Но нея година град не мина през орницата и есента настъпи властно и тежко в лозето. Йоло се смали. Той ту се катереше по стръмното към лозето да види как зрее гроздето, ту се спускаше чевръсто към селото, за

да запарва на двора каците, голямата бъчва, кораба, с който трябваше да сесвали гроздето от орницата. Запарваше съдовете съссмардлика. Жената бе оскубала вече твърдотаковеца от лехите и го бе сплела на венци. Тези венци се белееха под стряхата, наред с мекотаковеца и с няколко върви червен пипер. Така ден подир ден дните се отронваха като презрели зърна грозде и дойде най-сетне и времето за гроздобера. Аз никак не се наемам да описвам гроздобера в лозето, той е тъй много описван, че не е останала нито една дума неказана за него. Искам само да спомена тук с добра дума кораба, с който се докарваше гроздето от лозето. Този кораб Йоло веднъж в годината изтъркулваше изпод навеса, запарваше го с вряла вода и смардлика, Панко ловеца му помагаше да го натовари в колата и като го закрепяше хубаво, потегляше той с биволите към лозето, за да се напълни горе корабът с грозде, а привечер с тежко скърцане го спускаше от орницата към селото. Този кораб само веднъж годишно излизаше от двора, минаваше тържествено и с кънтене през цялото село, пъплеше величествено по стръмнината към лозето, следвайки всичките извивки на капризния коларски път, и като постоеше горе на припечите, видим от всички, пъплещи между телевизионната кула на връх Зелена глава и пещерата Магура, видим и за туристите от Европа, тръгнали да гледат пещерните рисунки в пещерата, тръгваше бавно, натоварен до края на бордовете. Йоло стискаше шапката си от тънък тополов талант, шита на гара Костенец, в едната ръка, а с другата ръка държеше синджирите и водеше той тържествено биволите. Двете черни животни навеждаха ниско главите си, пухтеха като парни локомотиви и задържаха с цялата си биволска сила тежкия кораб, за да не се претъркули и сгромоляса по склона право върху селото. Тежко скърцаше всичко и беше величествено, защото този кораб бе като ноев ковчег, който веднъж в годината плуваше от лозето до къщата на човека, за да пренесе плодовете на неговия труд, и на онова увяхнало знаме, което вървеше подир кораба, унило в безветрието... Така, мисля аз, бог е пренесъл с ноевия ковчег *гроздето* от своето лозе. И ето гроздето даде фермент и се размножи отново живата твар по земята.

Всичките пчели на селото се събраха в двора на Йоло да пият шира и много оси излязоха от своите осища да пият шира, а Йоло гребеше с котли, без да обръща внимание на осите и пчелите, макар някои от тях да се впиваха в ръцете му, запретнати до лактите. Той пренасяше котлите в избата си. Бъчвата се пълнеше и при всяко изсипване на котлите променяше звука на плискането. По здрач корабът се изпразни. Той отново щеше да заеме своето място под навеса до следващата есен... А в избата бъчвата издуваше хълбоците си в очакване на нещо. Железните обръчи я държаха здраво да не се пръсне. Ширата за миг замря, сякаш бе умъртвена в мрака на бъчвата, но се съживи бързо и започна тихо да диша. През цялото лято и през есента гроздето бе се наливало със слънчеви сокове горе на припечите, то бе попило много слънце в себе си. И ето сега това слънце бе затворено на тъмно в тъмната бъчва в тъмната Йолова изба. Казват, че слънцето било сълза в окоето на бога. Ако е истина, то значи, че и гроздето на Йоловото лозе е пило от тази божия сълза... Не зная, не мога да твърдя дали е истина. Зная само, че седмици наред нещо живо: шаваше и шумеше в бъчвата, като че огнен змей издъхваше и все не можеше да издъхне. Когато Йоло влизаше в избата, още от прага усещаше как го удря в лицето тежкия и огнен дъх на издъхващ дракон. Бе турил в единия ъгъл на избата негасена вар, тя се белееше в здрача като малка снежна пряспа. Помнеше от прадеди, че докато виното кипи в бъчвата, то в избата трябва да има негасена вар. Никой не знаеше как негасената вар и кипящото вино общуват помежду си, но когато виното спираше да кипи, то негасената вар се разсипваше на ситен прах и посивяваше. Тогава Йоло минаваше на пръсти съвсем тихо през избата я като подложи ухо на хълбока на бъчвата, не долавяше той никакъв звук, никакъв шепот или въздишка. Тогава той вземаше една гледжосана в зелено паница, завърташе леко канелката, от нея потичаше вино, кърваво бе това младо вино и се плискаше то много красиво по зелената глеч на паницата.

Сваляше Йоло шапката си от тънък тополов талаш, отпиваше една глътка, замисляше се, пак отпиваше я пак се замисляше... и така, докато стигне дъното. Букет имаше виното, на питомно грозде дъхаше, но някакъв див привкус имаше, дивият привкус се впиваше за езика му като оса. Всичко това лозето бе изтръгнало от мрака на орницата. Йоло отново скръцваше канелката, напълваше за втори път зелената паница вино, тръгваше бавно през избата, седнаше бавно на прага, там отново отпиваше и като запушваше цигара, заглеждаше се през дима на цигарата към оргницата. Горе той виждаше своето лозе, себе си виждаше в лозето как върти блестящата мотика, как връзва през кръста всяка лоза поотделно или как изнася приведен бакърената пръскачка с разтвора, за да напръска лозето

подир падналия дъжд. Облакът още се изнася и отгърмява, а Йоло вече бърза с пръскачката, брезентовите ѝ ремъци се впиват в раменете му, хлад усеща как се прокрадва през безръкавото кожухче към кръста, но той не оставя машината, няма никакво време да се почива, ей го на, щом пекне слънцето подир облака, ще започне да се образува мина... После през синкавия разтвор се мяркат узрели черни трънки, едри като момински зеници, властност излъчват и сила, магия има в тях, макар че ни вежди имат тези очи, ни клепки и е забулено всичко в мъгла. Из мъглата се провижда Панко ловеца с убит дрозд в едната ръка, от раните на дрозда капе кърваво вино. Вълци преминават през орницата, разравят с лапи твърдата земя и посяват в нея семето на вълча ябълка. И смоковесинорници подсвиркват и се огъват лениво по припечите. И като отпива Йоло от младото вино, седнал на прага на избата, чувствува как приятен хлад иде зад гърба му. Без да се обръща, той вижда бъчвата с опънати хълбоци, стегната яко в железните обръчи. (Панко ловеца нарича бъчвата атомна бомба.) Йоло отпива, всяка една глътка го разнежва и натъжава, виното бавно взривява човека, той усеща как една сълза се търкулва и опарва бузата му, сякаш жив въглен се е търкулнал по нея. Колко е хубаво кога човек има лозе на някоя пуста орница! Има къде да се трепа и бъхта той през целия си живот, нищо че виното го взривява бавно и го разплаква. Човешката сълза също трябва да бъде отгледана, тъй както и бог е отгледал своята небесна сълза... Може още много думи да бъдат казани по отношение на човека, седнал на прага на избата с паница вино в ръката си, както и за лозето на човека, но трябва да прекъснем, защото по улицата се задава Панко ловеца със своето куче Цезар. И човек, и куче са неузнаваеми до краен предел, защото и двамата са черни като коминочистачи. Йоло кани ловеца да го почерпи паница вино, хлътва той вътре в избата и излиза подир малко от избата, този път по двете му бузи се търкалят сълзи, защото виното свършено го е взривило отвътре, разрушило е всичките му вътрешни крепости и е разградило душата му, та стои тя беззащитна и разградена като орница. Недей рева, йоло, съвета го Панко ловеца, я виж колко много вино даде лозето тая година, какво ще го правим толкова много вино! Ще го отревем! - казва му Йоло и на свой ред го пита защо двамата с кучето са добили такъв неузнаваем вид? Ловецът отпива на едри глътки от виното, примлясва с уста, клати глава одобрително, пак отпива, цъка с език и хвали тъй много виното, че пушилка се вдига. Ще знаеш, казва той на своя далечен роднина, че ако това вино капне на камък, то камъкът ще се пръсне като от динамит! Тая година гроздето се изпече чудесно! А що се отнася до вида му, доведен до пълна неузнаваемост, то е по причина на един язовец. Той опушил дупката на язовеца, но язовецът инат, натиска се в дупката вътре, не излиза на откритото, тогава Панко пуска вътре в дупката кучето, кучето преминава през всичките подземни лабиринти и излиза в един дол, където имало резервен изход. През този именно изход язовецът се бил измъкнал. Всички други изходи Панко бил запушил, а този изход в дола останал незабелязан, обаче може ли да се тури ред в тая държава! - възкликва той и пресуши паницата до дъно. Подир което седна на прага, а Йоло влезе в избата да наточи още вино. Той се показа от здрача на избата, крепейки внимателно глинената паница, радостни сълзи се търкаляха по бузите му и аз мисля, че тъкмо в този момент би трябвало да побутна леко Янко Станоев по рамото. И ако рече Янко Станоев да тръгнем, то тогава ние двамата трябва да тръгнем към свършено разнежения човек много внимателно и на пръсти, за да не го стреснем и да не разплиска той виното от паницата.